

FORUM A+P 10

Periodik Shkencor për Arkitekturën dhe Planifikimin Urban

2012

Tirana dhe Imagjinata Urbane Nga gjenezat tek modeli metropolitan

Tirana dhe Imagjinata Urbane

FORUM A+P 10

Kontakt:

Rr. Autostrada Tiranë-Durrës, Km.5, Kashar
 KP 2995, Tirana Albania
 Tel:+ 355.(0)4.24074 - 20 / 21
 Fax:+ 355.(0)4.2407422
 Cel: +355.(0)69.20 - 34126 / 81881
 forum_ap@universitetipolis.edu.al

Ky numër u mundësua nga Universiteti POLIS & Co-PLAN, Institutit për Zhvillimin e Habitatit

Falenderim i veçantë për:

SCP, Swiss Cultural Programme dhe Bashkinë e Tiranës

swiss cultural programme
 in the western balkans

Këshilli i Redaksional: Dr. Peter Nientied (Holandë)
 Dr. Vera Bushati
 Dr. Besnik Aliaj
 Dr. Arben Shtylla
 Dr. Gëzim Qëndro
 Prof. Thoma Thomai
 Prof. Dr. Vezir Muharremaj
 Dr. Loris Rossi (Itali)
 Dr. Antonino Di Raimo (Itali)
 MND. Ark. Doris Andoni
 MND. Ark. Sotir Dhamo
 MND. Ing. Dritan Shutina
 MND. Ark. Rudina Toto

Konsulentë: Ark. Artan Raca
 Ark. Kristi Andoni

Drejtor: Dr. Besnik Aliaj

Kryeredaktor: MND. Sotir Dhamo

Redaktor letrar: Prof. Naim Balla
 Ketil Sula
 Isela Janka

Redaktoi në Anglisht: Kleitia Vaso

Art Design / Layout: Sonia Jojic

Shtypur nga: botime afrojditi

Përmbajtja

Editorial

Tirana dhe roli i "imagjinatës urbane" në transformimin e saj.

Nga gjenezat tek modeli metropolitan

Sotir Dhamo4

Forum Albania

Edhe njëherë për Projektin "Ti-Rama"

Besnik Aliaj66

Për çfarë duhet një arkitekt ?!

Elvan Dajko90

Vilat e Tiranës në harkun kohor midis dy luftërave botërore

Dr.Vera Bushati & Ernest Shtëpani132

The "Greater" Balkan City

Elona Karafili142

Shkëmbime Sub-Urbane

Mikro ndërhyrje për të rivitalizuar qytetet bashkëkohore në ballkan

Ledian Bregasi154

An architecture without architects

The self-organized parasite organisms in the architecture of the city of Tirana

Ledian Bregasi164

T[ir]/[ar][a] [ha] [na] City

"Branding" the new image of Tirana

Eno Barjami176

Kopertina: Toptani Centre i © MVRDV dhe KM Runaway Park i © ATENASTUDIO

Unioni Shqiptar i Arkitektëve, Urbanistëve dhe Planifikuesve mbështetur në parimin e përparimit të arkitekturës e të ngritjes së nivelit profesional e shkencor, përfaqëson këtë komunitet me një zë kritik e alternativ duke ofruar shërbime profesionale dhe ligjore. Për anëtarësimet si dhe për informacinin e plotë mbi shërbimet e ofrura nga Unioni Shqiptar i Arkitektëve, Urbanistëve dhe Planifikuesve ju lutemi kontaktoni me

AUA

Rr. Bylis 12, Autostrada Tiranë-Durrës, Km 5,
 Kodi Postar 1051, Kutia Postare 2995, Tirana, Albania
 Tel: + 355(0) 4 2407420 / 2407421
 Fax: + 355(0) 4 2407422

+ Konferenca Shkencore Ndërkombëtare

+ Konkurse Ndërkombëtare

+ Ekspozita

+ Workshop

+ www.unioniarkitekteve.org

“Forum A+P 10” mund të konsiderohet një speciale për Tiranën, përmbledhje unike, që synon të sjellë në mënyrë sa më gjithëpërfshirëse reflektime mbi projekte dhe ide jo vetëm të shkallës urbane, por edhe arkitektonike. Tirana trajtohet në evolucionin e saj si vendbanim që nga themelimi e deri në konkurset ndërkombëtare të kohëve të fundit, që synojnë ta kthejnë Tiranën në një kryeqytet të konkurueshëm në rajon. Sikurse në çdo qytet tjetër edhe në Tiranë “imagjinata urbane” është pjesë e zhvillimit të qytetit, imagjinatë kjo që krijohet si nga arkitektët e urbanistët, apo elitat intelektuale, ashtu edhe nga njerëzit e thjeshtë. Për këtë arsye është e nevojshme që analizat e qytetit, të shihen edhe në këndvështrimin e eksperiencave teorike kolektive, që i kanë dhënë nxitje kapërcimeve cilësore të zhvillimit të qytetit në momente të caktuara të historisë. Në këtë këndvështrim, ky numër special synon të tejkalojë radhitjen e zakonshme

të projekteve të hartuara për Tiranën (gjë që në mënyrë pjesore është bërë edhe përmes botimeve të tjera) dhe mbi të gjitha synon të sjellë analiza dhe reflektime, të cilat mendojmë se janë të vlefshme për të krijuar një kulturë të re edhe në Shqipëri në mënyrën se si trajtohet trashëgimia jo vetëm e ndërtuar, por edhe ajo e mendimeve të hedhura për zhvillimin e qytetit. Ky numër, i cili trajton projektet e konkurseve deri në vitin 2011 do të ndiqet nga një speciale tjetër i “Forum A+P”, i cili do të trajtojë sfidat dhe konkurset në vazhdim për qytetin e Tiranës. Për të bërë të mundshëm këtë dokumentim i jemi referuar publikimeve të siteve publike të Bashkisë së Tiranës si edhe mediave të tjera. Publikimi i kësaj reviste nuk bëhet për qëllime përfitimi, por për qëllime të mirëfillta shkencore si dhe për të garantuar të drejtën e informimit publik dhe të transparencës ndaj rretheve akademike, profesionale e më gjerë.

Abstract

This special edition focused on Tirana is a reflection on some of the most important projects for the city's transformation, a process which started at the beginning of the last century and is still continuing. A particular focus is placed on the projects presented during the period 2004-2011 regarding architecture and urban planning. Most importantly, this issue is not merely a summary of projects but an attempt to see Tirana's evolutionary process, from its beginnings to the "Greater Tirana and the current phase of international competitions aiming to transform Tirana into a competitive city in the Balkan region. This article highlights the fact that, differently from what many people believe, Tirana is not lacking in projects or ideas but rather concrete actions needed to implement projects and guarantee continuity based on a mid to long term vision. As we can see from the article, "urban imagination" which includes ideas coming not only from architects and planners but also from ordinary people, played an important role in Tirana's shape as a physical and "celestial" / ideal structure. This makes Tirana a city "moving" between dreams and reality, a "shift" which is an important generator for the city's existence and transformation ... from "agricultural fields" to the urban "cosmic axes" of the boulevard, from concentric rings to the "archipelago city", from a solely spontaneous to also a designed/structured city, from dictatorial interventions to self-made incremental housing and neighborhoods, from "Tirana" to "Durana", from small to big. In order to better position Tirana in its historical process, it has been useful to analyze it also from the perspective of the collective experiences which along history triggered qualitative improvements in a global scale and created the base for the development of new urban civilizations. This is vitally important in our days when cities in the global arena are facing new challenges due to environmental and energy crises. This context encompasses new challenges. What will the Tirana of the future look like? Towards which version of "Tirana" are we heading? Are we ready to undertake a new and daring leap? Hopefully, the overview presented in this article and in this special edition in general, can offer a modest contribution to these questions. Finally, this issue is also a contribution to the information on important issues of Tirana's development pertaining to professional circles as well as the public in general.

Tirana dhe roli i "imagjinatës urbane" në transformimin e saj.

Nga gjenezat tek modeli metropolitan

Sotir Dhamo

Hyrje

Ky artikull synon të sjellë argumente në lidhje me përgjigjen e pyetjes "përse dhe si qytetet kanë marrë formën që ne shohim sot" dhe e ilustron këtë me rastin e Tiranës. Shumë qytete përmbajnë brenda vetes bashkëveprimin e forcave të spontaneitetit vetëkrijues, me ato të themelimit e të "ritthemelimeve" të herë-pas-hershme. Si është përcjellë dhe si ka evoluar tensioni i këtij bashkëveprimi brenda pëlhurave urbane, këto janë çështje që i kam trajtuar në artikullin e Forum A+P 5¹. Në dallim, ky artikull trajton efektin e ndërhyrjeve të planifikura, të quajtura gjatë artikullit si "ritthemelime", në skeletin tërësor të qytetit dhe në vizionet për drejtime të reja zhvillimi. Për këtë artikulli synon të hyjë më thellë

1 Ky artikull mund të konsiderohet si pjesa e dytë e artikullit "Qyteti, tërësia që përmban dialektikën e "vetë krijimit": Midis morfologjisë së kaosit dhe të rregullit", i botuar në Forum A+P 5, shtator 2010.

në "të vërtetën" e Tiranës, duke analizuar raportin e qytetit organik me ndërhyrjet e planifikuara, jo thjesht duke renditur planet apo projektet nga viti 1920 e deri më sot, por duke u përpjekur të evidentojë rrishtë konceptuale dhe metodologjike të sjella nga to, përfshirë edhe projekte të mbetura në tentativë por që synuan të sjellin diçka të re. Të kuptuarit e këtij bashkëveprimi si edhe e "memorieve të rithemelimeve", është pjesë e rëndësishme e strategjive të dizajnit e planifikimit urban të bazuara në cilësitë e brendshme të vetë qytetit. Kështu, artikulli është një përpjekje për ta parë formimin dhe transformimin e Tiranës si pasojë e këtij bashkëveprimi në harkun kohor të 90-100 viteve të fundit që nga themelimi, transformimet e para gjatë mbretërisë, periudhës së ndërtimit socialist, postsocialist dhe postkaotik, në se atë të sotmen me optimizëm mund ta quajmë të tillë. Artikulli synon gjithashtu të tregojë se në ditët e

Sotir Dhamo is an architect and urban planner with a great deal of experience in the fields of design and urban planning. He is also the author of several research studies conducted by the Institute of Architecture and Urban Planning, the Ministry of Public Work and Territory Regulation, Co-Plan, the Institute for Habitat Development, etc. Sotir is one of the founders of POLIS University, the International School of Architecture and Urban Development Policies in Tirana. In addition, he has earned a Master's degree in Public Administration from the Syracuse University, NY. Currently, he is a lecturer of Urban Analyses and Urban Design at Polis University, a course with a particular focus on space transformation and development at an urban and territorial level.

Sotir Dhamo është arkitekt urbanist me eksperiencë të gjerë profesionale në fushën e dizajnit dhe planifikimit urban, autor i disa studimeve që fillojnë nga Instituti i Arkitekturës dhe Urbanistikës, Ministria e Punëve Publike dhe Rregullimit të Territorit, Co-PLAN Instituti për Zhvillimin e Habitatit, etj. Është një nga bashkëthemeluesit e drejtuesit e Universitetit POLIS, Shkolla Ndërkombëtare e Arkitekturës dhe Politikave të Zhvillimit Urban në Tiranë. Ai mban gjithashtu gradën "Master" në Administrim Publik të fituar në SHBA në universitetin e Syracuses, NY. Aktualisht është edhe lektor i lëndës së Analizave Urbane dhe Dizajnit Urban në Universitetin POLIS me fokus të veçantë transformimet dhe zhvillimet e hapësirës në nivel urban dhe territorial.

sotme suksesi i qendrave urbane dhe garantimi i së ardhmes së tyre qëndron së pari në të kuptuarit pa komplekse të “vetvetes” dhe se “zgjdhjet” e situatave si ato të Tiranës nuk “qëndrojnë” më vetëm në shkallën urbane, por edhe në eksplorimin e modeleve, që pozicionojnë qytetin në një shkallë të re hapësinore, atë të rajonit metropolitan dhe rrjetave të ndërveprimit.

Ky punim fillon me sjelljen e disa mendimeve alternative lidhur me raportet midis “themelimit” dhe “spontaneitetit” të fillesave të Tiranës. Artikulli e sheh këtë jo kaq shumë nga këndvështrimi i analizave historike të themelimit të bërthamave të para, çështje këto të trajtuara nga autorë të tjerë të referuar në artikull, por nga pikëpamja e ndërveprimit të vazhdueshëm të këtyre “dy qyteteve”. Nisur nga kjo premisë artikulli shtron pyetjen: A mundet njeriu të drejtojë zhvillimin e qyteteve përmes “imaginatës urbane” të përfaqësuar në modele, plane, projekte e dëshira njerëzore? Shtjellimi i kësaj pyetjeje synon të tregojë rëndësinë e kësaj “imagine” si në rafshin teorik, ashtu edhe në zhvillimin real të qytetit; dhe më konkretisht të Tiranës midis ëndrrës dhe realitetit.

Në këtë logjikë, artikulli synon të argumentojë se ndryshe nga sa mendohet që Tiranës i mungojnë planet dhe idetë për zhvillim, e kundërta është e verteta: Tirana mbart një pasuri mendimesh e projektsh të publikuara e të papublikuara, të cilat janë një burim që ende duhet eksploruar. Tiranës i kanë munguar veprimet, sidomos vazhdimësia e veprimeve të ndërmarra mbi bazën e një vizioni afatgjatë. Shumë energji mendore, intelektuale dhe monetare është shpenzuar për këtë “thesar”, që admini-

strat e kanë nënvleftësuar. Ky artikull dhe ky numër i Forum A+P 5 synon të japë një kontribut intelektual në dokumentimin e kësaj energjie.

Nga ëndrra e Sulejman Pashës tek “Tirana e Madhe”

A është Tirana qytet i Themeluar apo spontan? Sipas Kostov S. (2003)², ekzistojnë dy tradita lidhur me formimin e qyteteve; modeli hyjnor dhe ai me iniciativën e njerëzve të zakonshëm. Mbi themelimin e bërthamës së parë të Tiranës informacioni kryesor na vjen nga legjenda, e cila mbart elementet simbolike të themelimit. Variantet e kësaj legjende si edhe baza e vërtetësisë së elementëve kryesore janë përshkruar dhe analizuar gjerësisht në librin “Historia e Tiranës”³ e K. Frashërit (2004). Ndërsa proceset urbanistike të lindjes së disa bërthamave në mënyrë të pavarur, pozicionimi dhe shkrirja e tyre në një “masë” të vetme përshkruhen më së miri në librin “Tirana-Sfida e zhvillimit urban”⁴ nga Aliaj B. etj. (2003). Kjo ide e lindjes së bërthamave me përmbajtje dhe qëllime specifike (“Wakf”, shërbime, ekonomi dhe administrim) është parë edhe në këndvështrimin e themelimit të Tiranës si rrjedhojë e proceseve qytetpërhapëse të Perandorisë Otomane të kohës. Kjo pasqyrohet nga Laze A. (2009)

2 Kostov Spiro, “The city shaped – urban patterns and meanings through history”, fq. 29-37, Bulfinch press, Boston, New York, London, 2003.

3 Frashëri Kristo, “Historia e Tiranës si qytet deri më 1920” vëllimi 1, fq. 54-66, Botimet Toena, 2004

4 Aliaj Besnik, Lulo Kejda, Myftiu Genc, “Tirana -Sfida e Zhvillimit Urban”, fq. 16-18, botues GVG, Tiranë 2003.

në artikullin e Forum A+P 1⁵.

Sikurse shkruan Kostov⁶, Historia njeh shembuj që qytete të reja fillojnë epoka të reja. Këto lloj qytetesh quhen ndryshe edhe qytete “të themeluara”. Në shumë kultura antike, qyteti mbi tokë supozohej të përfaqësonte një model hyjnor, i cili duhet të kishte disa cilësi, si shtrirje gjeometrikisht të pastër, orientim sipas pikave të horizontit, porta hyrëse simetrike, dimensionet dhe numrat magjike. Nga ana tjetër, ka ekzistuar edhe një “kundertraditë” që ka të bëjë me urbanizimin me iniciativën e njerëzve të zakonshëm, gjë për të cilën zotat nuk ishin të kënaqur. Krijimi i qyteteve nga vullneti i njerëzve interpretohet si anashkalimi i autoriteteve. Por edhe në këtë rast ato nuk janë rezultat vetëm i procesualitetit dhe kushteve gjeomorfologjike: në një moment të caktuar qytet-formimi gjithmonë mbart një akt vullneti të një lideri apo kolektiviteti (Kostov S, 2003).

Në historinë e vendbanimit të Tiranës, legjenda e themelimit jep elementët fillestarë të krijimit të qytetit (1614). Ky moment ka të bëjë më shumë me aktin simbolik të krijimit, se sa me aktin administrativ të planifikimit, në kuptimin e konfigurimit të rregullit hyjnor mbi tokë. Sikurse pohohet në librin e K. Frashërit (2004), “Historia e Tiranës”⁷, ekzistojnë disa variante të legjendës dhe disa prej tyre, si ajo e J. G. Von Han-it, pranojnë faktin se përpara the-

5 Laze Alban, 1614 – “Kulliye” e Tiranës fillesa e nje metropolis”, artikull tek periodiku shkencor i Universitetit POLIS, Forum A+P1, botues Aliaj B. Dharmo S. Shutina D. Tiranë 2009

6 Kostov Spiro, vepra e cituar më sipër, fq. 29-37.

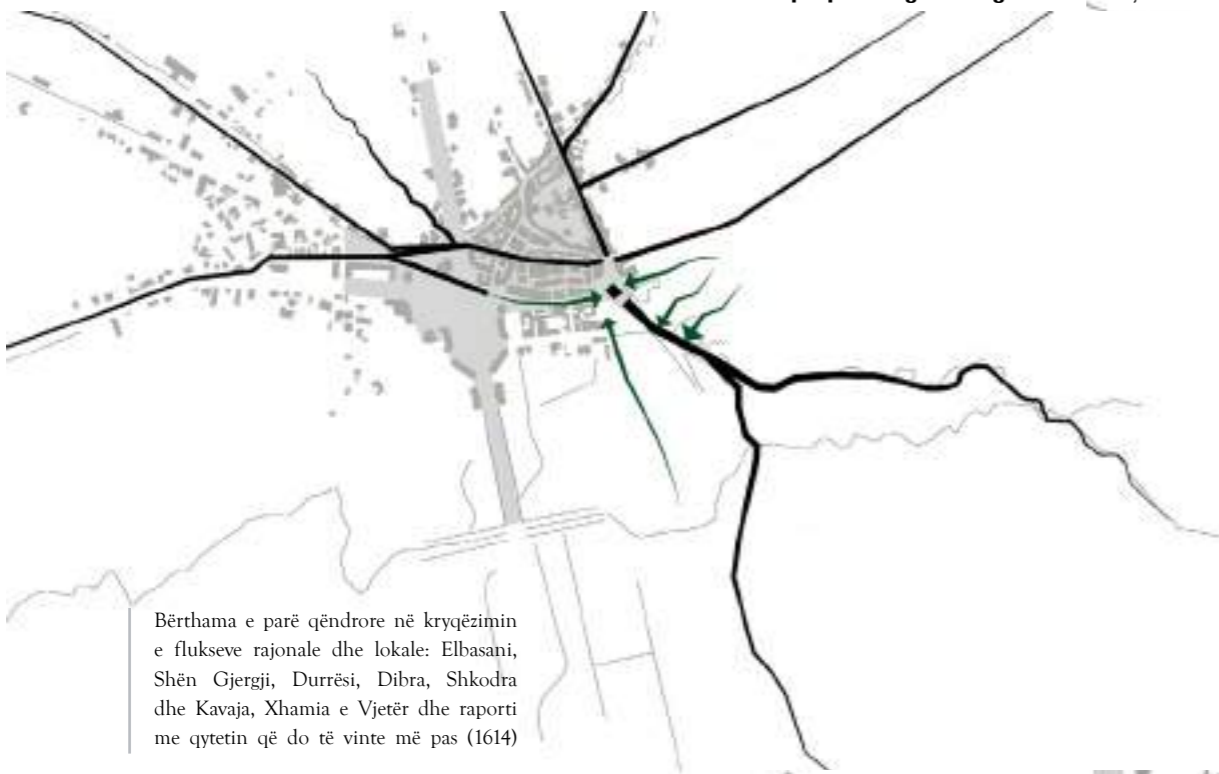
7 Frashëri Kristo, vepra e cituar më sipër, fq. 54.

melimit ekzistonte një fshat i vogël me 15 shtëpi. Pa dashur të përmendim të gjitha variantet dhe detajet e legjendës, do të sjellim këtu vetëm ato që na interesojnë për këtë shkrim. Po sipas K. Frashërit⁸, elementët e legjendës që i përgjigjen së vërtetës janë personazhi i Sulejman Pashë Bargjinit si edhe ndërtimet që i atribuohen atij: Xhamia e Vjetër (shembur në Nëntor 1944), (seria e figurave 1) furra dhe hamami disa metra në perëndim të xhamisë (shembur më 1938) dhe hani pranë tyre (shembur më 1958). Pra, më 1614 me ndërtimin e këtyre objekteve të cilat nënkuptonin fillimin e një tregu, fshati i Tiranës filloi rrugën e shndërrimit drejt qytetit. Interesant është se në variantin e legjendës sipas A. Degrandit, Sulejman Pashë Bargjini shtie në dorë truallin për ndërtimin e katër objekteve të përmendura më sipër me dhunë, e me dredhi duke përfutuar edhe prej miqve të tij në Stamboll. Në këndvështrimin tonë, ky variant përmban në vetvete elementet e para të spontaneitetit që duket se kthehen në dukuri kronike për historinë e mëpasme të Tiranës.

Kur Sulejman Pasha kalonte përmes vendit ku më vonë u ngrit Tirana, admironte bukuritë e pyllit plot ujëra që rridhnin në këtë fushë të hapur. Sulejmani i tërhequr nga kjo bukuri e natyrës vendosi të shpërngulej nga Mulleti, të vendosej në këtë vend e të themelonte një qytet. Por fusha me pyllin dhe ujërat ishin pronë e një feudali tjetër i shpërngulur prej kohësh nga Peqini dhe i vendosur në kullën e tij në Selitë pranë fshatit Sauk. Pasi Sulejman Pashë Bargjini kishte kërkuar disa herë ta blinte me të holla këtë fushë me pyll dhe pasi feudali tjetër nuk kishte pranuar,

8 Frashëri Kristo, vepra e cituar më sipër, fq. 57-60.

Seria e figurave 1: Bërthama qendrore dhe transformimi i saj
(përpunimi grafik nga Elios Kovaçi)

Bërthama e parë qendrore në kryqëzimin e flukseve rajonale dhe lokale: Elbasani, Shën Gjergji, Durrësi, Dibra, Shkodra dhe Kavaja, Xhamia e Vjetër dhe raporti me qytetin që do të vinte më pas (1614)

Bërthama e "Xhamisë së Vjetër", "Pazarit të Vjetër", "Xhamisë së Et'hem Beut" dhe krijimi i sheshit të Ministrive (harta bazë, 1937)

Spostimi i rëndësisë së qendrës nga sheshi i "Xhamisë së Vjetër" tek "Sheshi i Ministrive"

Artikulimi formal i ndërtimeve të "Pazarit të Vjetër" me ato të ndërtimeve të reja të ministrive. Xhamia e Et'hem Beut luan rolin rakordues në pikën kyç të infleksionit dhe lidhet nga pikëpamja perceptimore dhe fizike me sheshin e "Xhamisë së Vjetër".

"zgavra" e mbetur në hapësirën qendrore pas shembjeve të bërthamës së Pazarit të Vjetër. Krijimi i sfondit për Pallatin e Kulturës, hotel "Tiranën" dhe Muzeun Kombëtar.

5 Xhamia e Et'hem Beut e inkuadruar në projektin e sheshit të ministrive në periudhën e mbretit Zog (pamje e vitit 1937)
6 Transformimi i sheshit në sheshin "Skënderbej" pas prishjes së "Pazarit të Vjetër", ndërtesës së Bashkisë së vjetër dhe të një rrjeti ndërtesash të lidhura me to; ndërtimi i "Pallatit të Kulturës", hotel "Tiranës", "Muzeut Historik Kombëtar" dhe risistemimi i sheshit gjatë periudhës së fundit të komunizmit (pamje e viteve '80)

- 1 Xhamia e Vjetër
- 2 Kulla e Sahatit dhe Xhamia e Vjetër në sfond
- 3 Xhamia e Et'hem Beut, Pazarit të Vjetër dhe Xhamia e Vjetër në sfond
- 4 Xhamia e Et'hem Beut dhe sheshi përpara në ditë pazari

Sulejman Pashë Bargjini si më i fuqishëm nga pozita e nga miqtë në Stamboll vendosi të përdorte dhunën: urdhëroi të pritej qeresteja në pyll dhe të hidheshin themelet për ndërtimin e xhamisë e të furrës. Filloi kështu konflikti midis të dyve dhe beu, i cili e konsideronte veten pronar legjitim të këtij vendi, sulmoi muratorët dhe rrafshoi muret e xhamisë. Kjo mjaftoi që Sulejman Pasha, duke mos zënë në gojë fajin e tij si grabitës, të padiste beun për sakrilegi ndaj xhamisë dhe mbi këtë bazë gjyqi i lartë i Stambollit e dënoi atë me vdekje. Kështu, Sulejman Pasha mundi të përfundojë ndërtimin e godinave të filluara⁹.

Duket se fill pas këtij momenti do të vinin edhe elementet e para të spontaneitetit. Sikurse pohon edhe Dom Mark Dushi¹⁰ në librin "Tirana dhe rrethinat e saj", rreth xhamisë, furrës dhe hamamit u shtuan ndërtesa sa për të krijuar një fshat apo një qytet të vogël. Më tej Tirana u rrit në fomën e një vendbanimi me strukturë organike të shtrirë pa ndihmën e ndonjë projekti paraprak. Xhamitë luajtën një rol të rëndësishëm për krijimin e 5-6 bërthamave⁹

⁹ Frashëri Kristo, *legjenda sipas Konsullit Frëng në Shkodër, A. Dëgrand, vepra e cituar më sipër, fq. 56-57.*

¹⁰ Dom Mark Dushi, *Tirana dhe Rrethinat e saj, fq. 32, Botimet Toena, Tirane 2005.*

mave të para urbane të Tiranës mbi bazën e fiseve të ndryshme, të cilat u rritën gradualisht dhe u bashkuan. Me siluetën e tyre ato i jepnin Tiranës një identitet krejt të veçantë. Kjo përshkruhet më së miri në librin "Tirana- Sfida e Zhvillimit Urban"¹¹ (Aliaj B. etj. 2003). Sikurse pohohet në këtë libër, bërthama e parë e qytetit të Tiranës lidhej me Xhaminë e Vjetër të Sulejman Pashës, në kryqëzimin e trajektoreve gjeneruese rajonale. Bashkë me xhaminë u shtuan edhe banesa të feudalëve dhe të të afërmeve të tyre në bregun e djathtë të përroit të Lanës. Furrë, hamami, hani dhe pazari së bashku me banesat, oborret, rrugicat, sheshet dhe varrezat, të grupuara rreth xhamisë formonin një njësi sociologjike me lidhje familjare dhe pronësie. Bërthama e dytë e ndërtuar rreth Xhamisë së Fires (pas rindërtimit u quajt e Beshirit), u krijua rreth 600 m në veriperëndim të së parës. Bërthama e tretë u formua rreth xhamisë së Zajmit (1755) në verilindje të së parës, e katërta rreth Xhamisë së Haxhi Et'hemit 200 m në perëndim të bërthamës së parë. (Aliaj, B. etj.)

Bazuar në interpretimin e analizave

¹¹ Aliaj Besnik, *Lulo Kejda, Myftiu Genc, vepra e cituar më sipër, fq. 16-18.*

të S. Kostov mbi qytetin Ballkanik, A. Laze¹² vjen në hipotezën se formimi i qytetit të Tiranës është pasojë e veprimit të programuar të institucionit të "Waqf" gjatë periudhës klasike Otomane. Ky institucion fizikisht përfaqësohej nga "kulliye" e cila përcaktohej nga një kompleks godinash dhe territori ku ato ndodheshin. Përveçse një institucion "waqf", "kulliye", ishin edhe një kompleks urban, që përmbante xhaminë e cila dominonte dhe gruponte ndërtimet e tjera. Kategoritë e përdorimit të tokës në "waqf" si shërbime, ekonomi dhe administrim përcaktonin funksionet e "kulliye"-ve. Në këtë version të themelimit të qytetit të Tiranës jemi më pranë idesë së themelimit të bazuar në politika administrative të caktuara. (Seria e Figurave 2).

Rritja e pavarur e këtyre bërthamave u "shkri" në një strukturë organike ekstensive me oborre të mëdha. Elementi ndarës i strukturës ishin hapësirat private të "qelizave" të banimit dhe jo rruga si hapësirë publike. Vendosja e "qelizave" përsë parë.

¹² Laze Alban, 1614 – "Kulliye" e Tiranës fillesa e një metropolis", artikull tek periodiku shkencor i Universitetit POLIS, Forum A+P1, botues Aliaj B. Dharmo S. Shutina D. Tiranë 2009.

caktonte hapësirat e komunikimit dhe jo anasjellas. Kjo vinte për faktin se mbyllja e "qelizave", të konceptuara mbi bazën e fqinjësisë, ishte më e rëndësishme se hapja apo përshkueshmëria. E njëjta situatë reflektohet edhe tek hapësirat gjysmë private të formuara nga një sistem rrugësh pa krye, të cilat i takonin vetëm një grupi banorësh. Principi i devijimit të rrugës dhe jo perspektivat e gjata të hapura garantonin intimitetin. Kjo strukturë gjendet akoma sot në një pjesë të Tiranës lindore (Seria e figurave 3: krahasimi i gjenerimit të qytetit organik dhe të planifikuar, "Lagja Dibrane" dhe "Tirana e Re").

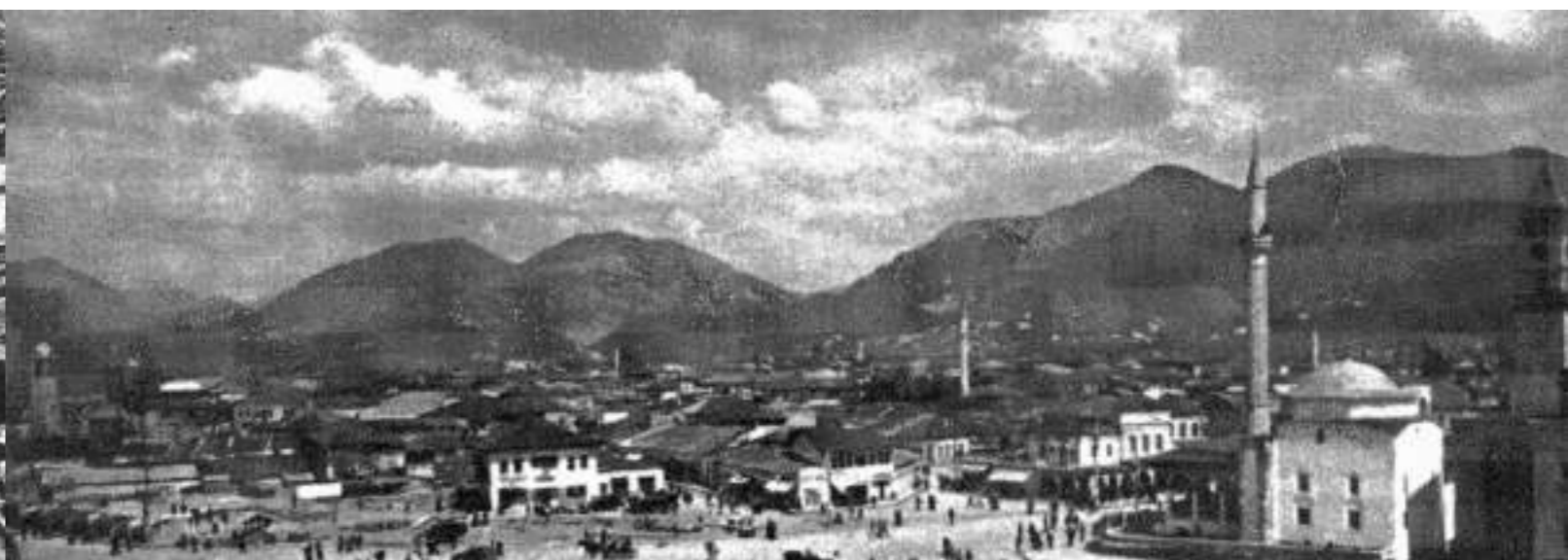
Përpjekjet për t'i dhënë "formë" dhe "referenca" të reja këtij organizmi të krijuar dhe rritur në mënyrë spontane, filluan në periudhën e mbretërisë me projektet për sheshin qendror të ministrive dhe vazhduan më tej gjatë pushtimit italian me projektet për bulevardin qendror dhe disa prej ndërtimeve kryesore përgjatë tij. Pas viteve '20 të shekullit të kaluar kur Tirana u shpall kryeqytet nisën edhe "dyndjet" e para, fenomen ky që do të kthehej në dukuri kronike deri në fund të viteve '30 ishin projektet e pjesshme, por në shkallë

Pamje lindore e Tiranës dhe "Pazarit të Vjetër" në vitin 1937

Seria e figurave 2

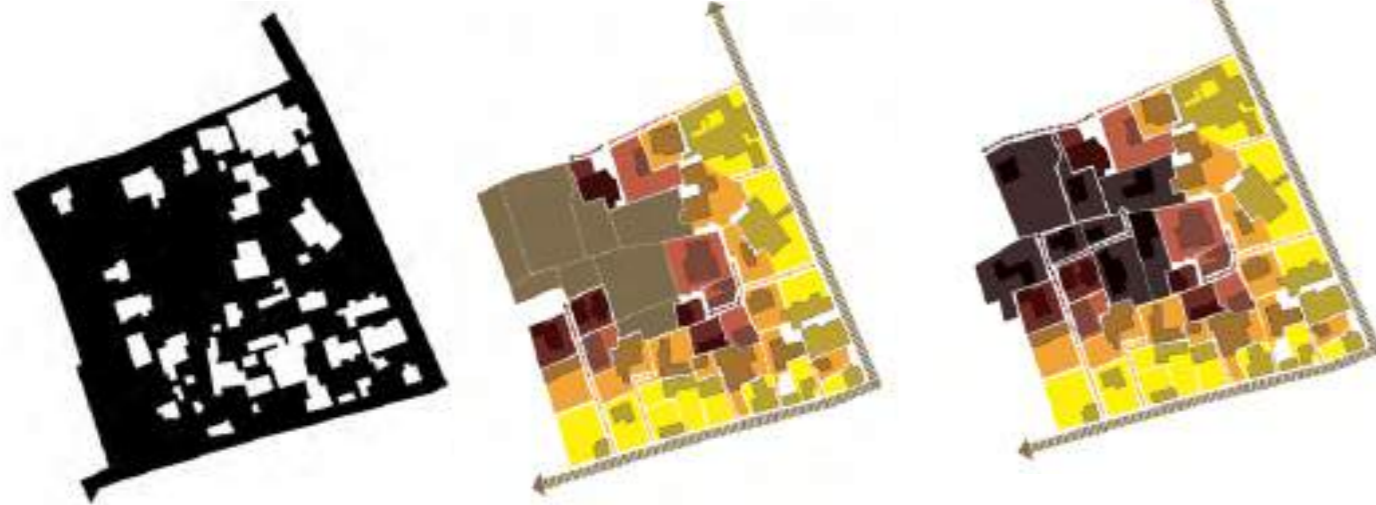
Rritja e Tiranës si një vendbanim me strukturë organike dhe roli i xhamive në krijimin e bërthamave të para sipas sistemit të kullmeve.

Harta e Tiranës në vitin 1921 sipas Skënder Frashërit

Seria e figurave 3: Krahasimi i gjenerimit të qytetit organik dhe të planifikuar, lagja "Dibrane" dhe "Tirana e Re" (përpunimi grafik nga Elios Kovaçi)

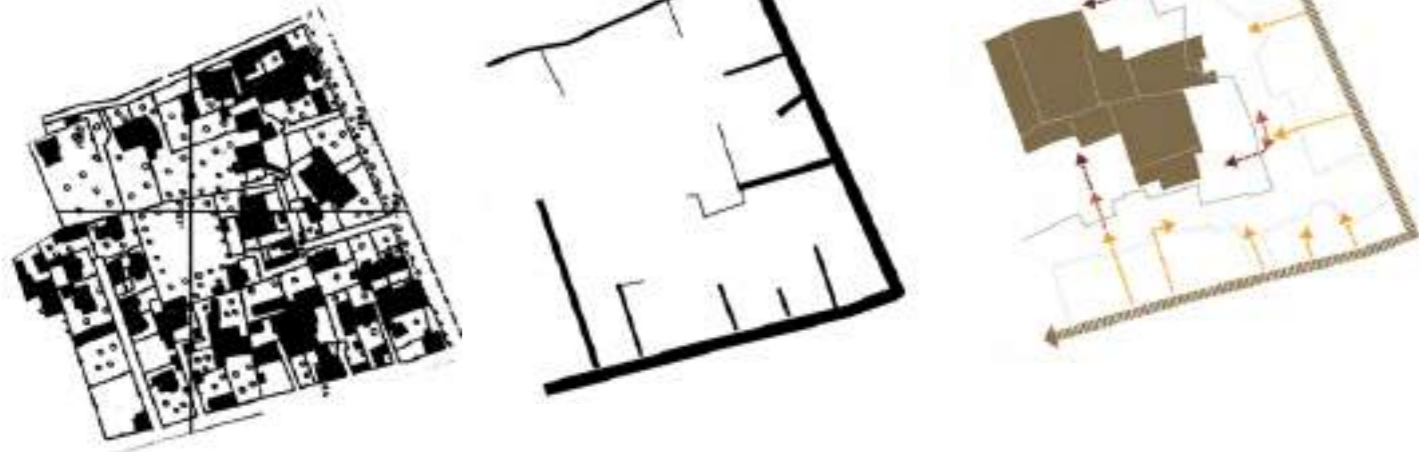
■ Skemë agregimi të njësive tipologjike në lagjen "Dibrane" ("organike")

| Situata bosh-plot dhe trajektoret

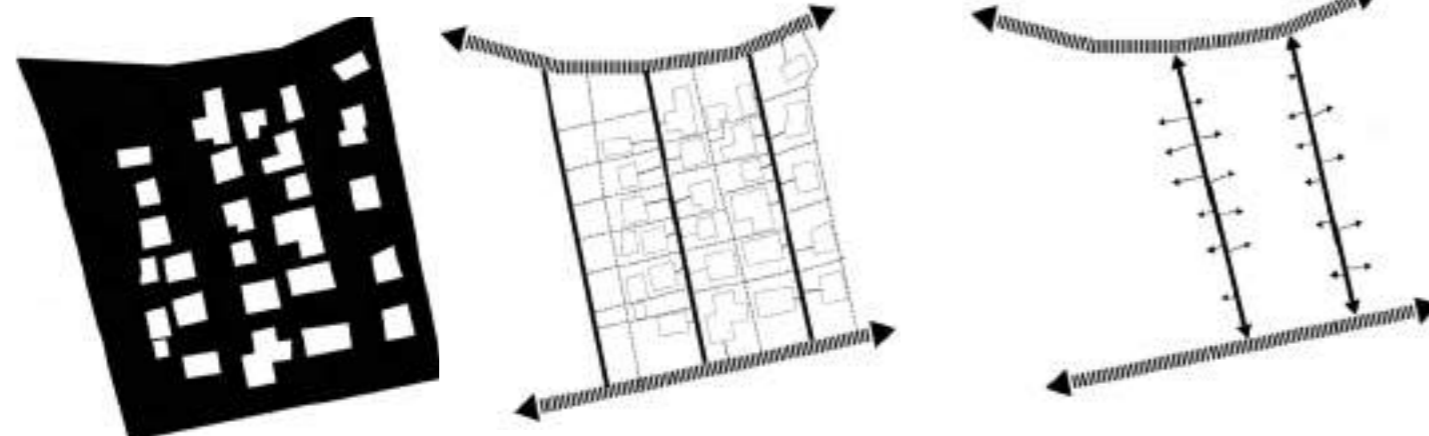
Faza të rritjes së njësive në raport me trajektoret. Rritja e intensitetit të ngjyrës tregon plotësimin e strukturës sipas fazave. "Zemra" qendrore plotësohet e fundit dhe kjo shkakton tërheqjen e itinerareve të zgjatura fundore me degëzime anësore në formë xhepush.

■ Skemë agregimi të njësive tipologjike në "Lagje të Tiranës së Re" (e planifikuar)

| Situata bosh-plot dhe trajektoret

Plotësimi i njësive në raport me trajektoret sipas niveleve të qarta të hierarkisë së projektuar. Vendosja e banesave në radhë sipas një strukture me perspektiva të hapura dhe të ndërlidhura (jo fundore)

| Struktura historike që ende ekziston në trupin e Tiranës.

| Rezultati i hapësirës kolektive dhe private sipas "agregimit labirint", (organike)

Karakteristikat e gjenerimit të njësive të banimit në lagjen "Dibrane" të Tiranës bazuar në hartën e vitin 1937. Principet e krijimit të labirintit dhe të "rugicave qorre": nënndarja e strukturës fillonte nga vendosja e hapësirave private të "qelizave" të banimit. Ishin këto që përcaktonte hapësirat e komunikimit në sipërfaqet e mbetura dhe jo rrugët si përcaktuese të hapësirave publike. Mbyllja e "qelizave" ishte më e rëndësishme se hapja; devijimet dhe jo perspektivat e hapura garantonin intimitetin.

| Rezultati i hapësirës kolektive dhe private sipas "agregimit me perspektiva të hapura" (e planifikuar)

të madhe, ato që drejtuan transformimet e qytetit: drejtimi i rrugës së Durrësit, sheshi i ministrive dhe ministritë, kompleksi “dopo lavoro”, “Tirana e Re”, sistemimi i Lanës, zona banimi përgjatë Lanës etj. Këto projekte si edhe një vizion më i gjerë për Tiranën u përfshinë në planin e vitit 1942.

Projektet vazhduan gjatë regjimit komunist me përpjekjet për t'i dhënë një dimension dhe imazh të ri qytetit, duke filluar që nga tjetërsimi i qendrës historike të Tiranës e deri tek ndërhyrjet në masë për krijimin e zonave të reja të banimit dhe atyre të punës (zonave industriale) përreth qytetit. Në kushtet e ekonomisë së centralizuar rritja e qytetit bëhej krejtësisht e kontrolluar mbi bazën e instrumentit “plan rregullues”. Pati dy të tilla gjatë periudhës '44-'90. Pavarësisht që parashikimet bëheshin në shkallë të përgjithshme të qytetit, shumë vendime si psh., prishja masive e zonave tradicionale, kanë qenë me efekte të pariparueshme për Tiranën. Mungesa e pronësisë mbi tokën e lehtësonte vendimarrjen dhe zbatimin e projekteve në territore të gjera, me ndërtime jo më të larta se 4-5 kate dhe me hapësira të bollshme midis tyre; sikurse edhe krijimin e hapësirave publike me sipërfaqe të konsiderueshme në shkallë qyteti, siç ishte “parku i liqenit” etj.

Kjo tendencë e rritjes së qytetit të bazuar në plane paraprake, pothuajse ndryshoi krejtësisht pas viteve '90 kur qyteti rritej ose në mënyrë spontane, ose mbi bazën e sheshit të ndërtimit apo operacioneve pjesore riparuese të palidhura me njëra-tjetrën. Kjo mënyrë që vazhdonte të mos merrte parasysh “leximin” e indeve të qytetit dhe që cenonte interesin publik ndryshoi ndjeshëm morfologjinë e gjithë qytetit. Ti-

rana fitoi spontanisht një dimension të ri dhe përsëri u kthye të ishte më shumë pre e spontanitetit njerëzor sesa ndërhyrjeve të planifikuara.

Në përpjekjet pas viteve 2000 vihet re një tendencë për të krijuar vizione në një shkallë që tekalon “kufijtë” tradicionale dhe synon të ravijëzojë rajonin metropolitan të Tiranës. Të tilla mund të konsiderohen idetë mbi “Tiranën e madhe”, Tiranën si “qytet arqipelag”, “Tiranën Paralele” apo “Duranën”. Por mentaliteti profesional dhe ai administrativ nuk ka qenë në gjendje të absorbojë dhe aq më shumë të ndjekë zbatimin e këtyre vizioneve. Duke dështuar në aftësitë vizionare dhe në formulimin e zbatimin e planeve në shkallë gjithëpërfshirëse, duket se në mënyrë sistematike Tirana e periudhës pas viteve 2004-2005 pati disa projekte pjesore, të cilat u dukën se për momentin pikëpoqën më mirë interesat e administratave; siç kanë qenë masterplani i qendrës, projektet për disa zona prioritare zhvillimi, projekti për sheshin qendror të Tiranës etj. Pavarësisht risive konceptuale, apo provokimit që këto projekte sollën në rrafshin profesional, në raport me realizimet e tyre në terren këto projekte i ngjasojnë përdorimit të “bllofit” për të grumbulluar kredite në “lojën” me qytetarët.

Siç tregon materiali në vijim, duke filluar nga viti 1942 e deri më sot, Tirana pati disa tentativa për të hartuar plane rregulluese të përgjithshme. Disa prej tyre mbetën në tentativë ose mundën të hyjnë në veprim më vonë nga parashikimet, disa të tjera nuk mundën të shohin kurrë miratimin e tyre. Këto plane tentonin të “ndiqnin” rritjen e qytetit dhe njëkohësisht t'i jepnin fillësë pjesëve që “themeloheshin” nga e para.

Tentativat për plane e projekte për Tiranën tregojnë ndër të tjera edhe përpjekjen e vazhduar për të përputhur “botën ideale” me mundësitë reale, si pjesë e pandarë e zhvillimit të çdo qyteti.

Midis “imagjinatës urbane”, sfond historik.

Aspiratat e njeriut në lidhje me formën e vendbanimit kanë gjetur shprehje gjatë historisë tek modelet “ideale” ku përfaqësohen si aspiratat, ashtu edhe elementet e realitetit; përpjekjet e vazhdueshme për të vendosur “rregull”. Në momente krizash urbane, këto modele, shumë prej të cilave ideojnë forma të reja civilizimi të përkthyer në hapësirë, kanë qenë nxitësit për të kaluar drejt situatave të reja.

Sfondi teoriko-filozofik i këtij rrugëtimi midis adhurimit të botës ideale dhe veprimit për ndryshim përshkruhet mjaft mire në librin “Colage City”¹³ të autorëve C. Rowe dhe F. Koetter (1978). Përmbledhtas ata argumentojnë se ekzistojnë dy histori në lidhje me qytetin: “Utopia klasike”, qyteti i mendjes dhe “utopia aktiviste”, pjesë e aksionit politik. E para kishte të bënte me adhurimin e objekteve dhe nuk ishte një instrument politik. Ajo ishte e frymëzuar nga morali universal racional dhe idetë e së drejtës. Vizioni i saj bazohej midis “Timaeus” dhe “Jerusalem të Ri” (City of God, Celestial) dhe “vdiq” përpara Revolucionit Francez. “Timaeus” i Platos mbi rregullin kozmik jepte koncepte filozofike mi-

¹³ Rowe Colin, Koetter Fred (1978), “Collage city”, kapitulli: utopia: decline and fall?, fq. 9-31, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, England (tenth printing 2001).

stike mbi numrat dhe figurat gjeometrike, të cilat paraqitnin të vetmin realitet të vërtetë. Ai flet për perfeksionin e formave trekëndore, kuadrate dhe rrethore, si në orbitat qiellore e botën e kristaleve – të vërtetën e përjetshme e të pandryshueshme, të cilën njeriu vetëm mund ta adhuronte. Në këtë aspekt rezultati arkitektonik i “qytetit ideal” ishte një pjesë e utopisë, emblemë e së mirës sipërore dhe universale, një e ardhme hipotetike për t'u adhuruar si qëllim në vetvete. Edhe pse ky përdorej më shumë si imazh krijoi principe për formën e qyteteve. Utopia aktiviste filloi pas Iluminizmit. Ushqimi për të ishte racionalizmi njutonian i cili solli një këndvështrim të ri lidhur me ndërtimin racional të botës fizike. Shkenca ishte e vërteta dhe bota materiale u bë e shpjegueshme. Në këto rrethana lindi pyetja në se mund të përdorej shkenca si lexim i saktë edhe i shoqërisë. Këto shërbyen si premisa për të kaluar nga ndërtimi racional i botës fizike tek idetë për shoqërinë rationale dhe rinovim social, nga “qyteti vetëm për t'u adhuruar” tek qyteti i “prekshëm” dhe pjesë e aksionit politik. Kështu, nga utopia klasike u kalua tek utopia aktiviste; nga racionalizmi njutonian ku gjithçka ishte e saktë dhe shkencore, tek Saint Simon mbi shoqërinë rationale përmes përkthimit të politikës në çështje të fizikës, ku shkenca mbi njerëzit (sociale) do të tejkaloonte hamendësimet. Ndërsa koncepti i dialektikës historike të Hegel-it mund të shpjegonte shoqërinë përmes historisë. Në se historia duhet të jetë rationale pasionet dhe dëshirat njerëzore janë instrumente të ndryshimit të Shpirtit të Botës. Për këta të fundit bota shpirtërore ishte më e rëndësishmja; ajo fizike ishte e ndërvarur prej saj. Ky sfond teoriko-filozo-

fik pati një impakt të madh mbi produktin arkitektonik dhe urban që erdhi më pas (Rowe C., Koetter F. 1978).

Mundësitë e lëvizjes sipas teknologjive dhe burimeve natyrore të reja në shekujt XIX dhe XX, e “shpërthyen” formën kompakte të qytetit, duke krijuar dinamika të reja të transformimeve të brendshme dhe duke e vendosur njeriun në raport me një territor shumë më të gjerë. Framton K. (1993) në librin “Historia e Arkitekturës Moderne”¹⁴ përshkruan transformimin gjatë periudhës së industrializimit, nga qyteti tradicional kompakt dhe i rrethuar me mure drejt rajonit metropolitan me shtrirje të vazhdueshme. Kjo erdhi si rezultat i ndërveprimit të forcave teknike dhe atyre sociale-ekonomike gjë që solli shembjen e bastioneve dhe shtrirjen e qyteteve përtej mureve. Londra, Parisi, Barcelona, Chicago, ishin disa nga qytetet kryesore të kësaj periudhe. Kjo shtronte nevojën për alternativa të reja të formës së qytetit dhe të shpërndarjes së burimeve njerëzore në territor.

Hipotezat e reja lidhur me këto alternativa mund t’i shohim në disa këndvështrime:

Ato shprehin në radhë të parë “kompleksin e çlirimit” dhe të “pavarësimit” nga qyteti ekzistues. Kjo shfaqet në sjelljen e modeleve të reja që kanë të bëjnë me koncentrimin apo dekoncentrimin e popullsisë dhe të burimeve njerëzore në territor. Këtë “shqetësim” e mbartin pothuajse shumica e modeleve duke filluar që nga dy modelet e para, “qyteti linear spanjoll” (1882, A. S. Y Mata) dhe “qyteti

14 Frampton, Kenneth (1993), “Storia dell’Architettura Moderna”, (kapitulli: le trasformazioni territoriali: gli sviluppi urbani 1800-1909), fq.11-12, Zanichelli Editore s.p.a. Bologna, (terza edizione aggiornata).

kopsht” anglez (1898, Howard), e deri tek modelet e ditëve të sotme si ai policentrik evropian dhe rajonal Amerikan (seria e figurave 4). Kështu, Howard-i përmes teorisë së “qyteteve kopsht”¹⁵propagandonte një model të ri qyteti, i cili të gëzonte të mirat e dy vendbanimeve të njerëzimit të qytetit dhe të fshatit. Në një mënyrë tjetër edhe “Qyteti Industrial”¹⁶ i Tony Garnier i vitit 1904 (seria e figurave 5) shprehte një organizim të ri social-ekonomik me besimin se e ardhmja e qytetit do të ishte industria dhe nëpërmjet zonimit të qytetit me funksione të ndara paralajmëronte principet e “Kartës së Athinës” të CIAM-it që më vonë do të shpallehin si parime universale. Po ashtu “qytetet lineare të Bashkimit Sovietik”¹⁷të viteve ‘30 (seria e figurave 6) me strukturë barazitare të krijuar nga fasha paralele sipas funksioneve, që fillonin nga industria e përfundonin tek bujqësia, ofronin modelin e një qyteti bujqësoro-industrial që bazuar në ideologjinë komuniste të kohës do të bashkonte në të njëjtin vendbanim dy klasat “mike” fshatarësinë dhe klasën punëtore. Këto qytete synonin gjithashtu shpërndarjen e popullsisë sipas linjave të energjisë elektrike dhe të autostradave. Ndërsa modeli “antiurban” i Wright-it, “qyteti gjithandej dhe asgjëkund”¹⁸, synonte zhdukjen

15 Frampton Kenneth (1993), *vepra e cituar me sipër*, (kapitulli: le trasformazioni territoriali: gli sviluppi urbani 1800-1909) fq.20-21.

16 Frampton Kenneth (1993), *vepra e cituar me sipër*, (kapitulli: Tony Garnier e la “cité industrielle” 1899-1918), fq.108-113.

17 Frampton Kenneth (1993), *vepra e cituar me sipër*, (kapitulli: La nuova collettività: arte e architettura nell’Unione Sovietica 1918-1932), fq. 200-204.

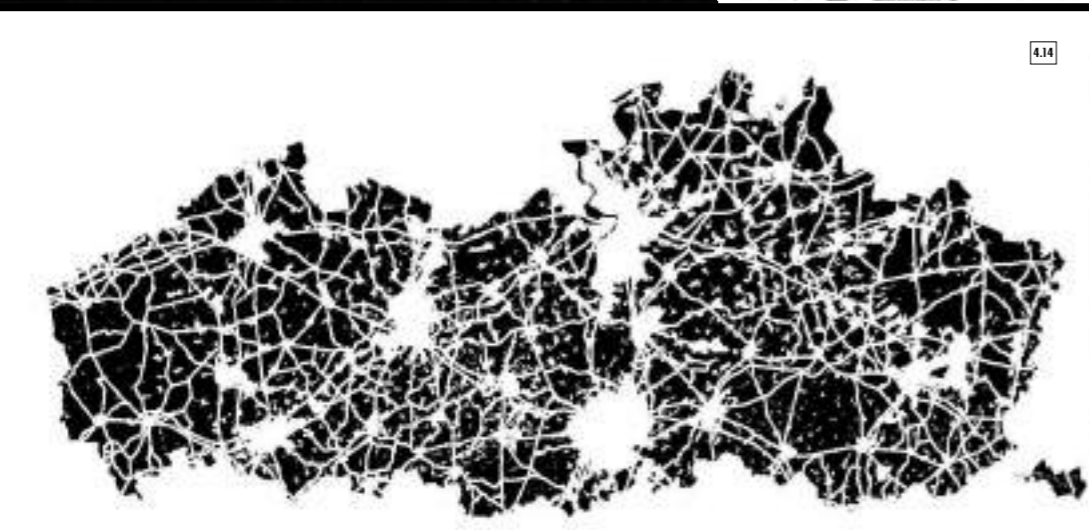
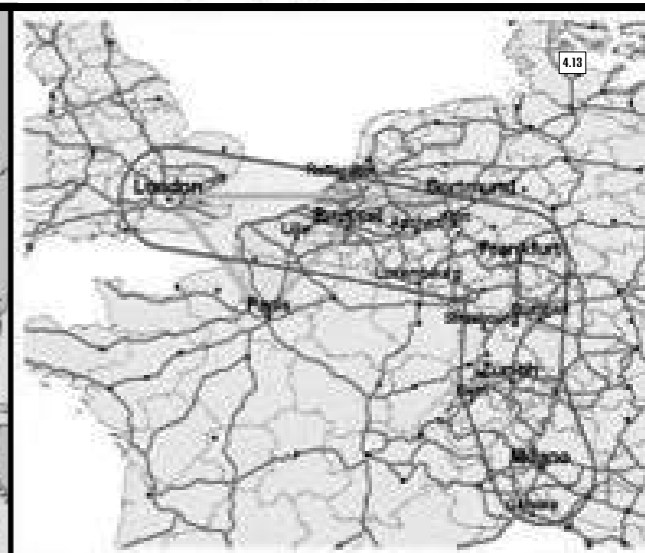
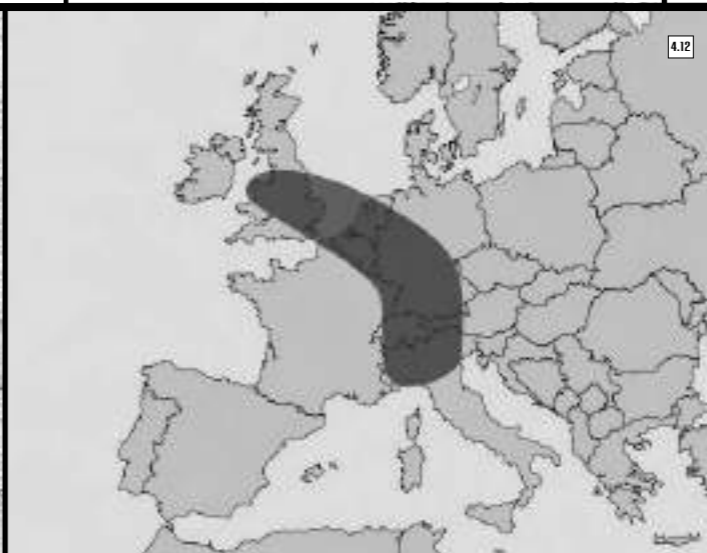
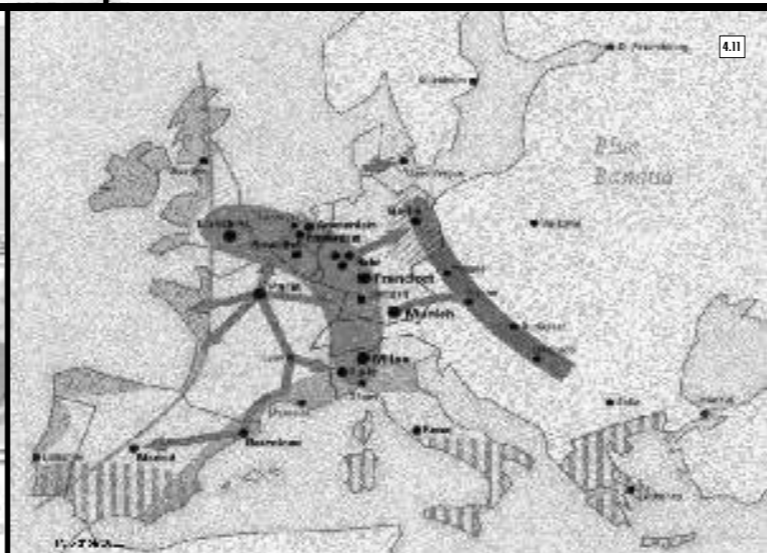
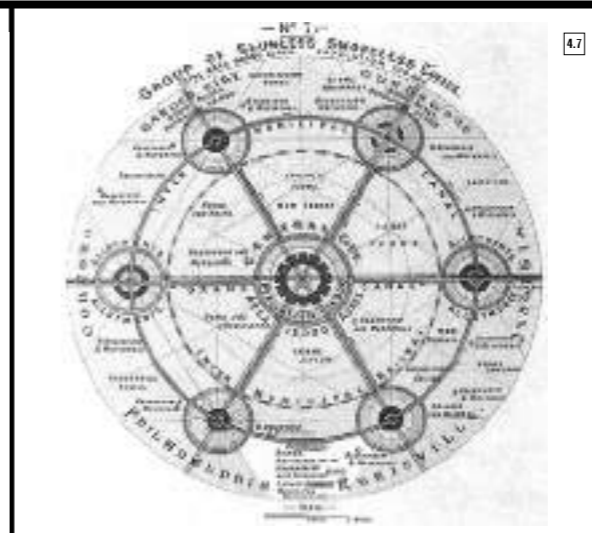
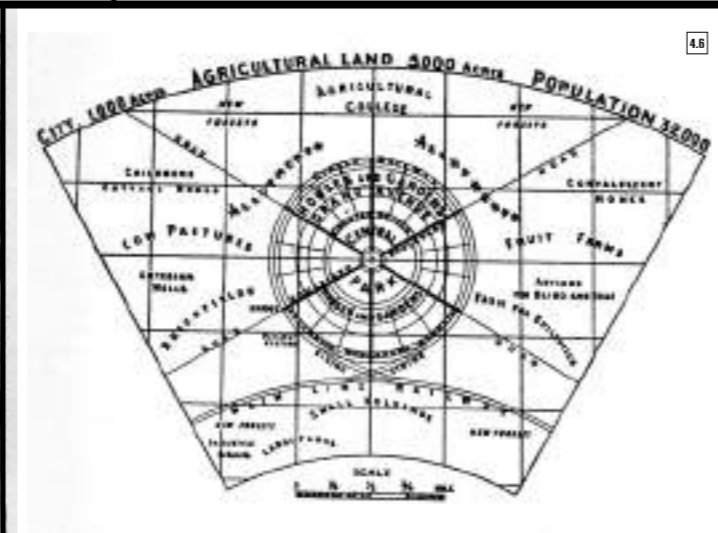
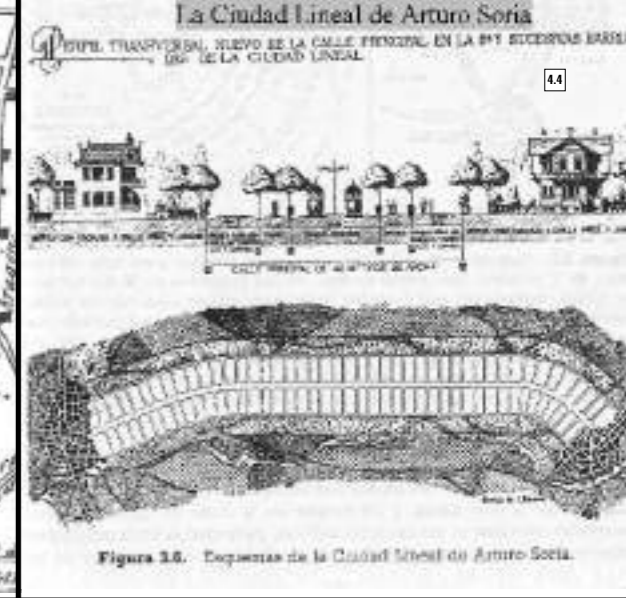
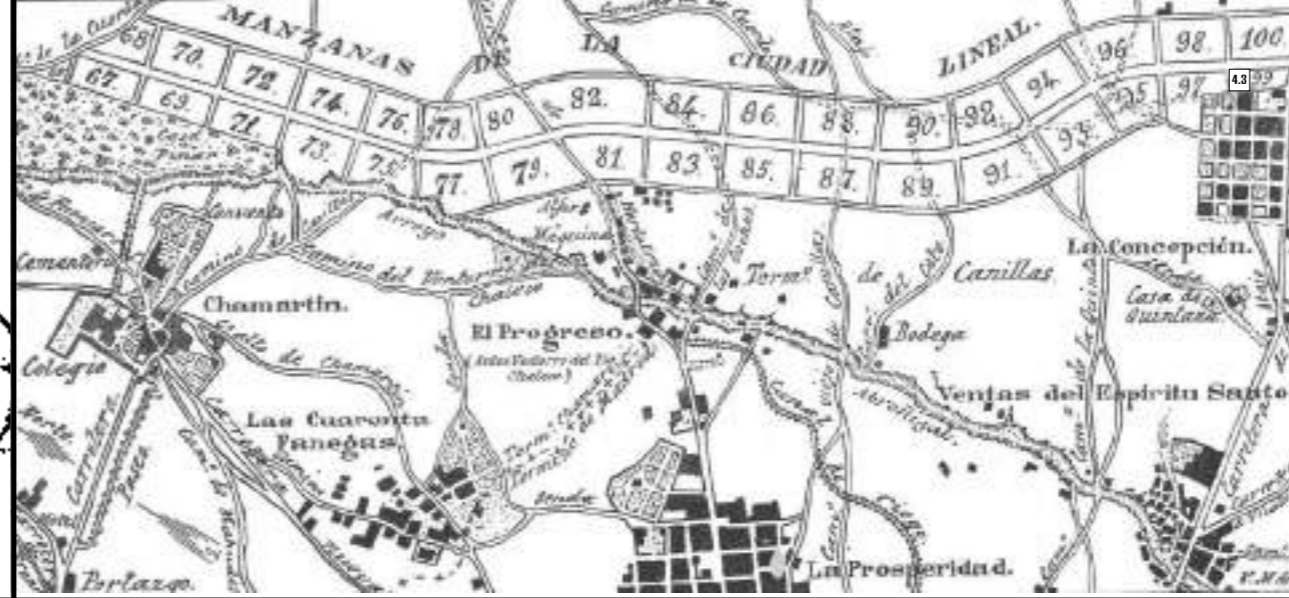
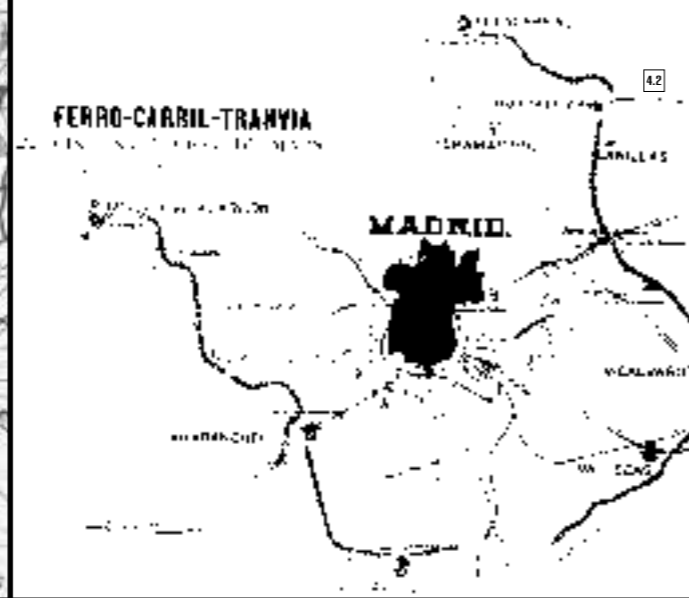
18 Frampton Kenneth (1993), *vepra e cituar me sipër*, (kapitulli: Frank Lloyd Wright e la “Disappearing City” 1929-1963, fq. 216-217, 220-222.

graduale të dallimit midis qytetit dhe fshatit nëpërmjet shpërndarjes më uniforme të popullsisë (seria e figurave 7). Më 1928 Wright-i krijoi termin “Usonia”, i cili përcaktonte një kulturë barazie dhe një formë të re civilizimi të shpërhapur që bëhej e mundur nga përdorimi i automobilave. Projekti i tij për “Broadacre City” (1934) propozonte që koncentrimet urbane të shekullit të XIX-të të shpërndaheshin sipas një rrjeti agrar kënddrejtë të shkallës rajonale “i ndryshëm nga ai i së shkuarës dhe i së sotmes, i tillë që nuk do të jemi në gjendje ta përcaktojmë si qytet”. Wright-i vinte në pikëpyetje vetë nevojën e ekzistencës së qyteteve në formën që ato kishin duke shtruar pyetjen në se qyteti ishte një formë e përsëritur e sëmundjes shoqërore që herët ose vonë shfaqet në fatin e çdo qyteti. Disa dekada më vonë, Doxiadis-i besonte se “ekistiks”¹⁹- shkenca e vendbanimeve njerëzore e përbërë nga pesë elemente: njeriu, shoqëria, strehët (të gjitha llojet e ndërtimeve), rrjetat (transporti, komunikacioni, shërbimet, organizimi dhe struktura e tyre) dhe natyra (ekosistemi ku njeriu dhe shoqëria veprojnë) si edhe marrëdhëniet ndërmjet tyre – do të zgjidhte në mënyrë të integruar problemet e vendbanimeve njerëzore. Modeli i tij i urbanizimit i shprehur tek “Ecumenopolis-i”, qyteti global dinamik i përbërë nga të gjitha llojet e qyteteve të lidhura që sot i quajmë “megalopolis”, do ta qarkonte gjithë globin si një sistem i vazhduar universal përmes “dinapolis”. “Dynapolis” (1950) nënkuptonte qytetin dinamik që rritej sipas konfiguracioneve lineare (seria e figurave 8). Në vitet ‘90

19 Lang Jurg, C. A. Doxiadis and the science of human settlements, tek *Time-saver Standards for Urban Design*, fq. 3.3-1 – 3.3-17, botues Watson Donald, Plattus Alan, Shibley Robert, Mc Graw-Hill, 2001.

dhe në fillim të mijëvjeçarit të ri Calthorpe P dhe Fulton W ²⁰shkruajnë mbi idenë e “Qytetit Rajonal” Amerikan të “lexuar” përmes katër blloqeve formuese: qendrat (lagje, fshatra si dhe qytete të mëdha apo të vogla), distriktet (zona me përdorim të caktuar), zonat në ruajtje të cilat mund të jenë hapësira apo habitate të rëndësishme dhe korridorët lidhës natyralë apo infrastrukturale. Struktura rajonale e rritjes në këtë qytet drejtohet nga shtrirja e tranzitit dhe veçoritë specifike natyrore të rajonit. Ky qytet nënkupton gjithashtu krijimin e lagjeve mbi bazën e përzjerjes së funksioneve dhe konceptit të rezerve të “ecshmërisë”, si edhe një dizajn urban, i cili krijon hapësira publike dhe arkitekturë në shkallë njerëzore (seria e figurave 9). Ky model së bashku me modelet e rrjetave policentrike europiane mund të konsiderohen si mundësi të reja të shprehjes së urbanitetit në një shkallë dhe dimension krejtësisht të ri të rrjetave teknologjike dhe të infrastrukturave. Edhe në këtë rast synohet të zbuten efektet negative të superkoncentrimeve dhe diferencat qendër-periferi, si edhe të mundësojë konkurrencën e qyteteve më të vogla me mega-aglomeratet mbi parimin e plotësueshmërisë.

Modelet e reja janë rrjedhojë e mjeteve të komunikimit, transportit dhe teknikës në përmirësim. Kështu, transporti mbi shina i dha hov modeleve radiale, lineare, satelitare të përmendura me sipër. Le Corbusier, tek “La ville Radieuse” vitit 1931 (Seria e figurave 10) shprehu idetë lidhur me civilizimin e kohës së makinave; Wright-i ndërtoi modelin “Broadacre City” të bazuar në prodhimin e makinave Ford.
20 Calthorpe Peter, “The Regional City”, tek *Time-saver Standards for Urban Design*, fq. 1.5-1 – 1.5-8, botues Watson Donald, Plattus Alan, Shibley Robert, Mc Graw-Hill, 2001.

Seria e figurave 4

Skema të "qytetit linear spanjoll" (1882, A. S. Y Mata)
 Skema të "qytetit kopësht" anglez (1898, Howard)
 Modeli policentrik evropian (nga rrjeti ESPON) dhe rajonal amerikan i ditëve të sotme

- 4.1 - 4.5 Skemë e "qytetit linear" spanjoll
- 4.6 - 4.8 Skemë e "qytetit kopësht" anglez
- 4.9 Imazhe nga Erich Fisher (Europe)
- 4.10 European spatial development perspective (ESPON)
- 4.11 - 4.13 "Banania" Europiane
- 4.14 Polycentric development in Flanders
- 4.15 Metropolitan Territory of the POLYCE Capital Cities
- 4.16 Imazhe nga Erich Fisher (USA)

Seria e figurave 5

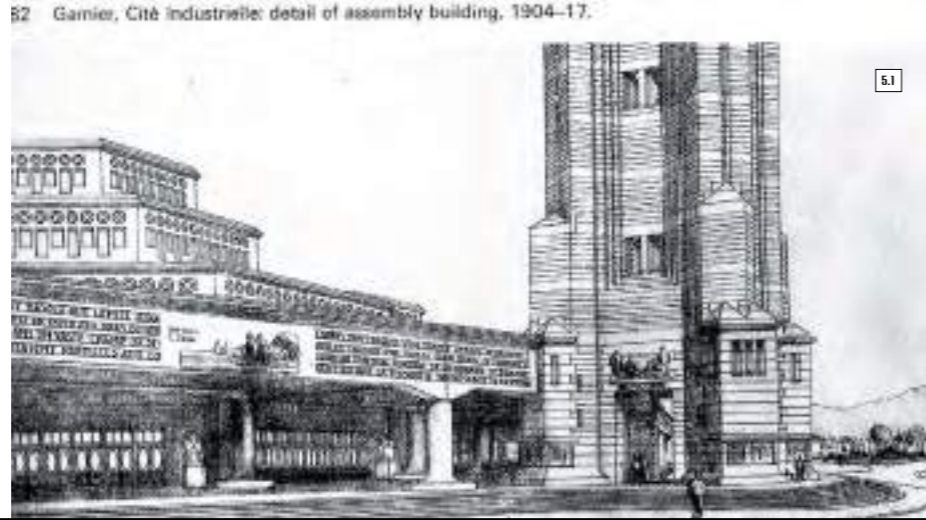
"Qyteti Industrial" Tony Garnier i vitit 1904

Seria e figurave 6

"Qytetet lineare të Bashkimit Sovietik" të viteve '30

Seria e figurave 7

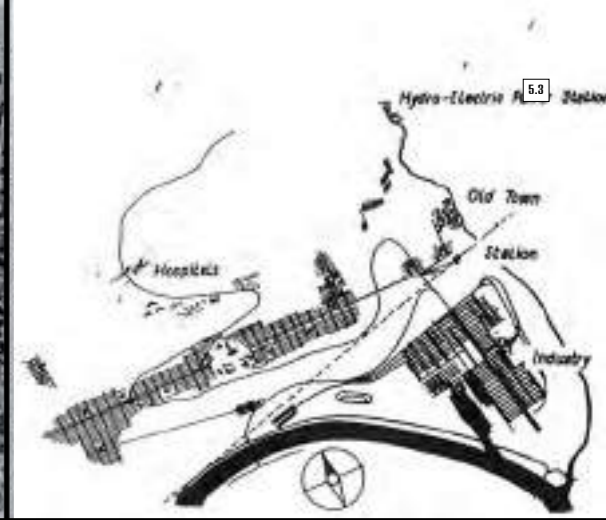
Modeli "Antiurban" i Wright-it, "qyteti gjithandej dhe asgjekund", "Broadacre City" (1934)

5.1

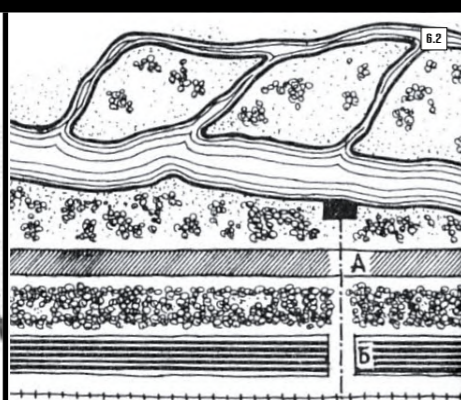
5.2

5.3

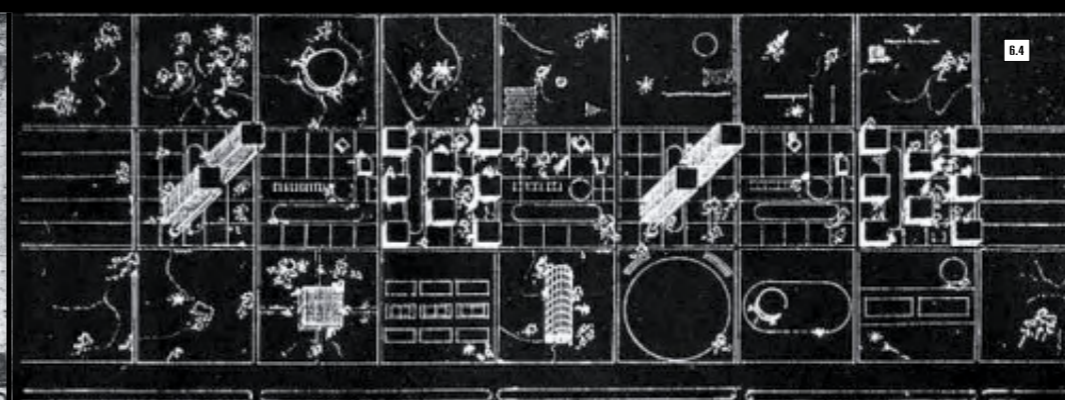
6.1

6.2

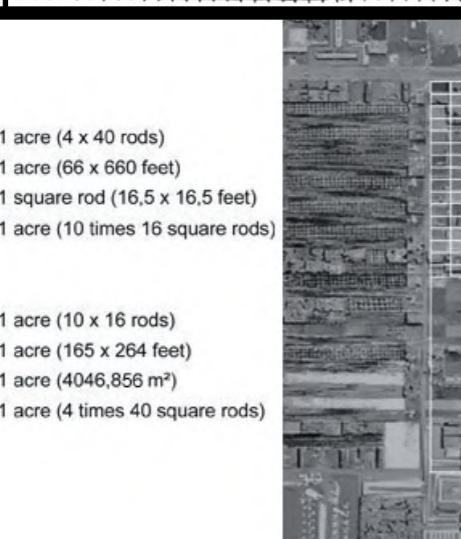
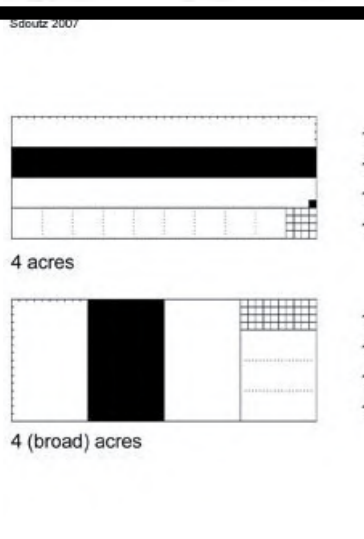
6.3

6.4

6.5

7.1

7.2

7.3

5.1-5.3 "Qyteti Industrial" Tony Garnier

6.1 Propozim për Magnitogorskun nga Ernest May 1930

6.2 Skema e qytetit linear

6.3 Propozim për Magnitogorskun nga Ernest May dhe bashkëpunëtorët

6.4 Propozim për Magnitogorskun nga Ivan Leonidov, 1930

6.5 Moisei Ginzburg dhe Mikhail Barshch, skemë dizurbanizmi për një qytet linear, 1930

7.1 "Broadacre City", Frank Lloyd Wright, 1934

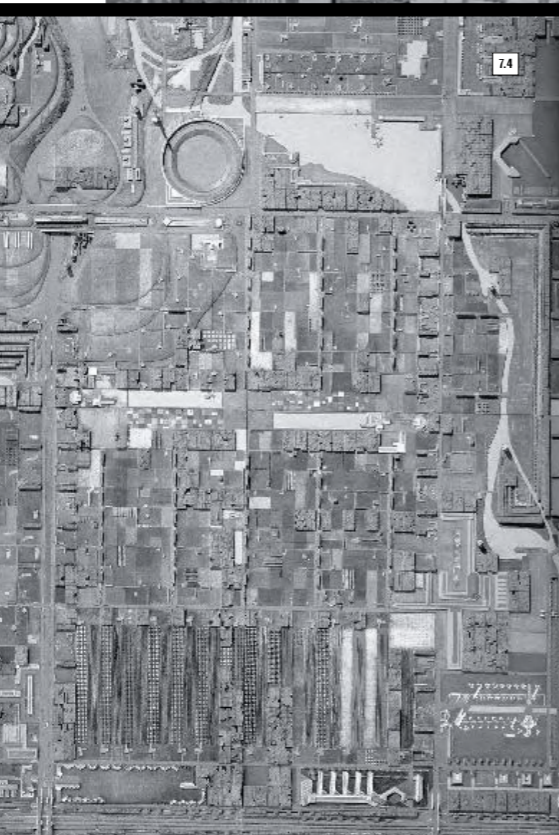
7.2 "The living city", Frank Lloyd Wright, 1958

7.3 Frank Lloyd Wright

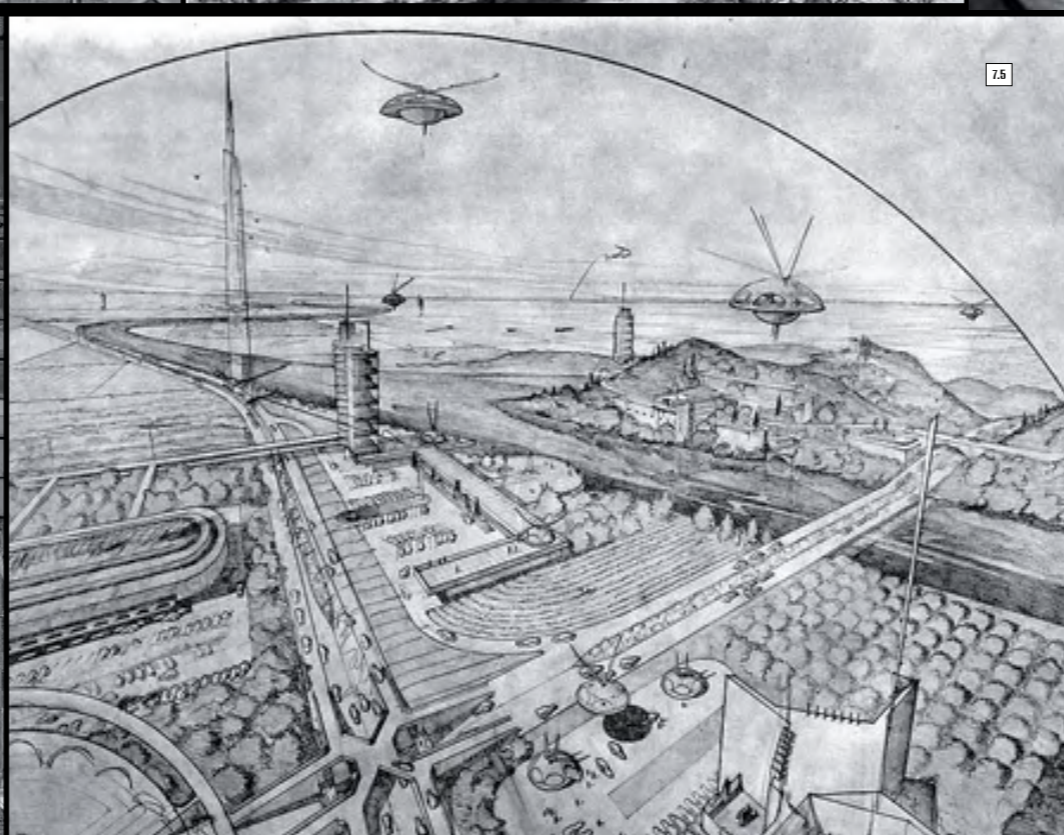
7.4 "Broadacre City", Frank Lloyd Wright, 1934

7.5 "Broadacre City"

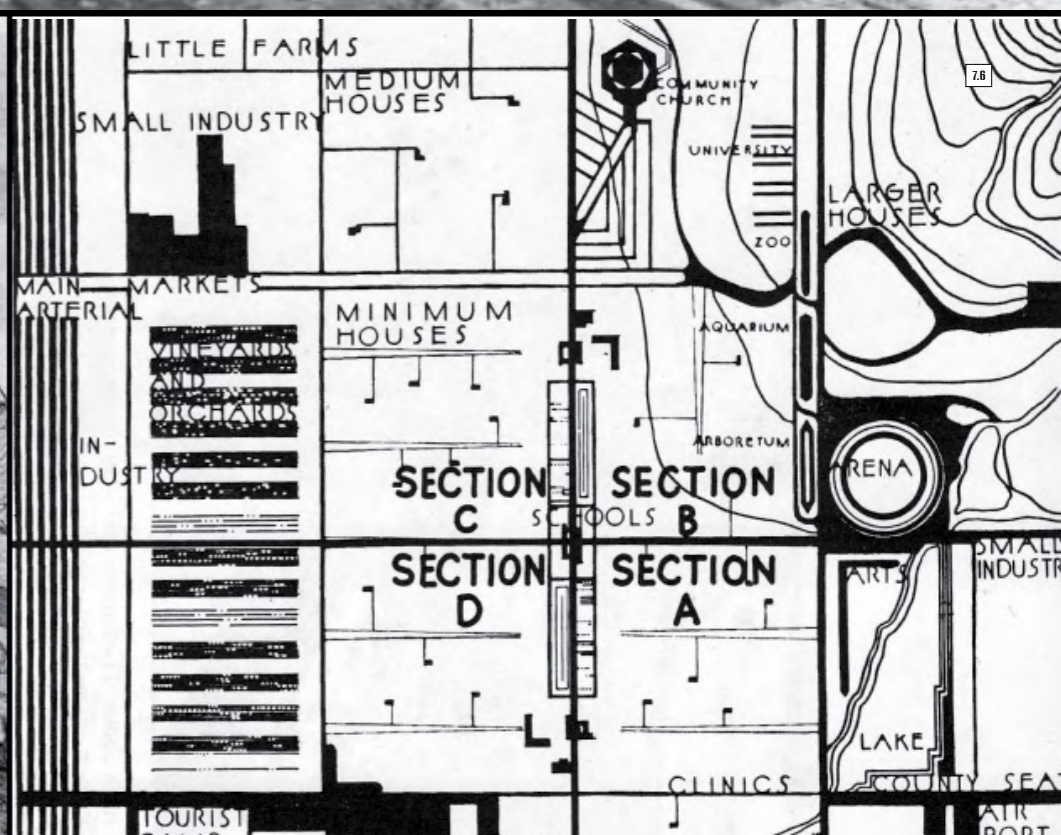
7.6 "Broadacre City", detaj i planit

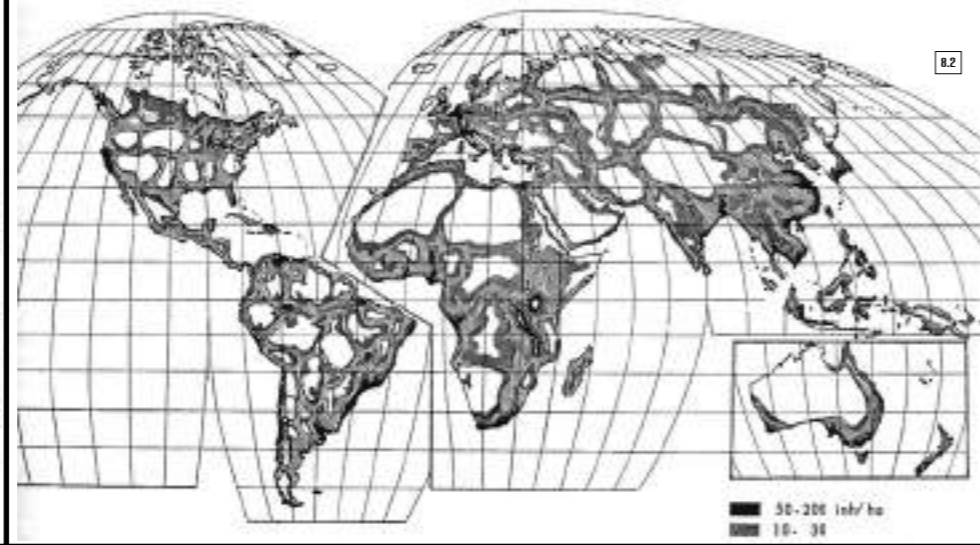
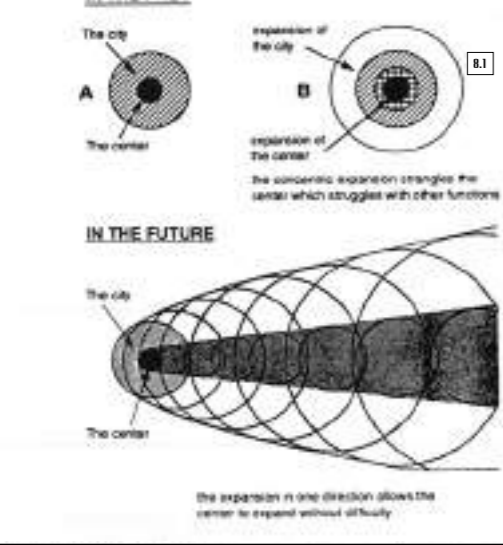
7.4

7.5

7.6

Seria e figurave 8

"Dyropolis", qyteti dinamik që rritet sipas konfiguracioneve lineare, Doxiadis 1950

Seria e figurave 9

"Qyteti Rajonal" Amerikan i "lexuar" përmes katër billoqeve formuese, Galthorpe P dhe Fulton W, 2000

Seria e figurave 10

Le Corbusier, "La ville contemporaine", 1922", "La ville Radieuse", 1931

Seria e figurave 11

Teknologjitë e mbijetesës, Archigram, Metabolist, etj.

8.1 Skemat teorike të "Dyropolis", Doxiadis

8.2 Qyteti global (ecumenopolis), Doxiadis

8.3 Master-plani original i Islamabad-it, Doxiadis, 1960

9.1 Metropolitan Portland, Oregon, centers, districts and corridors

9.2 Skema të shpërndarjes së TODave (transit oriented development)

9.3 TOD-të dhe raporti me tranzitin dhe qarkullimin

10.1 "La ville Radieuse", Le Corbusier, 1931

10.2 "La ville Radieuse", Le Corbusier, 1931

10.3-10.5 Perspektiva mbi avenutë e qytetit "la ville contemporaine"

11.1 Plug-in city, Peter Cook 1964

11.2 Walking city, Herron 1964

11.3 Marin city, Kikutake 1958

11.4 Struktura hapësinore për qendrën në Hagi, Kikutake 1968

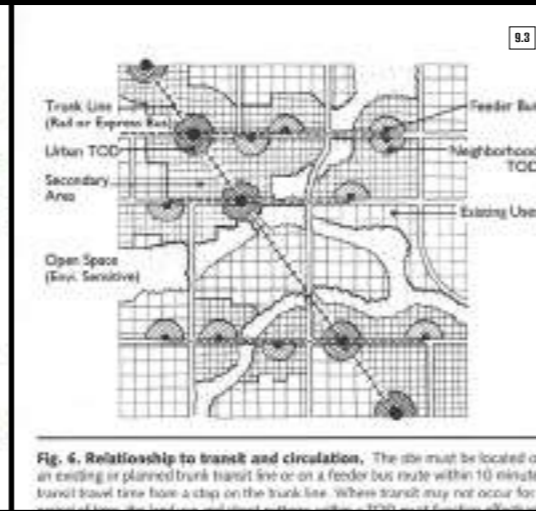
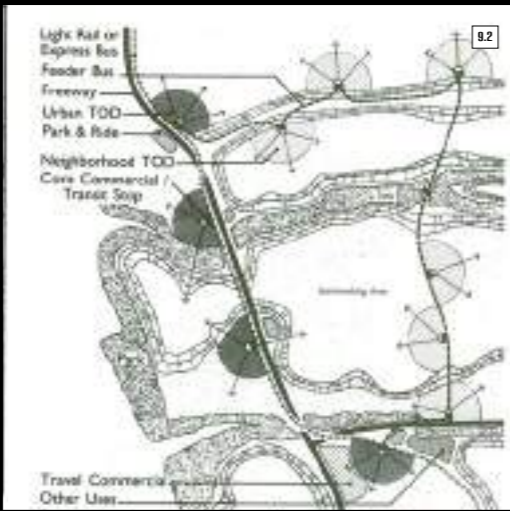
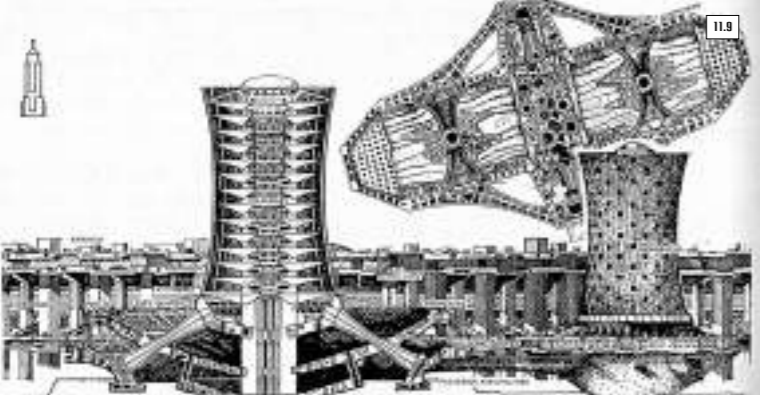
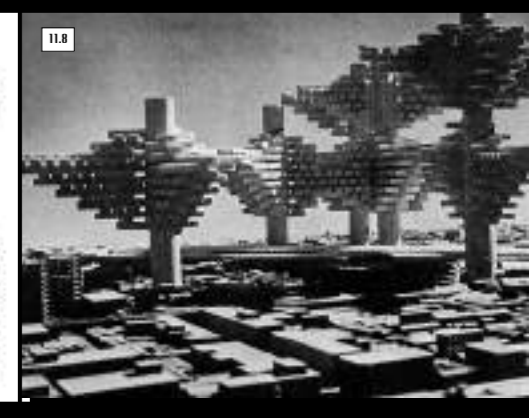
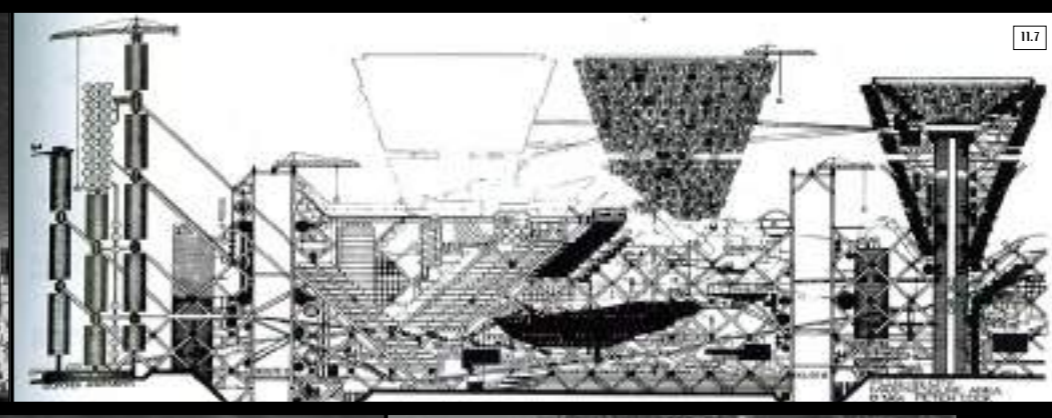
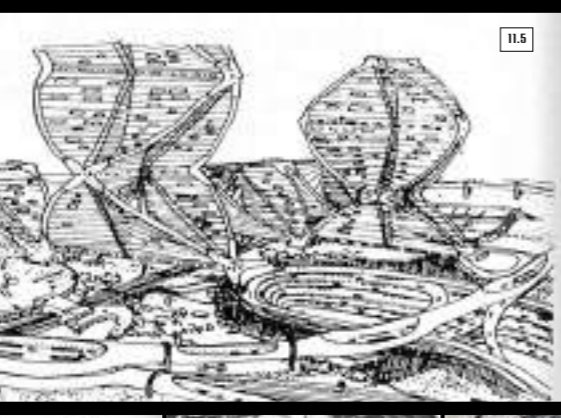
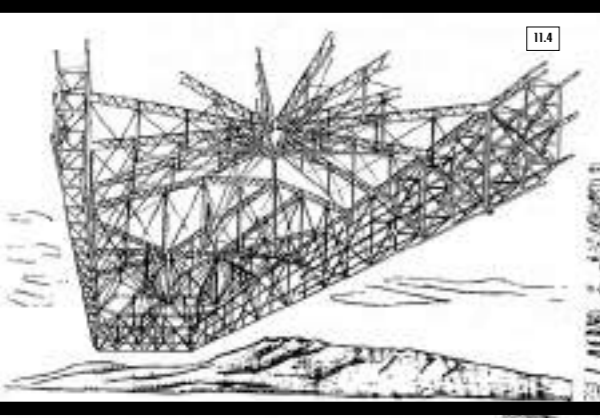
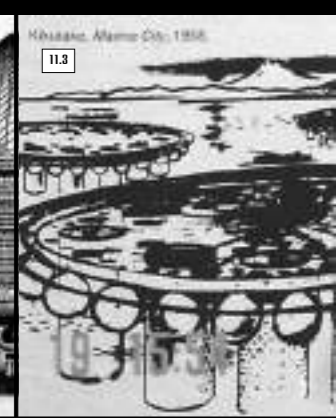
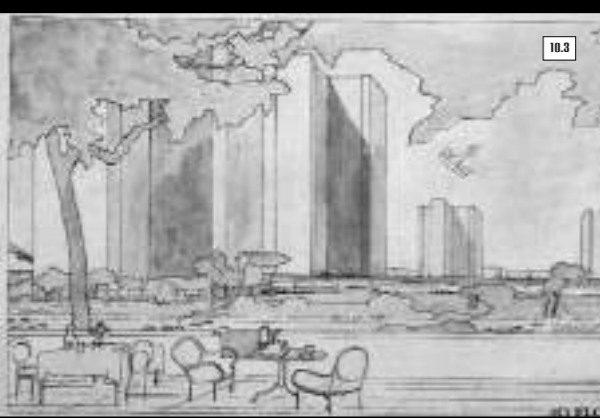
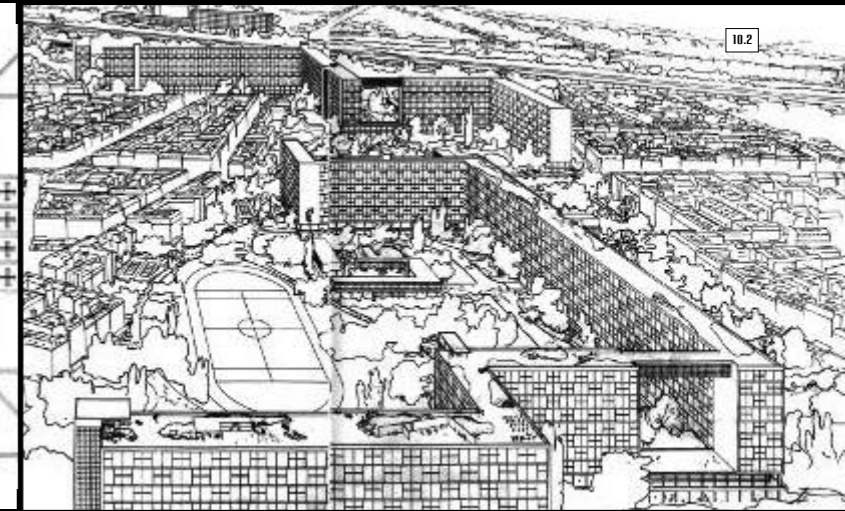
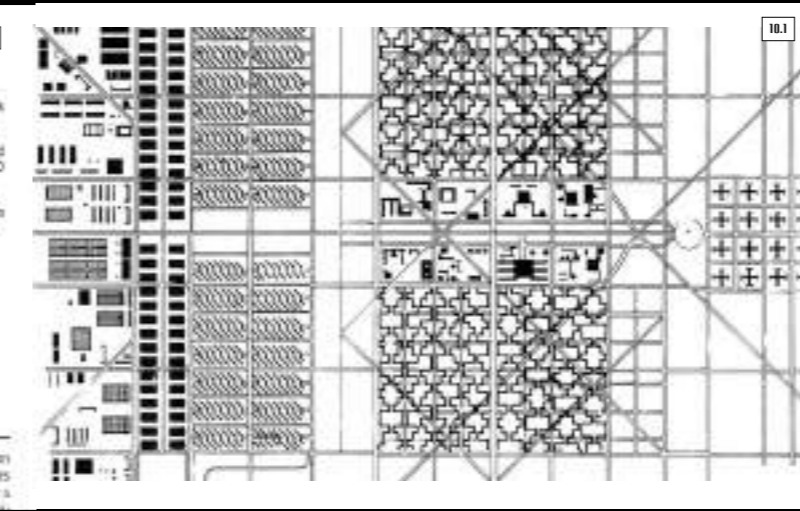

Fig. 6. Relationship to transit and circulation. The site must be located on an existing or planned trunk transit line or on a feeder bus route within 10 minutes travel travel time from a stop on the trunk line. Where transit may not occur for a

11.5 Qyteti elikoidal, Kurokawa

11.6 Kulla Nagakin, Kurokawa, 1971

11.7 "Plug-in City", P Cook, W. Chalk, R. Herron, D. Crompton, M. Web 1964

11.8 Qyteti hapësinor, Izosaki 1962

11.9 Babelonah, projekt për 6 milion banorë, Paolo Soleri 1971

11.10 Plani për Tokion, Tange, Kurokawa, Izosaki, 1960

11.11 Agricultural city, Kurokawa 1960

11.12-11.13 Liliypad, Floating Ecopolis for Climate Change Refugees, Vincent Callebaut 2008

Qytetet Lienare të BS u zhvilluan përgjatë linjave të elektrifikimit dhe përmbanin edhe rrugët e transportit dhe hekurudhat. Vitet '50 shënuan një epokë të re të shpejtësive, të transportit automobilistik privat dhe të teknologjive të reja. Grupi Archigram solli imazhet e kësaj epoke të re në vitet '60. Po ashtu, në një aspekt më praktik dhe funksional, në ditët tona TOD-të (Transport Oriented Development) zhvillimi i orientuar nga tranziti në qytetin rajonal, janë të lindura dhe të orientuara nga sistemet e levizjes dhe kombinimi i tyre me zonat e banimit me përdorim të përzier përgjatë sistemit të tranzitit rajonal (seria e figurave 9).

TOD-të kanë strukturë nyjore të grupuar nga një stacion tranziti në distancë të "ecshme" nga zonat e banimit, qendër tregtare, shërbi

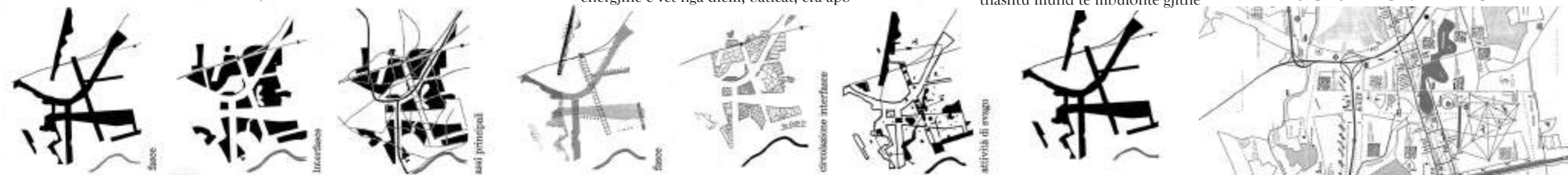
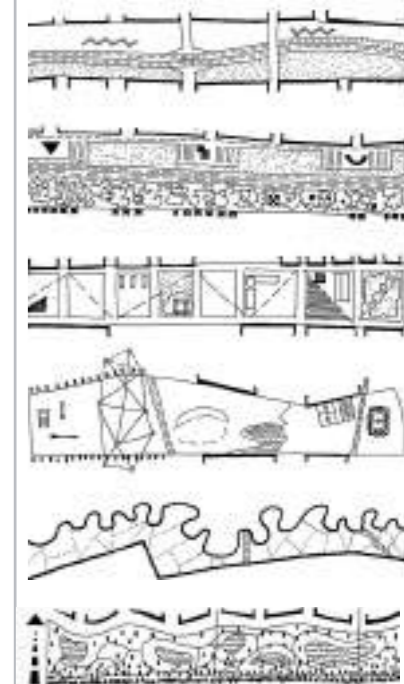
sikurse edhe "Qyteti Elikoidal" i Kurokawas ku "qelizat" e banimit vendosen të ngjiturra pas një "qiellgërvishtësi" elikoidal janë rezultat i presionit të mbipopullimit në vend. Po kështu Fuller, më 1968 sjell imazhet e një kupole gjeodetike mbi qendrën e Manhattan-it, si një "mushkëri urbane gjigante", si pjesë e teknologjisë së mbijetesës²². Rreziku i ngrohjes globale dhe kriza e energjisë që diskutohen shumë në ditët e sotme kanë nxitur "fantazi" urbane, siç është Lilypad nga Vincent Callebaut-it. Ky është një "qytet lundruar", që do të përballojë katastrofat për shkak të ngrohjes globale dhe që synon të ofrojë strehë për "refugjatët" e periudhës pas ndryshimeve klimatike²³. Ky qytet është tërësisht autosuficient dhe jo vetëm që nuk do të shkarkojë, asgjë por do të prodhojë energjinë e vet nga dielli, baticat, era apo

Y Mat-ës (1882), që do të siguronte prezencë urbane në të dyja anët e një rruge trafikuar me gjatësinë e një qyteti ekstremitetet e të cilit mund të ishin Cadiz-i dhe S.Pieterburg-u, Pekini apo Brukseli²⁴; Me një strukturë më komplekse edhe Qytetet Linere të BS-së në vitet '30 me funksione të vendosura sipas gjashtë fashave paralele mund të rriteshin në dy drejtime pa ngatërruar radhën e vendosjes së funksioneve në drejtimin pingul me aksin e tyre²⁵.

Po ashtu edhe "Dynapolis" i Doxiadisit mund të rritej në mënyrë dinamike përgjatë një aksi linear duke filluar nga qendra nëpërmjet shtimit të "qelizave statike" brenda rritjes dinamike të gjithë "organizmit"²⁶. "Qyteti kopsht" i Howard-it (1898) gjithashtu mund të mbulonte gjithë

Corbusier-i me "la ville radiuse" (1931), po ashtu kaloi nga modeli i qytetit "qendror" në atë që teorikisht mund të ishte pa kufinj, qytet i hapur, ku rregulli arrihej nëpërmjet strukturës së funksioneve që lejojnë rritjen e tyre me fasha paralele të bazuar në principin e Milyutin²⁸ (seria e figurave 4, 6, 8, 10). Në fakt edhe fashat e propozuara nga Grupi OMA, R. Koolhaas, E. Zenghelis (në vitet '80), të cilat janë sisteme lineare shumë komplekse me një spesor të caktuar, në mënyrë të ngjashme me sistemet e disurbanizmit të viteve '30, mbartnin potencialin e shtrirjes së pakufijshme²⁹. Ato zbulonin ekzistencën e një rregullsie territoriale specifike, si teksturën e tokave, rrethinat, infrastrukturën, etj. dhe njëkohësisht mundësonin "mbartjen" e elementeve të reja të kërkuar nga programi i projektit si hapësirat, shërbi

Seria e figurave 12
Fashat e propozuara nga OMA, për qytetin e ri të Melun-Senart, 1987.
Skemat me elementet e projektit dhe mbivendosja e fashave si sisteme lineare me një spesor të caktuar.

me publike të kombinuara me ato të punës dhe hapësirat publike.

Me arritjet e teknikës lidhet edhe një aspekt tjetër që sollën këto modele, siç domos ato pas viteve '50, kur njerëzimi kishte hyrë në një fazë të re të zhvillimit dhe të rreziqeve që sillte ky zhvillim. Kështu teknologjinë e mbijetesës e shohim tek "Qytetet e Lëvizshëm" nga Herron (1964) për të lëvizur solemnisht te nesërmen e shkatërrimit bërthamor²¹; "Qyteti mbi Ujë" i Kenzo Tanges dhe "Qyteti Marine" i Kikutakes (1958);

21 Frampton Kenneth (1993), *vepra e cituar me sipër*, (kapitulli: luogo, produzione e architettura: verso una teoria critica del costruire), fq. 332.

biomasa. Në këtë aspekt, këto modele më shumë se sa ide për zbatime konkrete janë pjesë e presionit për rritjen e ndjeshmërisë sociale dhe politike për balancën midis zhvillimit dhe ruajtjes së mjedisit (seria e figurave 11).

Modelet e reja mbartin gjithashtu tendencën për shtrirje dhe përdorim universal. Këtë potencial e mbartin modelet lineare që nga "qytetet lineare" i Arturo Soria

22 Frampton Kenneth (1993), *vepra e cituar me sipër*, (kapitulli: luogo, produzione e architettura: verso una teoria critica del costruire), fq. 332.

23 Vincent Callebaut (2008), "Lilypad, a floating ecopolis for climate refugees", <http://vincent.callebaut.org/page1-img-lilypad.html>.

hemisferën tokësore²⁷ (Boggiano A. 1992) me një rrjet "komunitetesh të dimensionuara", të grupuara këto në një qytet federativ me 250 mijë banorë që përbëhej nga 6 qytete me 32 000 banorë dhe një qytet kryesor në qendër me 58 000 banorë. Le

24 Frampton Kenneth (1993), *vepra e cituar me sipër*, (kapitulli: le trasformazioni territoriali: gli sviluppi urbani 1800-1909) fq.20-21.

25 Frampton Kenneth (1993), *vepra e cituar me sipër*, (kapitulli: La nuova collettività: arte e architettura nell'Unione Sovietica 1918-1932), fq. 202-204.

26 Lang Jurg, *vepra e cituar me sipër*, fq. 3.3-1 – 3.3-17

27 Boggiano Augusto (1992), "La centralità urbana, la progettazione di un luogo centrale urbano", fq. 23, Alinea, Firenze 1992.

met, poet intensive etj., duke u kthyer nga "zona" funksionale në "matrica funksionale". Këto sisteme lineare pajtonin "rregullin" ekzistues te formuar nga "shtresëzimet e gjurmëve" me vendosjen e një rregulli të ri territorial dhe social (Lucan J. 1991) (seria e figurave 12).

Synimi që kanë këto modele për të vendosur raporte të reja të popullsisë në territor shpreh gjithashtu tendencën për të mbajtur një madhësi të kontrolluar të

28 Frampton Kenneth (1993), *vepra e cituar me sipër*, (kapitulli: Le Corbusier e la "Ville Radieuse" 1928-1946), fq. 207-208.

29 Lucan Jacques, (1991), "OMA Rem Koolhaas", *Architetture 1970-1990*, fq. 13-16, Nga seria Documenti di Architettura. Electa Milano 199.

Qendra Ndërkombëtare e Biznesit, Lille 1989-1991

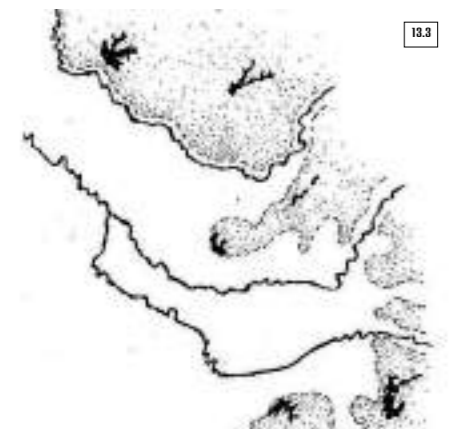

13.1

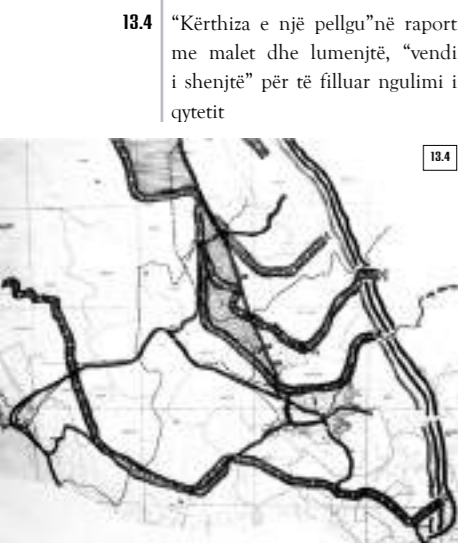
13.2

13.1 - 13.2 "Edeni" i banesave dhe oborreve në raport me ambientin e jashtëm

13.3

13.3 "Edeni" në shkallë territoriale: Pozicionimi qendror i Tiranës në Fushën e Tiranës.

13.4

13.4 "Kërthiza e një pellgu" në raport me malet dhe lumenjtë, "vendi i shenjtë" për të filluar ngulimi i qytetit

vendbanimeve brenda sistemeve universale. Kjo "dilemë" pasqyrohet edhe tek qyteti policentrik evropian, i cili shihet si një strategji për të balancuar zhvillimet hapësinore në shkallë të kontinentit evropian, brenda specifikave lokale. Edhe në ditët e sotme raportet midis rrjetit të vendbanimeve njerëzore dhe territorit mbeten një çështje për eksplorim.

Në konkluzion, kuptojmë rolin e "imagjinatës urbane" në shtytjen për të krijuar "vendin ideal". Kjo e "pozicionon" qytetin si një vepër të ndërtuar nga njeriu, por që qëndron "midis ëndrrës dhe realitetit"; midis spontaneitetit dhe dëshirës për rregull; midis gjendjes si jemi dhe si duam të jemi. Pikerisht kjo "dëshirë e papërbushur" midis realitetit dhe aspiratave është përpjekja "në kërkim" të "vendit ideal". Këtë tendencë drejt "qytetit ideal" njeriu është përpjekur ta mishërojë në rregulla, ligje e institucione, instrumente, projekte e plane, të cilat supozohet të garantojnë transformimin e përqëndrimeve urbane dhe të vetë shoqërisë. Në vazhdim le ta shohim këtë konkretisht në rastin e Tiranës.

TIRANA MIDIS ËNDRRËS DHE REALITETIT Nga fushat bujqësore drejt "aksit kozmik" ... nga unazat mbërthyesë drejt qytetit arkipelag.

Për Tiranën mund të shtrojmë pyetjet: a është zhvilluar Tirana "e pas zanafillës" në përputhje me ndonjë model të caktuar paraprirës? Produkt i cilave "arsye" është Tirana? Cilave forca transformuese? A është Tirana më shumë produkt i planeve apo produkt i spontaneitetit njerëzor; në ç' masë qëndrojnë këto? Për këtë do të duhet të studiojmë ra-

portet midis "qytetit në fluks" me tentativat për të vendosur rregull dhe kontrolluar formën përmes planeve e projekteve.

Midis spontaneitetit njerëzor dhe hyjnore të "vendit të shenjtë".

Si shumë qytete edhe Tirana mbart brenda vetes bashkëzistencën e spontaneitetit njerëzor dhe "hyjnore" të shprehur në "copëzat" e "qytetit / vendit ideal". Këtë të fundit mund ta gjejmë në forma dhe shkallë të ndryshme, që nga konceptimi i banesave dhe oborreve që përfaqësojnë një lloj "edeni" në raport me ambientin e jashtëm, e deri tek pozicionimi i Tiranës në Fushën e Tiranës: "kërthiza e një pellgu" që rrethohet nga male e kodra, "vendi i shenjtë" për të filluar ngulimi i qytetit (seria e figurave 13). Pozicionimi qendror në raport me kufizuesit natyrorë, raportet me malin dhe lumenjtë që ofrojnë mbrojtjen dhe burimet e rëndësishme për jetën, identifikimin dhe orientimin hapësinor; dhe që më pas do të drejtonin zhvillimet e mëtejshme, të kujton situatat e qyteteve ideale: qyteti si "qendra e territorit" dhe e " gjithë universit". Këto cilësi u vizualizuan me bërthamën e parë koncentrike të krijuar si pasojë e bashkimit të disa përqëndrimeve fillestare, të lindura në ndërthurjen e trajektoreve rajonale Durrës -Dibër dhe Elbasan - Krujë me përroin e Lanës. Pas kësaj fillese qyteti vazhdoi të rritej përreth bërthamës koncentrike. Tentativat e para të projekteve për të dalë jashtë kësaj bërthame i ngjasojnë utopive urbane, po të krahasohen me situatën e Tiranës së asaj kohe. (Fig. 14 sheshi qendror i ministrive me aksin në sfond). Për mënyrën

e agregimit të banesave që konceptonin edenin e mbyllur shiko serinë e figurave 3: "Lagja Dibrane" dhe e "Tiranës së Re".

Nga vetëm spontane në "urbanistike"

Për herë të parë forma organike e qytetit që po zhvillohej u impaktua nga projektet e fillimit të viteve '20 të shekullit të kaluar. Midis vitit 1923 dhe 1930 Tirana pati disa projekte dhe plane që shënuan fillimin e një "shtrese" të re në qytet dhe synuan të "drejtojnë" e "kontrollojnë" formën e saj. Qytetet shqiptare në atë periudhë, përfshi

edhe Tiranën kishin strukturë ekstensive dhe organike. Ndërhyrje dhe ide për ndërhyrje të kësaj periudhe në Tiranë kanë qenë drejtimi dhe zgjerimi i radiales së Rrugës së Durrësit e të Kavajës (seria e figurave 15), projekti për bulevardin dhe ideimi i sheshit qendror të Tiranës në jugperëndim të pazarit, sistemimi i lumit të Lanës (seria e figurave 16), rrjeti rrugor kuadratik i Tiranës së Re me zhvillim ekstensiv në formën e një "qyteti kopsht" me parcela 1000-1500 m etj (seria e figurave 3).

Ndërhyrja kozmike: "axis mundi" i Tiranës dhe qyteti që "solli qiellin"

Ndër të gjitha ndërhyrjet fillestare vlen të përmendet "aksi kozmik" i Brasinit. Nga akset radiale që përbejnë skeletin kryesor të Tiranës, aksi i bulevardit është i vetmi i projektuar dhe i ndërtuar nga e para, me efekte katalitike të "rithemelimit" të një qyteti ekzistues (seria e figurave 17). Ky aks tentoi të rakordojë "qytetin spontan" të fillesave me "qytetin e themeluar" në jug të të parit, por që ende nuk ishte zhvilluar. Për të sqaruar kuptimin metaforik të përdorimit të termit "kozmiq" në vazhdim jepem dy re-

Seria e figurave 14

"Qyteti ideal i Tiranës": sheshi qendror i ministrive me aksin në sfond.

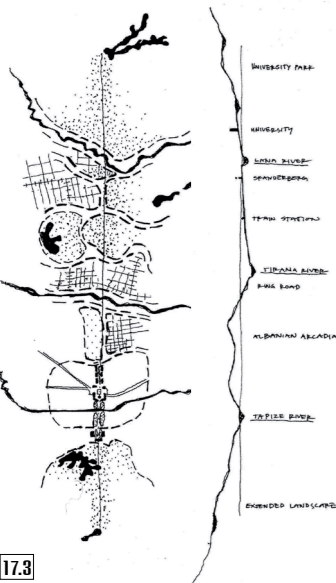
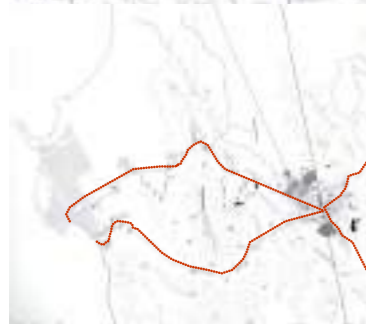
ferenca teorike nga Kevin Lynch dhe Christian Norberg-Schulz. Kevin Lynch³⁰ në librin "Forma e mire e qytetit" (1981) që sipas Kostov (Kostov S. 2003) është një nga përputhjet më të mira midis studimit të historisë së formës urbane dhe teorisë së dizajnit urban, paraqet disa modele që kanë të bëjnë më shumë me motivin e ekzistencës së qyte-

Burimet fotografike historike:
Nga librat: Tirana në kartolina deri në vitin '44 (bazuar në koleksionet e kartolinave të A Lame, N Xharo, V Xhitomi), Toena 2000
Tirana, përgatitur nga S Jasa, B Zajmi me fotografi të: P Kumi, P Sula, N Kasapi, R Veseli, Xh Beluli, Shtëpia Botuese "8 Nentori", 1989.

Seria e figurave 17

"aksi kozmik" i Brasinit: qyteti që "solli qiellin"

17.3

tit se sa me rendin politik apo ekonomik. Sipas Lynch-it, Modeli Kozmik, ose "qyteti i shenjtë", është interpretimi në planimetri i universit ose i zotërve: akse monumentale, mbyllje dhe porta mbrojtëse, shenja dhe sinjale që dominojnë, zhvillimi sipas rrjetave të rregullta dhe organizimi hapësinor hierarkik. Ky model përfshin edhe qytetet ideale të Rilindjes dhe të Barokut të zhvilluara si një shprehje e fuqisë. Ndërsa, Ch. Norberg Shoulz në librin Genius Loci³¹ na ndihmon

17.1 Sheshi i ministrave, fillimi i aksit të Brasinit dhe raportet e tyre me "pazarin e vjetër" dhe qytetin, 1937

manifestimit të shpirtit lokal përmes arkitekturës, në se "arkitekturën" do ta kuptojmë si konkretizimin e vendeve artificialeMe "arkitekturë kozmike" Schoulz-i ka parasysh mjedise që transmetojnë vendosjen e një rregulli të përgjithshëm abstrakt, të karakterizuar nga rregulli absolut. Për sa kohë "tejkalon" një situatë konkrete, "hapësira kozmike" është rreptësisht gjeometrike dhe konkretizohet përgjithësisht përmes rrjetave të rregullta, ose kryqëzimit të akseve orto

17.2 Punë për ndërtimin e bulevardit, në sfond zyrat e komandës Italiane dhe kompleksi "dopo lavoro", 1939

në lexueshmerinë më të mirë të shpirtit lokal kur argumenton se si njeriu "ndërtoi" gjërat dhe si ai "rikrijoi" e përktheu në hapësire elementet e njohjes (Norberg-Schulz, Ch. 1992).

Nga mënyra se si njerëzit vizualizojnë, plotësojnë, simbolizojnë dhe grupojnë varet edhe "genius loci" i mjedisit të ndërtuar. Ai përdor disa kategori abstrakte, ndër të cilat edhe "peisazh kozmik" dhe "arkitekturë kozmike" për të shprehur një tendence të

gonale (cardo-decumanus), është uniforme dhe izotope, mund të duket dhe racionale dhe "abstrakte". Këto abstraksione kanë të bëjnë me faktorë njerëzorë të rëndësishëm që influencojnë në strukturën e vendit dhe raportet e tij me mjedisin natyral.

Në këtë kuptim aksi fillestar i Brasinit mund të konsiderohet si leximi dhe interpretimi abstrakt në shkallë gjeografike i "vendit të shenjtë": "kërthizës" natyrale ku u ndërtua më pas Tirana. Kështu ky aks, i cili në fillimet e tij krijonte raporte vetëm me shkallën territoriale (akoma jo me nje qytet që mungonte), lexoi "paralelin e ekzi-

stencës" që ishte Mali i Dajtit, një lloj "axis mundi"³²për fushën e Tiranës. Ai vizualizoi drejtimin dhe raportet që vendi kishte me malin, si edhe shtrirjen e "pafund" të fushës, së lexuar nga disa lumenj drejt detit. Kjo i jepte atij karakteristikat e një linje që shkante drejt "pafundësisë" (seria e figurave 17). "Bulevardi pa qytet" i ngjasonte një "aeroporti" absurd pasi në mungesë të referencave anësore dialogonte vetëm me qiellin. Edhe pse në fillesat e tij ai ishte jashtë shkal

edhe e vlerave eksistenciale. Kjo thekson edhe më shumë tipologjinë "kozmiqe" të tij në se i referohemi K. Lynch-it.

Projekti i kompleksit ceremonial qendror, "stacion" përgjatë këtij itinerari, reflektonte gjithashtu "tipologjinë hyjnore" në Tiranë. Pamja kryesore e fasadave të kompleksit të ministrave në raport me peisazhin dhe me aksin qendror ngjasonte me një utopi të realizuar në "fushën e Tiranës".

31 Norberg-Schulz, Christian (1992) "Genius Loci", Paessaggio ambiente, architettura; fq. 6-22, 42-45, 69-76, Nga seria Documenti di Architettura. Electa Milano 1992.

32 Termi është përdorur në mënyrë të ngjashme nga Norberg-Schulz, Christian (1992), vepra e cituar më sipër; fq. 6-22, 23-76, 189-202, (Electa, Milano).

17.4

17.5

The juxtaposition of the two cities

17.5 Influenca e aksit të bulevardit në "pëlhurat e reja" të Tiranës

Vizioni i planit të '42 dhe "tensionin e parë i bashkëstrukturimit"

Disa vite më vonë, plani "vizion" i hartuar nga Italianët G. Bossio dhe F. Poggi në vitin 1942, "lexoi" qartësisht skemën koncentrike dhe radiale të Tiranës dhe e bëri të dukshme atë, duke propozuar "rregullimin" e qytetit përmes një skeme që kombinonte

e shërbimeve, zona e panairëve pranë aeroportit (të vjetër), si edhe vendbanime satelitore siç ishte "qyteti kopsht" në kodrat e Paskuqanit pranë Lumit të Tiranës. Stacioni i trenit propozohej në jugperëndim të qytetit për garantuar më mirë lidhjen me Durrësin, Elbasanin dhe pjesën lindore të vendit, pozicionim ky që nuk u ndoq nga planet pasardhëse. Ky plan parashikonte në mënyrë

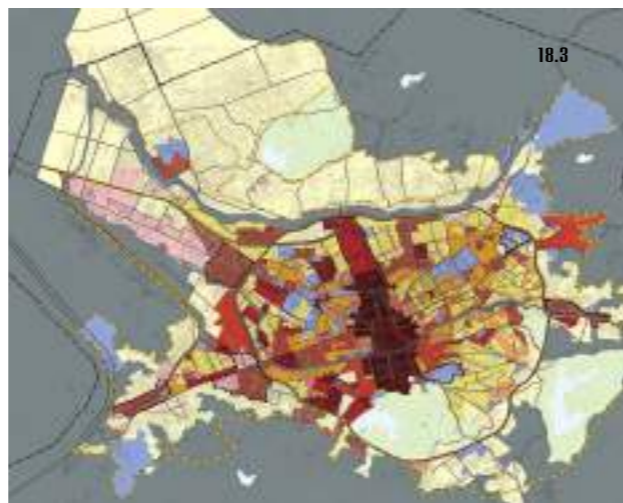
Nga pikëpamja morfologjike, ky plan synonte të lidhte të gjithë agregatin urban përmes një pëlhure të paramenduara, e cila shtrihej si mbi zonat e reja të qytetit, ashtu edhe mbi strukturat e qytetit organik (seria e figurave 19). Kjo morfologji në shkallë qyteti synohej të arrihej përmes kombinimit të kësaj pëlhure me tipologji specifike të ndërtimit, të cilat ishin të reja për qytetin e Tiranës. Në këtë aspekt ky plan ritheksoi disa elemente të propozuara edhe nga planet e mëparshme dhe synoi të kombinonjë vetërregullimet historike me strukturimet urbanistike. Si i tillë krijoi për herë të parë "tensionet e bashkëstrukturimit" në shkallë qyteti. Pjesë e këtyre kontrasteve të reja janë zonat rezidenciale të "Tiranës së re", në idenë e një "qyteti kopsht" të thurur me rrjet kuadratik dhe të përmesuar nga aksi i bulevardit. "Të huaja" dhe të panjohura për qytetin e Tiranës, këto njësi paralelizojnë pëlhurat organike të origjinës dhe qëndronin në kontrast të thellë me to. Ky rrjet sipas të cilit u rikonceptuan këto entitete të reja, ishte rrjedhojë e influencës që vinte në pëlhurën e gjithë qytetit nga bulevardi: "aksi kozmik" dhe leximi i kujdesshëm i tendencave të situatës ekzistuese. Ky ishte një hap i rëndësishëm për rritjen e pasurisë morfologjike të Tiranës dhe krijoi "energji" të brendshme pozitive për transformime të mëtejshme. Edhe pse të transformuara në raport me idenë e tyre fillestare, këto entitete janë ende sot të "lexueshme" si pjesë e rëndësishme e Tiranës (seria e figurave 20). Me rritjen e qytetit këto njësi iu nënshtruan "mbivendosjeve" të vazhdueshme dhe në disa raste, si p.sh., zona e "Bllokut", edhe ndryshimeve rrënjësore të tipologjive arkitektonike, mbi bazën e të cilave ato ishin të

konceptuara. Këto lloje tensionesh vendosin në presion zona të gjera të qytetit me pasojë tjetërsime të mëtejshme.

Aksi i Brasinit përbënte pothuajse boshtin e simetrisë së planit të vitit 1942. Edhe në këtë plan, ai duket se mishëron karakterin se si lindi dhe u "rithemelua" vetë qyteti i Tiranës; historinë që lidh origjinën e qytetit me jetën në zhvillim dhe atë që prietet të vijë më tej; "rregullimin" e hapur drejt së ardhmes. Ky plan i atribuonte këtij aksi përveç cilësive "kozmiqe" për të cilat folëm më sipër, edhe disa cilësi të tjera, si "rakorduesin" midis qytetit organik spontan të themelimit dhe "Tiranës së Re" që po lindte; "grupuesin" e objekteve dhe të njësisve të reja urbane që për "gravitetin" i referoheshin këtij aksi (seria e figurave 19). Përmes propozimeve të këtij plani aksi i bulevardit tashmë nuk dialogonte vetëm me qiellin, por bënte të lexueshme një shkallë hierarkie të qartë zbritëse të rrjetave urbane nga aksi në drejtimet lindore dhe perëndimore. Këtotribute i dhanë atij me kalimin e kohës cilësinë e të qenit "bulevard" dhe më tej cilësinë e një "fashe"³⁴ komplekse që "sillet" si një "matriks" gjenerator, që grupon dhe mbivendos një larmi programesh, aktiviteteve dhe strukturash morfologjike. Kjo e tejkalon faktin e të qenit thjesht një bulevard. Këtë rol vazhdon ta luajë suksesshëm edhe në ditët e sotme, me potencialin e zgjatimit në drejtimin verior dhe rolin e njëjtë që prietet të luajë për ristrukturimin, "rakordimin" dhe "grupimin" e zhvillimeve kaotike në zonat ku do të shtrijë influencën e tij.

³⁴ Termi "fashe" dhe mënyra e përdorur në këtë artikull i dedikohet konceptit të grupit OMA. Tek Lucan Jacques, (1991), Libri "OMA Rem Koolhaas", Architetture 1970-1990, fq. 13-16, Nga seria Documenti di Architettura. Electa Milano 1991.

Seria e figurave 18
 Planet rregulluese të hartuara për Tiranën

radialet me tri nivele unazash sikurse edhe disa unaza të pjesshme të cilat theksonin si qendrën historike, ashtu edhe aksin monumental (seria e figurave 18).

Ky plan, i cili është nga më vendimtarët për historinë e formës së Tiranës, "fiksoi" qytetin në formën të cilën e kemi trashëguar edhe sot. Ai "rithemeloi" qytetin, duke ideuar ndër të tjera një strukturë të ndarë në zona të banimit, industrisë, pushimit e sporteve, stacionit hekurudhor

optimiste që pas 60 viteve qyteti do të arrinte një popullsi prej 130 000 banorësh³³(Aliaj B. 2003) gjë kjo që për Tiranën e asaj kohe dukej gati e pamundur, por ritmet e Tiranës dëshmuuan se "utopia" e asaj kohe u tejkalua shumë më përpara parashikimit. Dendësia mesatare sipas këtij plani do të ishte 130 banorë / ha. që nënkuptonte një zhvillim ekstensiv.

³³ 33 Aliaj Besnik, Lulo Keida, Myftiu Genc, "Tirana -Sfida e zhvillimit urban", fq 45, GVG 2003.

- 18.1 Plani rregullues i vitit 1942
- 18.2 Plani rregullues i vitit 1942
- 18.3 Plani rregullues i vitit 1957
- 18.4 Plani rregullues i vitit 1989
- 18.5 Skemë tentativë për planin rregullues, viti 2006
- 18.6 Skemë tentativë për planin rregullues, viti 2006

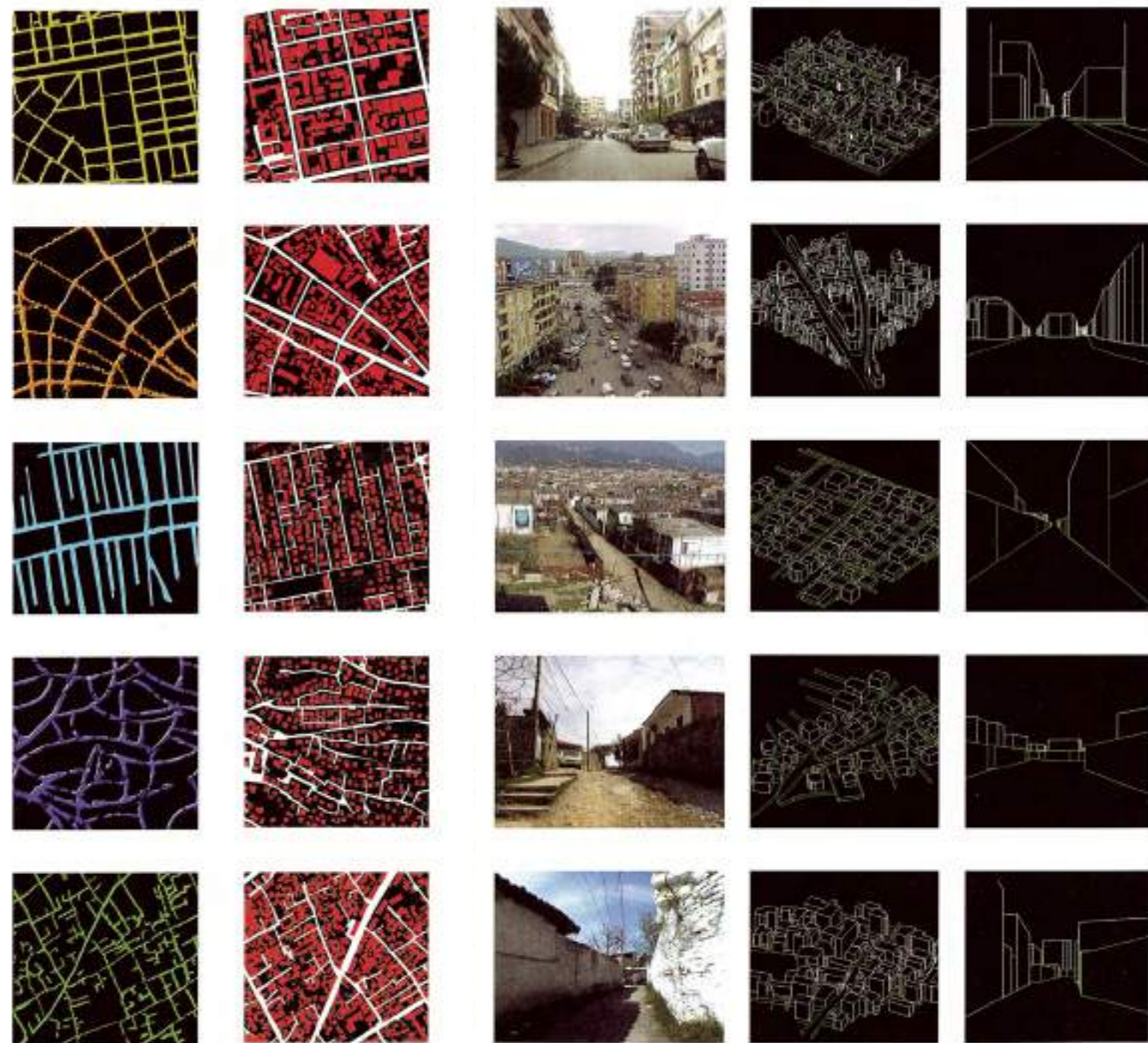
Plani i vitit 1942 krijoi bazën e referencës për planet që do të pasonin për Tiranën, edhe pse kjo nuk u pranua zyrtarisht. Deri në ndryshim të mijëvjeçarit të ri, pavarësisht ndryshimit të regjimeve dhe modelit ekonomik, vizionet planifikuese për Tiranën nga pikëpamja e drejtimit të formës së përgjithshme të qytetit, janë dominuar në vija të përgjithshme nga modeli që ofroi plani Bossio i vitit 1942. Këtu përfshihet edhe plani i fundit i periudhës komuniste, ai i vitit 1989, si edhe disa nga tentativat e pas viteve '90. Në fakt 50 vitet e sistemit të projektimit të centralizuar nuk sollën ndonjë risi konceptuale në zhvillimin e qytetit, përveçse shtuan ose modifikuan unazat, në të cilat Tirana “shtrëngohej” (seria e figurave 18). Kjo vinte si për shkak të kufizimeve ideore dhe ekonomike të kohës, ashtu edhe për shkak mungesës së edukimit të trashëguar në këtë fushë.

Periudha socialiste: “lagjes sonë i ka rënë plani”

Gjatë periudhës pas Luftës së Dytë Botërore deri në rënien e regjimit komunist Tirana pati edhe dy plane të tjera të përgjithshme rregulluese: të vitit 1957 dhe 1989 (seria e figurave 18). Gjatë kësaj periudhe urbanizimi ishte një instrument i demonstrimit të fuqisë dhe kontrollit të shtetit socialist. “Zonimi funksional” i bazuar në planet rregulluese ishte kriteri rregullues teknik kryesor, i cili vendoste destinacionet e përdorimit të tokës dhe kushtëzimet urbanistike përmes një serie treguesish të dendësive të banimit dhe të intensiteteve të ndërtimit, që bazoheshin në normativa fikse për banorë dhe në banesa tipe. Edhe pse në aspektin formal të përgjithshëm këto plane ngjasojnë me atë të vitit 1942 (në konceptin e skemave të qar kullimit radial unazor si edhe të respekti-

Seria e figurave 19

Plani rregullues i vitit 1942 (nga lart poshtë, gjendja ekzistuese e qytetit dhe skemat e planit)

Seria e figurave 20

“Qytetet brenda qytetit” dhe pasuria morfologjike e Tiranës. Tirana si “arkipelag”; nga studimi “Tirana metropolis research report”, Instituti Berlage 2004 (projekti nga Lu Zhang)

21.1 Kombinati i tekstileve "Stalin"

21.2 Qendra e informatikes

21.3

Lagja e re e banimit në mugën e "Barrkadave"

21.4

Pamje ajrore e Tiranës para viteve '90

Seria e figurave 21

Pjesë të qytetit të realizuara gjatë periudhës së "ndërtimit të socializmit"

mit të disa zonave funksionale), ndryshimet janë thelbësore përsa i takon mënyrës së transformimit të aspekteve të morfologjisë së brendshme historike të qytetit dhe përdorimit të tipologjive të reja, të cilat ishin kryesisht banesa tip të normuara. Mjafton të përmendim këtu se synimi i planit të vitit 1957 ishte të arrinte dendësinë 350³⁵ banorë / ha (Aliaj B. 2003) nga 130 që ishte ajo e propozuar nga plani i vitit 1942. Kjo metodologji e "re", përveç se tregonte probleme profesionale të mosnjohjes së subjektit urban, pasqyronte ngarkesën ideologjike të kohës, që synonte të "hapte vend" për qytetin, i cili do të garantonte shkëputjen nga e kaluara dhe do të nënshtronte historinë e

cialë ishte me pasoja shumë të rënda për të ardhmen e qytetit. Mjaftonte një "njollë" e ngjyrosur në planin rregullues për të "zhdukur" lagje të tëra. Këtej e ka origjinën shprehja: "Lagjes sonë i ka rënë plani". Përmes instrumentit plan po zëvendësohej doradorës qyteti organik-spontan i origjinës. Projektet e kësaj periudhe në Tiranë, me disa përjashtime, edhe pse sollën një model të ri urban të jetesës kolektive, mund të konsiderohen si "aliene" në raportet që krijuan me qytetin ekzistues, me elementet territoriale, ambientin njerëzor brenda tyre, gjë që u theksua me kalimin e kohës. Moskurimi i lidhjeve midis qytetit ekzistues dhe ndërhyrjeve të reja shkaktoi tensionet

Pamje e "Qytetit Studenti" përpara viteve '90

21.6 Pamje ajrore e Tiranës para viteve '90 (kryqëzimi i "21 dhjetorit" dhe blloku "Partizani")

21.7 Pamje e "Qytetit Studenti" dhe e qytetit në vitin 2010

qytetit ndaj një epoke të re. Për këtë u përdor në masë strategjia e "rizhvillimit" të lagjeve tradicionale. "Antikorpet" e lagjeve të reja të cilat konsideroheshin si krenaria e kohës si për nga përmasat, ashtu edhe për nga përdorimi i tipologjive të banimit kolektiv me apartamente 4-5 katëshe, po sillnin qytetin e "njeriut të ri". Këto "blloqe" do të zëvendësonin rrjetin hapësinor të banesave të ulëta me oborre, që mbartë rrezikun për një jetë individualiste jo të pëlqyeshme për rregjimin e asaj kohe. Të ndihmuara nga shtetëzimi i pronës private, impakti i këtyre ndërhyrjeve në strukturën urbane dhe so-

midis pëlhurave të tipologjive të ndryshme, "çarjet" dhe "plasaritjet", plagë të cilat u theksuan pas viteve '90; të lexueshme përmes inkoherencës së theksuar pamore, mungesës së identitetit dhe të një qyteti ende të pakonsoliduar. Këto lloj problemesh janë trajtuar në artikullin e A+P 5 dhe A+P 8³⁶.

Pavarësisht kësaj, disa ndërhyrje të kësaj periudhe dallojnë si për nga niveli i di-

36 Dharmo Sotir, A+P 5, Artikulli "Qyteti tërësia që përmban dialektikën e vetëkrijimit, midis morfologjisë së kaosit dhe të rregullit", fq. 9-33 shtator 2010; dhe A+P 8, Artikulli "Ndërtimi përmes shkatërrimit dhe shkatërrimi përmes ndërtimit: ndërhyrjet "antiqytet", kontekstualizmi urban dhe transformimi evolutiv i kontekstit", fq. 9-35, shtator 2011, Botues: Aliaj B. Dharmo S. Shutina D.

35 Aliaj Besnik, Lulo Keida, Myftiu Genc, vepra e cituar me sipër, fq. 58.

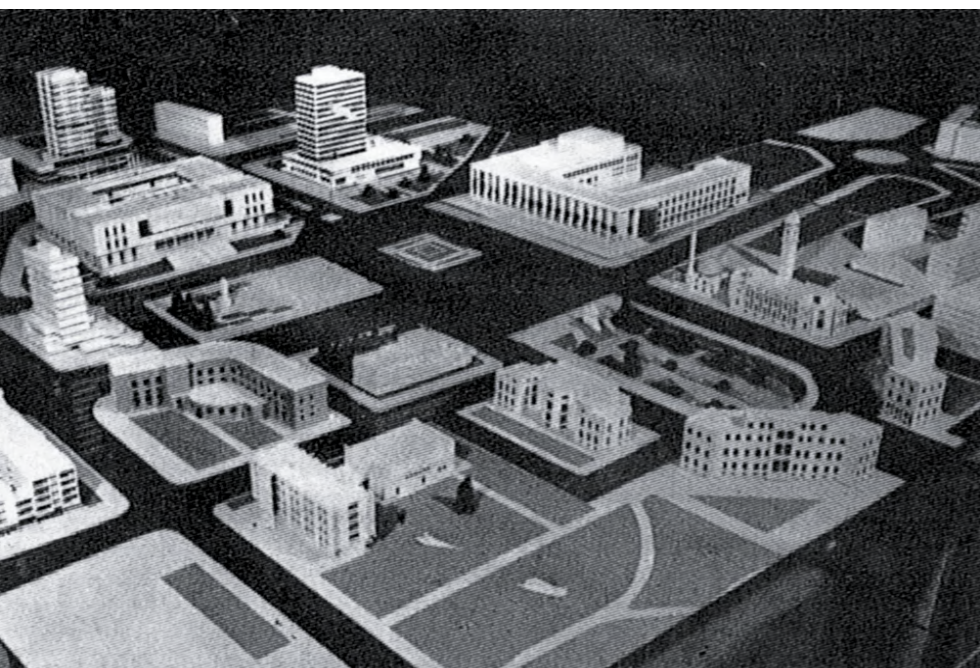
Në planet e reja rregulluese të qyteteve tona po luten kri- tere të reja urbanistike, si p.sh. ndarja e teritorit të banimit në lagje të mëdha, etj., për të arritur një zgjidhje më harmonike ndërmjet tre faktorëve bazë: punë, banim, pushim. Në foto maketi i lagjes Nr. 1-2 Tiranë.

Diçiturë e kohës nga revista "Shkenca dhe Jeta", 1974, nr.3

Seria e figurave 22

Projekte të shkallës urbane në Shqipëri krahasuar me ato në vende ish-socialiste (Rumani).

22.1 | Studimi pjesor i qendrës së Tiranës, 1974

22.2 | Pamje ajrore e qendrës së Tiranës (2001) dhe realizimet e planit të vitit 1974

zajnit ashtu edhe i relaizimit. Një nga shembujt më të arritur në urbanistikën e lagjeve të reja të banimit në Tiranën e kësaj periudhe është konsideruar “Blloku Partizani” i cili ofroi standarde të reja banimi, kjo edhe për faktin se arriti të pajisej me elementet e

gjelbërimit dhe të shërbimit që zakonisht nuk përfundoheshin asnjëherë. Edhe trajtimi estetik i fasadave të jashtme të kësaj lagjeje me tulla silikatë dhe me fugatura ishte mjaft i kujdesur dhe i veçantë për kohën. (seria e figurave 21: “Blloku Partizani” dhe maket i një lagjeje të re në Tiranë)

Me impakt të fortë për ndryshimet në qendrën e Tiranës ishte edhe ndërhyrja e bazuar në studimin pjesor të vitit 1974 (seria e figurave 22). Mbi bazën e këtij plani u vendos ndërtimi i Muzeut Kombëtar, sikurse edhe i disa objekteve të tjera të rëndësishme në frontin perëndimor dhe verior të sheshit me lartësi të barabartë me atë të Hotel Tiranës dhe që do të krijonin siluetën e qendrës, por që nuk arritën të ndërtohen.

Ky plan propozonte edhe ngritjen e “Monumentit të Lirisë” që pas vdekjes së diktatorit u kthye në Monumentin “Enver Hoxha”. Këto operacione kërkonin hapjen e hapësirës së qendrës, shembjen e ish-bashkisë si edhe të një rrjeti urban që ndodhej pas kësaj ndërtese. Ky ishte vazhdimi i operacioneve të filluara që me ndërtimin e “Pallatit të Kulturës”.

Plani i përgjithshëm rregullues i hartuar dhe i miratuar në periudhën 1985-1989 dhe që përmbante parashikime deri në vitin 2005, ishte i fundit i hartuar gjatë regjimit komunist (seria e figurave 18). Miratimi i tij vetëm dy vjet përpara se të ndodhnin ndryshimet e thella politike bënte, që principet mbi të cilat ai ishte hartuar të ndryshonin krejtësisht nga principet mbi bazën e të cilave do të zbatoheshin: ekonomia e tregut, lëvizja e lirë e popullsisë dhe shteti tashmë jo si i vetmi aktor. Ky plan parashikonte që popullsia e Tiranës në vitin 2005 do të arrihte në 317 000 banorë. Në fakt popullsia e Tiranës arriti këtë shifër që në vitin 1992. Ndërsa dendësia mesatare për shkak të rritjes së sipërfaqes së banimit pësonte një ulje nga 224 banorë / ha në vitin 1988 në 170 banorë³⁷ / ha në vitin 2005 (Aliaj B.

37 Aliaj Besnik, Lulo Keida, Myftiu Genc, vepra e cituar me sipër, (fq. 64).

2003). Dendësia mestare e synuar për vitin 2005 është edhe më e ulët se dendësitë e propozuara në planin e vitit 1957 (350 ba/ha). Kjo i blatohet faktit që në objektivat e tij plani synonte të përmirësonte cilësinë e zonave të banimit pavarësisht që kjo nuk u arrit. Plani synonte edhe përmirësimin e skemës rrugore dhe për këtë propozonte idenë e unazës së madhe të Tiranës përveç asaj ekzistuese. Kjo unazë u realizua vetëm në segmentin perëndimor dhe aktualisht

22.3 | Kompleks turistik në Mamaia, Rumani

është në zbatim segmenti jug-perëndimor (nga Rruga e Kavajës tek Rruga e Elbasanit). Nga propozimet me interesante të planit ka qenë hyrja e re në Tiranë nga drejtimi verior i bulevardit, duke e shndërruar kështu aksin e bulevardit nga një segment me tiparet e një “sheshi linear” të stërgjatur me dy skajet fundore: sheshi “Nënë Tereza” dhe Stacioni i Trenit, në një trajektore të hapur nga drejtimi verior që do të lidhej me Aeroportin e Rinasit dhe me rrugën e Fushë-Krujës. Kjo ide mbeti e pareaizuar, por u rikonsiderua nga disa dokumente të tjera të rëndësishme si plani i zonës suburbane të Tiranës në vitin 1994, Plani Strategjik i “Tiranës së

Madhe” në vitin 2001, nga studimi i masterplanit të qendrës së Tiranës në vitin 2004 si edhe aktualisht nga vizionet e zhvillimit të bashkisë së Tiranës, të cilat ende janë për t’u parë.

Gjatë periudhës pas Luftës së Dytë botërore deri në ndryshimet politike të vitit 1991, bazuar në realizimet e pjesshme të planeve të viteve 1942, 1957 dhe 1989, Tirana përforcoi më shumë karakterin si qytet monocentrik me një strukturë radiale dhe kon-

centrike me disa nivele unazash. Nga këto unaza realizoi atë që është unaza e sotme e “vogël” e qytetit, me përjashtim të pjesës lindore që ende mungon; realizoi pjesërisht unazën e qendrës; dhe realizoi vetëm një segment të vogël të unazës së madhe (midis Rrugës së Durrësit dhe të Kavajës); përcaktoi zonat e banimit dhe garantoj krijimin e lagjeve të reja për të përballuar rritjen e popullsisë si rezultat i rritjes ekonomike dhe administrative të kryeqytetit; krijoi fizionominë e gjenerimit të qytetit mbi bazën e “bloqeve/lagjeve të banimit”³⁸të bazuara 38 Një bllok banimi gjenerohej përreth “kopsht-çerdhes”, një kompleks banimi që përbehej nga 2-3 blloqe gjenerohej përreth shkol-

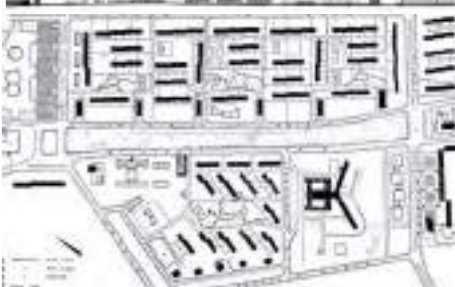
22.4 | Ansambli “IMaj” Calea Grivitei, Bukuresht

22.5 | Pamje e pjesshme e një kompleksi banimi

22.6 | Pamje e pjesshme e një kompleksi banimi

22.7 | Kompleks banimi

në modelin kolektiv dhe tipologjinë e apartamenteve të banimit shumëfamiljare; këto lagje ishin me plan urbanistik të hapur dhe të bazuar në normativa standarde arkitektonike, urbanistike dhe të shërbimeve; përcaktoi zonat e punës me krijimin e qendrave të industrisë tekstile (Kombinati "Stalin"), mekanike ("Kombinati i Autotraktorëve"), të përpunimit ushqimor (Kombinati "Ali Kelmendi") dhe të depove e magazinave, kryesisht të vendosura në periferinë lindore, perëndimore dhe veriore; përcaktoi zonat e pushimit dhe të parkut periferik të "liqenit" në zonën jugore.

Kjo skemë monocentrike e Tiranës me radialet qytetformuese që po arrinin distanca të konsiderueshme nga qendra, nuk ishte më efiçente dhe gradualisht po e fuste qytetin në krizën e shtrëngimit, aq më tepër që nuk ishte e ndihmuar nga sisteme

fillim të viteve '90, Tirana ende nuk ishte vënë në sfdat që kalon një kryeqytet si p.sh., rritja e popullsisë dhe gjetja e alternativave të koncentrimit apo të dekoncentrimit të popullsisë, aplikimi i teknologjive të reja të transportit apo të infrastrukturave të tjera të shërbimit, elemente këto që ende pritet të sjellin kapërcimin cilësor dhe një gjendje të re urbane në Tiranë.

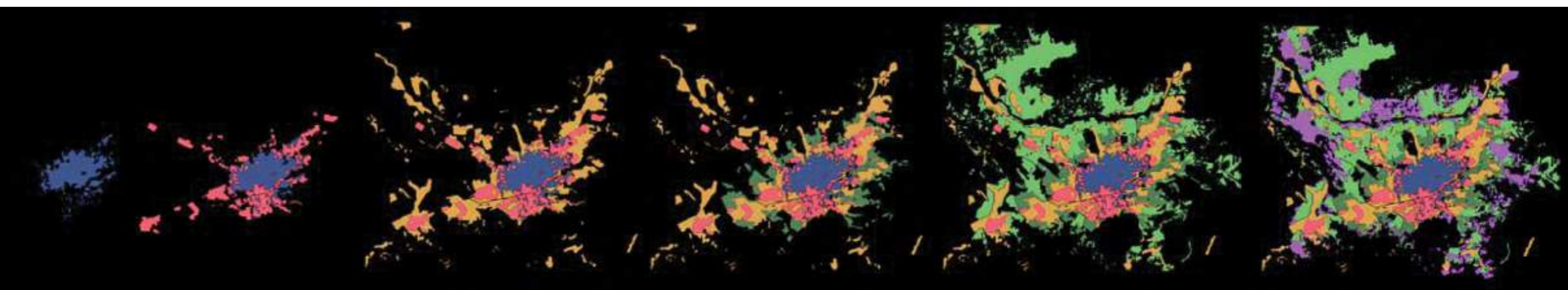
Specialistët e kësaj periudhe, të cilët shohin veprimet e tyre të djeshme në dritën e sotme, dëshmojnë se këto projekte dhe ndërhyrje reflektonin edhe parimet e "rrymës së modernizimit" të pashprehura zyrtarisht, por të reduktuara dhe të filtruara nga parimet ideologjike dhe të ekonomizimit ekstrem socialist. Utopia për të krijuar "qytetin e ri" bazuar në simbolin e "Feniksit"³⁹ (Rowe C, Koetter F. 1978), që reflektohet në tentativat e vazhdueshme

mbi kontekstin Shqiptar, si hapësira e lirë dhe objekte të vendosura në distanca të mëdha, objekti arkitektonik në kontakt sa më të vogël me tokën derisa të duket i "avulluar", qyteti i ri si "status tranzitor"⁴⁰ (Rowe C, Koetter F. 1978) midis natyrës dhe qytetit, i izoluar nga perdet e gjelbërimit, zonimi funksional i pastër, identiteti etj., natyrisht do të kërkonin një studim më të thelluar, por në çdo rast janë për t'u marrë me rezervë pasi janë zbehur nga një ekonomi e varfër dhe nga kufizimet ideologjike, të cilat detyronin izolimin e arkitektëve dhe urbanistëve nga rrymat teorike të kohës. Është e vështirë madje të bëhet një krahasim edhe me urbanistikën dhe arkitekturën e vendeve të tjera ish-socialiste, ku kishin studiuar një pjesë e specialistëve, të cilat shfaqin tipare më të qarta në raport me referencat ndaj rrymave të kohës, sidomos në vendet e

e zgjidhjeve në kuadrin e kompleksitetit perfekt të të dhënave dhe informacionit të centralizuar, ndërsa në realitet veprohet në "paqartësi" dhe "joperfeksion". Këto plane vendosnin theks në parashikime afatgjata, deri 20- vjeçare e në ndonjë rast edhe me shumë, duke rrezikuar të qenët jorealistic. Parashikimet të cilat ishin kryesisht të natyrës fizike dhe të ndërmarra shpesh në mungesë të ndërveprimit midis përfituesve dhe përdoruesve përmbledheshin në një hartë "blueprint". Ky lloj sistemi i planifikimit dhe projektimit, që ishte i lehtë për t'u realizuar në kushtet e ekonomisë së centralizuar, hyri menjëherë në krizë pas ndryshimeve politike të viteve '90. Megjithatë, kjo fazë ishte mjaft e rendësishme pasi hodhi bazat e planifikimit në Shqipëri.

Seria e figurave 23

Zhvillimi fizik i Tiranës nga viti 1937 deri me sot

transporti. Qyteti mbetet në fazën "primitive" përse i përket konceptimeve alternative lidhur me drejtimet e shtrirjes dhe të zhvillimit. Deri në fund të regjimit komunist, në

³⁹ lës 8-vjeçare, dhe një lagje banimi që përbëhej nga 2 komplekse gjenerohej përreth shkollës së mesme (shënimi autorit bazuar në rregulloren e urbanistikës).

për të shpëputur lidhjet me qytetin e së kaluarës, është elementi më i ngjashëm. Përse i takon influencës së disave nga parimeve të tjera teorike dhe praktike më të njohura të arkitekturës dhe urbanizmit të modernizimit

³⁹ Rowe Colin, Koetter Fred (1978), *vepra e cituar më sipër, kapitulli: crises of the object: predicament of texture, fq. 72.*

ish-Jugosllavisë (Seria e figurave nga arkitektura RPR).

Nga një këndvështrim tjetër, këto plane përfaqësonin "paradigmën tradicionale" të planifikimit, e cila supozon arritjen

⁴⁰ Rowe Colin, Koetter Fred (1978), *vepra e cituar më sipër, kapitulli: crises of the object: predicament of texture, fq. 51.*

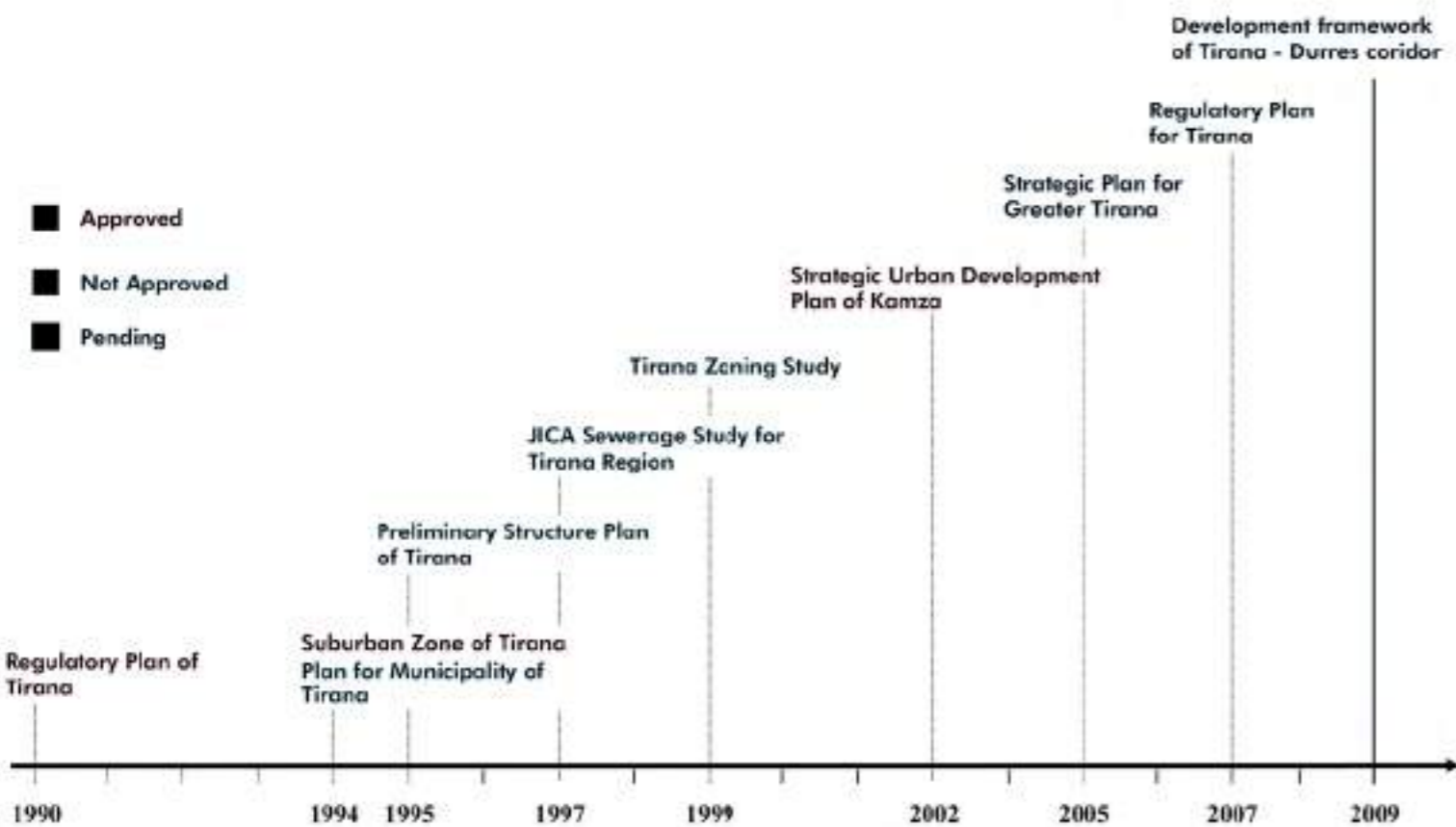
Tirana e "pas mureve rrethuese".

Nga këndvështrimi planifikues periudhën e pas viteve '90 mund ta ndajmë në dy periudha kryesore: deri në fillim të mijëvjeçarit të ri dhe deri në ditët e sotme.

Tirana e vitit 1990 kishte një formë

Seria e figurave 26

Tentativat planifikuese për Tiranën në shkallë qyteti dhe rajoni midis viteve 1990 dhe 2009

elipsi të shtypur dhe një “kufi” relativisht të qartë në raport me territoret e lira jo urbane që e rrethonin. Ndërsa situata e Tiranës në prag të viteve 2000 ngjasonte me situatën historike kur qyteti tradicional kompakt shpertheu pertej mureve apo kufizimeve mesjetare dhe shperhapjet urbane në periferi filluan të ravijezonin “de facto” në terren rajonin metropolitan (seria e figurave 23). E megjithatë, tentativat planifikuese deri në fillim të viteve 2000 nuk u përputhën me një vizion më të gjerë të rajonit metropolitan dhe synonin në mënyrë “të fiksuar” që Tirana të plotësonte formën koncentrike, që kombinonte vetëm radialet dhe unazat, edhe pse tashmë tendencat e “shpërthimeve” pertej qendrës ishin të qarta. Radialet e Durrësit, të Kavajës dhe të Kamzës, mbartnin qartësisht potencialet e përforcimit të zhvillimeve lineare; dhe me rritjen e konsiderueshme të distancave qendër-periferi edhe të “satelitimeve” të qendrave urbane të

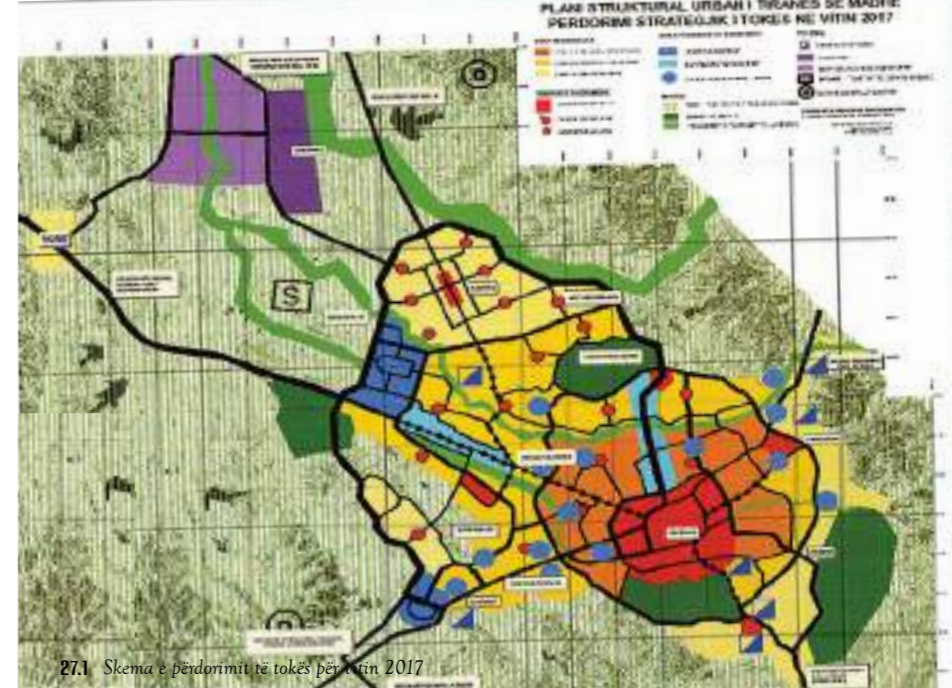
reja. Kjo ishte një fazë kur urbanistika dhe planifikimi shqiptar ende vazhdonin të operonin me inercinë e sistemit të mëparshëm. Evolucionin konceptual nga kjo pikëpamje e shënuar planet e fillimit të viteve 2000. Të tillë kanë qenë Plani Strategjik i Tiranës së Madhe (2001) (seria e figurave 24) dhe vizioni “Tirana Metropolis” (2004), të cilët ndryshonin nga paraardhësit e tyre si nga konceptet analitike, ashtu edhe nga përmbajtja e propozimeve. Këto plane/studime konsideronin formën urbane të rajonit metropolitan: të cilësuar si “Tirana e Madhe” ose “Durana”. Tashmë Tirana ishte në atë fazë të proceseve urbane që kërkonte identifikimin e “formës” më të përshtatshme për të aktivizuar mundësi të reja dhe “inteligjencat e fjetura”. Kjo periudhë përkon edhe me hartimin nga Co-PLAN-i, në shkallë vendi të planeve të qyteteve të Kamzës (2001), të Fierit (2007) dhe të Elbasanit (2007), si edhe të një vizioni në shkallë

Seria e figurave 27

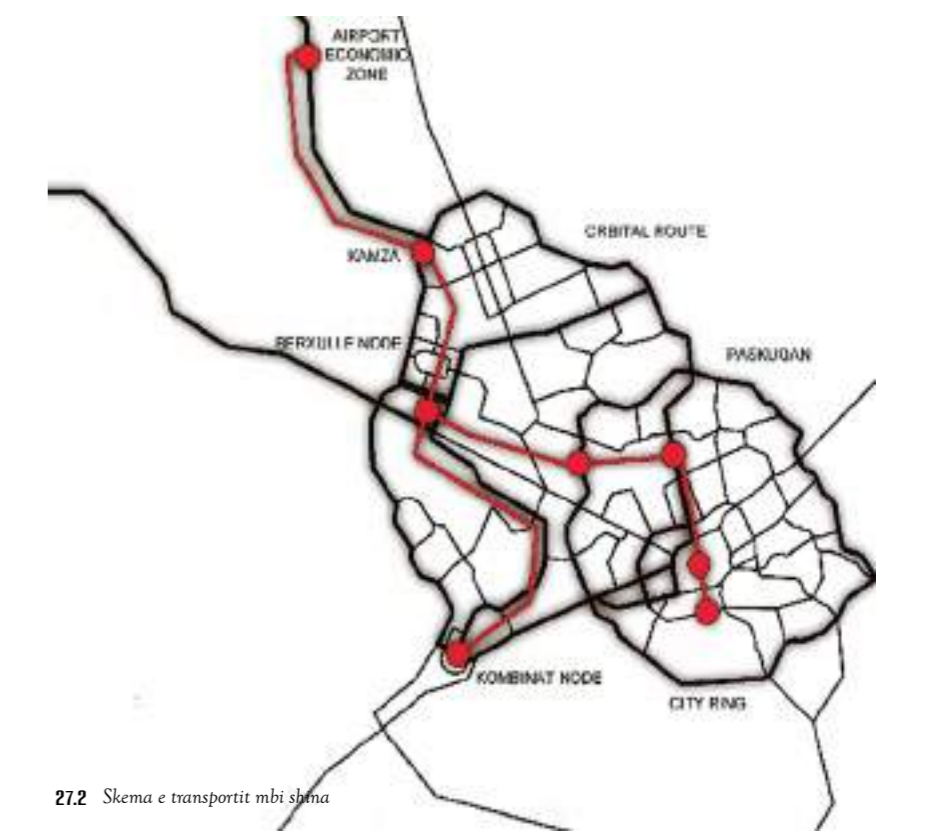
Plani Strategjik i Tiranës së Madhe

kombëtare për reformimin e sistemit të planifikimit (2005) (seria e figurave 24). Këto plane sollën një frymë të re në praktikën planifikuese shqiptare jo vetëm për hartimin e tyre me proces pjesëmarrjeje institucionale dhe qytetare, por edhe për sjelljen e koncepteve të reja metodologjike në një periudhë transformimesh dhe paqartësish të vazhdueshme. Kjo metodologji që bazohej në “leximin” realist dhe me pozitivitet për të zbuluar “çelësin” e zgjidhjes në gjendjet urbane, qofshin ato edhe të degraduara, krijoi vizione frymëzuese dhe shpresë për përmirësimin e strukturës urbane në qytetet e përmendura më sipër. Në këtë kuptim këto plane kapërcyen zyrtarisht “handicap-in” që vinte si pasojë e qasjeve reduktive funksionaliste, trajtimit të qytetit vetëm si subjekt të dhënash statistikore dhe mungesës së analizave lidhur me proceset morfologjike dhe historike të kryera me ndjeshmërinë e duhur. Këto u ndoqën si shembull edhe në tentativat për hartimin e planeve të qyteteve të tjera, madje edhe në hartimin e rregulloreve të planifikimit bazuar mbi ligjin e ri të planifikimit hapësinor (2010). Miratimi i tri planeve të përmendura më sipër⁴¹, shënoi pranimin zyrtar edhe në Shqipëri të paradigmes së “planifikimit sipas hapave gradualë në rritje”, të “planifikimit me pjesëmarrje”, të qytetit të studiuar jo vetëm si shifra statistikore dhe si funksion, por edhe si formë dhe si arkitekturë e hapësirës, si mundësi në rritje për qytetarët (seria e figurave 25). Kjo metodologji planifikimi e iniciuar nga Co-PLAN-i ishte shumë ndryshe nga para-

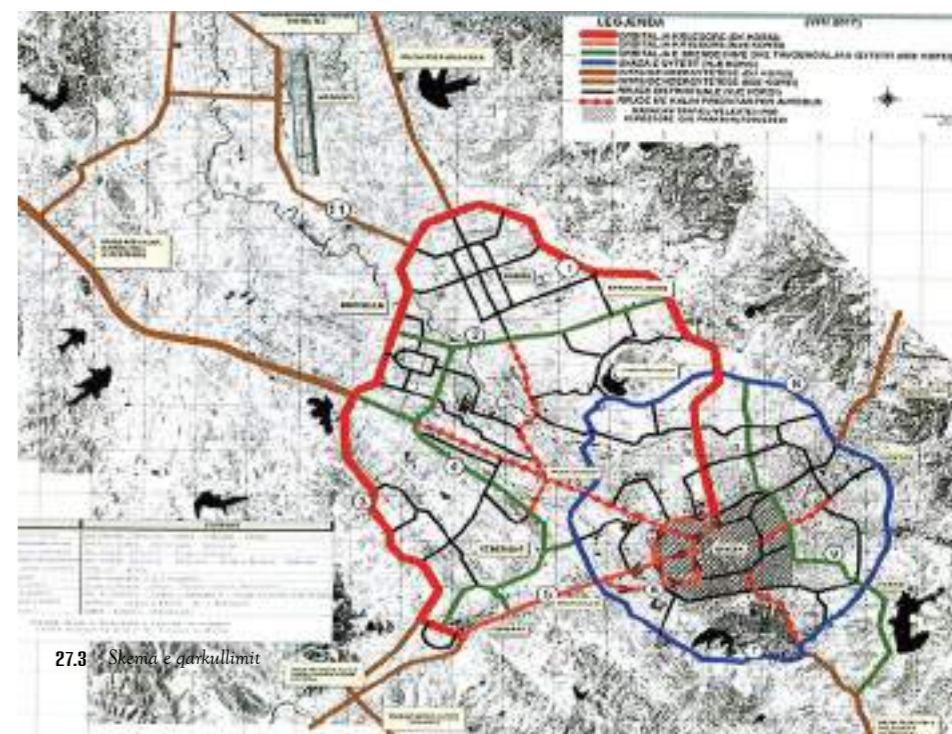
41 Plani Strategjik i Zhvillimit Urban të Kamzës dhe Plani i Përgjithshëm Rregullues i Fierit kanë marrë miratimin e plotë; ndërsa Plani i Përgjithshëm Rregullues i Elbasanit ka marrë miratimin vetëm për detyrën e projektimit (shënim i autorit).

27.1 Skema e përdorimit të tokës për vitin 2017

27.2 Skema e transportit mbi shtrata

27.3 Skema e qarkullimit

digma tradicionale, për të cilën u fol më lart. Tentativat planifikuese për Tiranën në shkallë qyteti dhe rajoni midis viteve 1990 dhe 2009 tregohen në skemën e paraqitur⁴² (seria e figurave 26). Siç duket nga kjo skemë shumica e tyre nuk arritën miratimin dhe aq më pak zbatimin. Kjo situatë tregon gjendjen e institucioneve të planifikimit në nivel qendror dhe vendor, si edhe kulturën “antiplan” që dukej se ishte kthyer në “formulë” të investimeve abuzive.

Plani Strategjik i Tiranës së Madhe⁴³ i hartuar nga Projekti Manaxhimi i Tokës Urbane i financuar nga Banka Botërore dhe Qeveria Shqiptare me asistencën teknike të PADCO-s midis viteve 2000-2001, nuk është një plan rregullues tipik i periudhave të mëparshme, por një vizion strategjik që synon të koordinojë zhvillimin në rajonin e “Tiranës së Madhe”, i cili ndodhet në juridiksionin e 11 pushteteve vendore: Tiranë, Kamëz, Vorë, Paskuqan, Zallherr, Berxull, Kashar, Vaqar, Farke, Dajt, dhe Nikel. Ky plan parashikonte zhvillimin e këtij rajoni deri në vitin 2017 dhe ndryshe nga çdo plan i mëparshëm analizonte tregun e pasurive të paluajtshme, vendbanimet informale, përcaktonte kostot dhe mënyrën sesi do të paguheshin propozimet e tij, sikurse

42 *Aliaj Besnik, Dharmo Sotir, Shutina Dritan, “Midis vakumit dhe energjisë”, fq 42-43. Skema origjinale është hartuar nga Driscoll John, Harvard Center for Urban Development Studies; dhe më tej është ri-interpretuar nga autorët e librit. Botues Co-PLAN, Dhjetor 2009*

43 *Materiali është përmbledhur nga artikulli i Dr. Yarwood John R.: “Implementing plans in weakly administered states: the case of Greater Tirana Strategic Plan”, paraqitur në konferencën ndërkombëtare të ENHR Tiranë, Botuar në librin “Making Cities Work”, fq. 121-139, seria e botimeve të Co-PLAN-it, Shtator 2004, dhe të librit “Tirana- sfida e zhvillimit urban”, fq. 105-109, Aliaj Besnik, Lulo Keida, Myftiu Genc, Tirane 2003.*

edhe ndryshimet ligjore që lehtësonin dhe mundësonin realizimin e operacioneve kryesore.

Ky plan propozonte për herë të parë idenë e largimit nga unazat bashkëqendrore në rritje, të cilat detyronin një skemë lëvizjeje sipas së cilës të gjitha drejtimet gravitonin në qendrën historike dhe “gjeometrike” (seria e figurave 27). Për këtë arsye, skema e transportit kombinonte tri nivelet e unazave, të cilat në koncept ishin të ngjashme me ato që parashikoheshin edhe nga planet e mëparshme (me ngjyrë blu në figurë) me dy “orbitalët” dhe dy “tangencialët”, të cilët synonin spostimin e trafikut të panevojshëm nga qendra. Orbitali i madh dhe orbitali i brendshëm janë “unaza”, por qendërsia e tyre është e zhvendosur në raport me unazat e mëparshme (me ngjyrë të kuqe në figurë). Qendra e tyre nuk ishte më sheshi Skenderbej, por ajo kishte filluar të “rreshqiste” në drejtim të perëndimit. Orbitali i madh i Tiranës shërbente të gjitha zonat e krijuara pas vitit '90, përfshi Kamzën dhe Bathoren dhe supozohej të evitonte futjen e trafikut në qendër pasi do të ndërpritej në një distancë të konsiderueshme nga qendra me trajektoret qytetformuese: Rrugën e Durrësit, të Shkodrës dhe të Kavajës. Të njëjtin synim kishin edhe dy tangencialet (treguar me jeshil): e para nga Babrruja deri në Rrugën e Elbasanit duke përmirësuar Alliasin, Rr. Bardhyl, Bërrylin, Rr. Ali Demi dhe Farkën; dhe e dyta, nga Rruga e Zall Herrit në veri deri në Kombinat e cila pasi ndërpriste Rrugën e Kamzës (Shkodrës) dhe atë të Durrësit, që kalonte nga Yzberishti. Niveli i rrugëve lokale garanton penetrimin nga unazat në drejtim të zonave të banuara. Për herë të parë ky plan propozoi përmirësimin e “Tiranës së Madhe” nga dy akse të

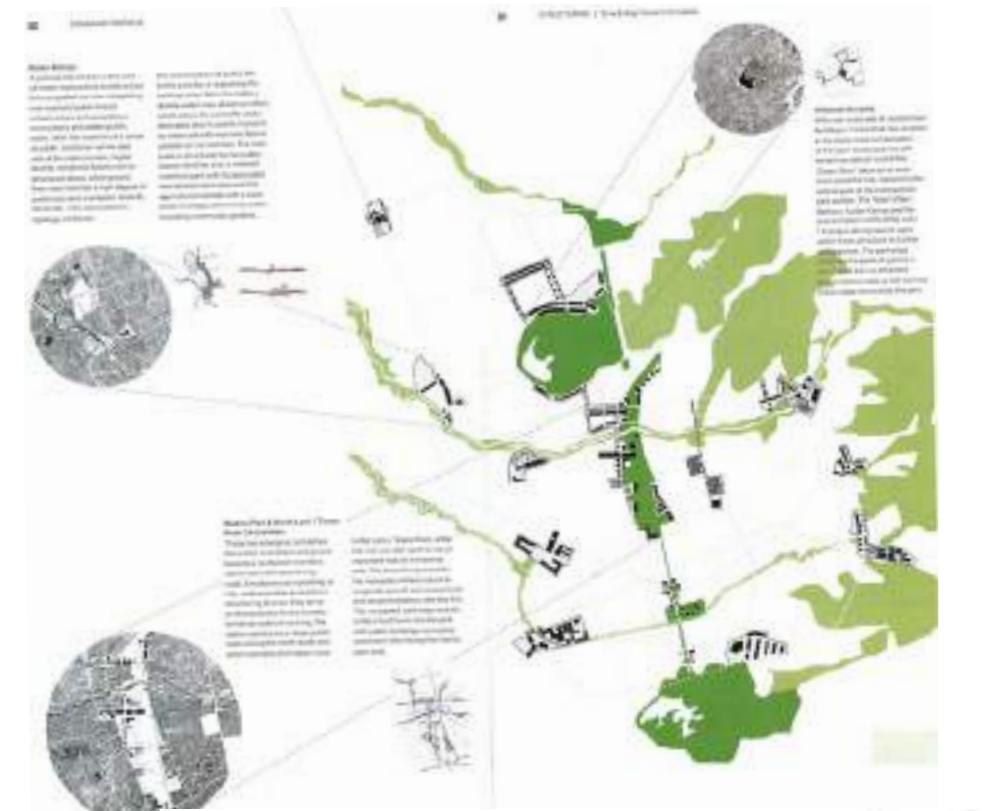
Seria e figurave 28

**“Tirana metropolis”,
Instituti Berlage 2004**

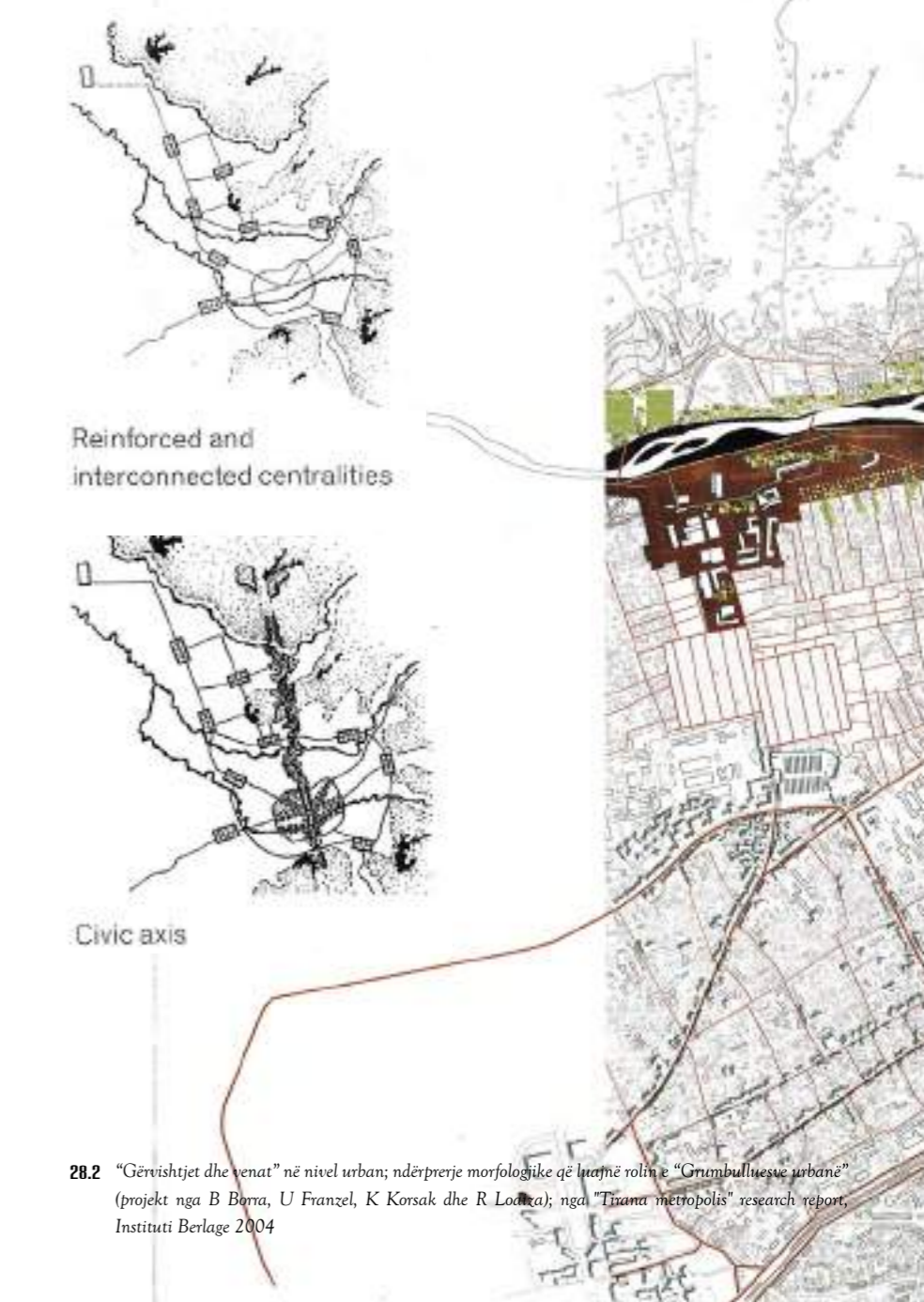
transportit mbi shina që fillonin njëra nga sheshi “Nënë Tereza” dhe tjetra nga Sheshi i “Kombinatit”. Pasi të dyja këto linja kryqëzoheshin në Bërxull, përfundonin në Aeroportin e Rinasit (seria e figurave 27).

Ky plan propozonte kompaktësimin e qytetit të kombinuar me një vizion policentrik ku përveç Tiranës ravigëzoheshin disa polaritete në shkallë territoriale, si Kamza, Bërxulli, Paskuqani, Kombinati etj. sikurse edhe pole të zhvillimit ekonomik dhe të shërbimeve përfshi këtu edhe aeroportin e Rinasit dhe Vorën. Kompaktësimi dhe ruajtja e një niveli të caktuar të dendësisë së banorëve lidhej edhe me financimin dhe operimin e sistemit të transportit, i cili nuk do të mund të realizohej poshtë një niveli të caktuar dendësie, përndryshe kostot do të ishin të papërbalueshme. Për këtë arsye, plani propozonte se nuk do të duheshin zona të reja banimi përpara 10 viteve dhe përcaktonte kufij të urbanizimit nëpërmjet “brezave të gjelbër”, sikurse edhe zona të rezervimit të tokës që nënkuptonte ndalimin e zhvillimit për interes publik.

Për herë të parë, plani propozonte edhe disa masa të karakterit manaxhial si p.sh., krijimin e autoriteteve metropolitane në mënyrë që disa nga shërbimet e Tiranës, përfshi atë të transportit publik, të ofroheshin në shkallë metropolitane që tejkalonte madhësinë e zonës administrative të bashkisë. Plani propozonte gjithashtu forma të reja organizimi, siç ishin “Korporatat e Zhvillimit Ekonomik” (KZHE) si forma të qeverisjes urbane, sipas të cilave, pushteti vendor delegonte dhe monitoronte plotësimin e interesave vendore, por nuk kryente vetë shërbimet. Ky plan propozonte katër zona ku mund të krijoheshin KZHE: “Nyjen e Bërxullit”, ku kryqëzoheshin orbitali i vogël

28.1 Strukturimi i Tiranës në formim, “albanian arcadia”, lindja e qendërsive të reja dhe të ndërlidhura (projekt nga J Declerck dhe M Ryan); nga “Tirana metropolis” research report, Instituti Berlage 2004

28.2 “Gërvishtjet dhe venat” në nivel urban; ndërprerje morfologjike që luajnë rolin e “Grupulluesve urbanë” (projekt nga B Bona, U Franzel, K Korsak dhe R Lomica); nga “Tirana metropolis” research report, Instituti Berlage 2004

me autostradën dhe linjat e transportit mbi shina; “Kombinatin” në ndërprerjen e orbitaleve me Rrugën e Kavajës; “Korridorin e Paskuqanit” si zonë investimi në vazhdim të aksit qendror të Tiranës dhe që kalonte mbi lumin e Tiranës; “Korridorin e Perëndimit”, i cili lidhte qendrën e qytetit, kalonte në nyjen e Bërxullit dhe vazhdonte përgjatë rrugës së Durrësit. Sikurse tregoi eksperiencia gjatë periudhës pas përfundimit të këtij plani, pushtetet vendore nuk ishin në gjendje të koordinonin këto zhvillime në mungesë të një marrëveshjeje të përbashkët.

Edhe përsa i takon strehimit social, plani nuk mjaftohej vetëm me përcaktimin e zonave në hartë, por rekomandonte tri forma sipas mundësive ekonomike të banorëve: së pari, ndërtime nga investitorët privatë dhe blerjen e banesave në tregun e lirë. Së dyti, përmirësimin e zonave me ndërtime informale si një ofertë strehimi me kosto të ulët. Kjo nënkuptonte kontributin e banorëve në pajisjen me infrastrukturë në proporcion me sipërfaqen e parcelës së banimit përmes një “fondi komunitar të mirëbesimit”. Kjo metodë kishte rezultuar e suksesshme në disa eksperiencia të provuara nga Co-PLAN-i dhe Projekti Manaxhimi i Tokës Urbane në Breglumas dhe Kamëz. Metoda e tretë kishte të bënte me banesa sociale të realizueshme në dy mënyra: subvencionim i drejtpërdrejtë nga sektori publik; dhe subvencionim i tërthortë, sipas të cilit bashkia mund të balanconte vlerën më të lartë të përfitimit nga lejet e ndërtimit në zona me interes të lartë, me kërkesën ndaj investitorëve për të ndërtuar banesa sociale ose për të pajisur toka me infrastrukturë, të cilat mund t’u jepeshin me qira shtresave më të varfëra nga ana e pushtetit vendor.

Kjo formë kërkonte bashkëpunimin publik dhe privat në dobi të interesave publike, kulturë kjo që ende nuk ekziston.

Ky plan tentonte t’i jepte përgjigje pyetjes: a mund të paguante shoqëria shqiptare zbatimin e këtij plani? Megjithëse pushtetet vendore theksonin vështirësitë e financimit të drejtpërdrejtë të projekteve, realizimet mund të ndodhnin vetëm në një sistem organizimi që mund të mobilizonte burimet brenda komuniteteve p.sh.: rritjen e vlerës së pronës përmes pajisjes me infrastrukturë dhe përmirësimeve katalitike. Kjo vlerë e shtuar që mund të mblidhej përmes taksës së pronës mund të përdorej për të ndërtuar një pjesë të infrastrukturës. Një pjesë tjetër mund të finançohej nga zhvilluesat private dhe banoret të cilët do ta bënin këtë për të rritur vlerat e pasurisë së tyre. Vlera tjetër (rreth 50%) mendohej të vinte nga financa publike (qeveria, pushteti lokal, ndihma/ kredi).

Plani Strategjik i Tiranës së Madhe deshmoi se Tirana nuk mund të manaxhohej më as me konceptet klasike të drejtimit të formës së qytetit as edhe me metodat klasike të qeverisjes urbane. Forma krijuese të financimit, të bazuara në bashkëpunimin publik dhe privat, të afta të tejkalojnë ngërçin financiar janë sfida, të cilat Tirana ende nuk i ka kapërcyer.

Tirana Metropolis-“qyteti arqipelag”

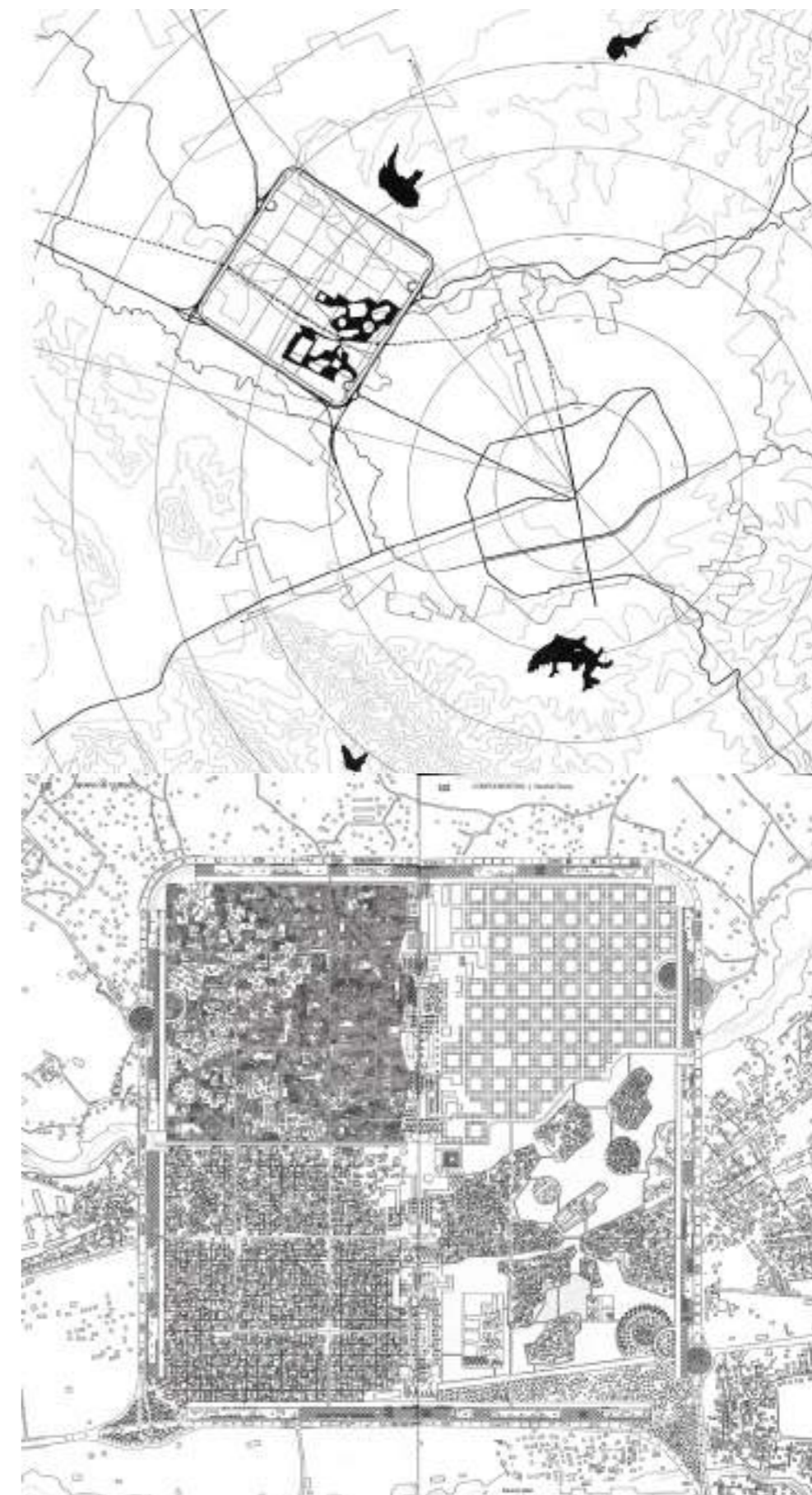
Një nga vizionet më interesante të dhjetëvjeçarit të fundit me cilësi paradigmaticke, që e konsideron Tiranën si një mundësi për të shprehur dhe eksperimentuar ide të reja, është ai i hartuar nga Instituti Berlage nën drejtimin e Elia Zengelis-it dhe Pier

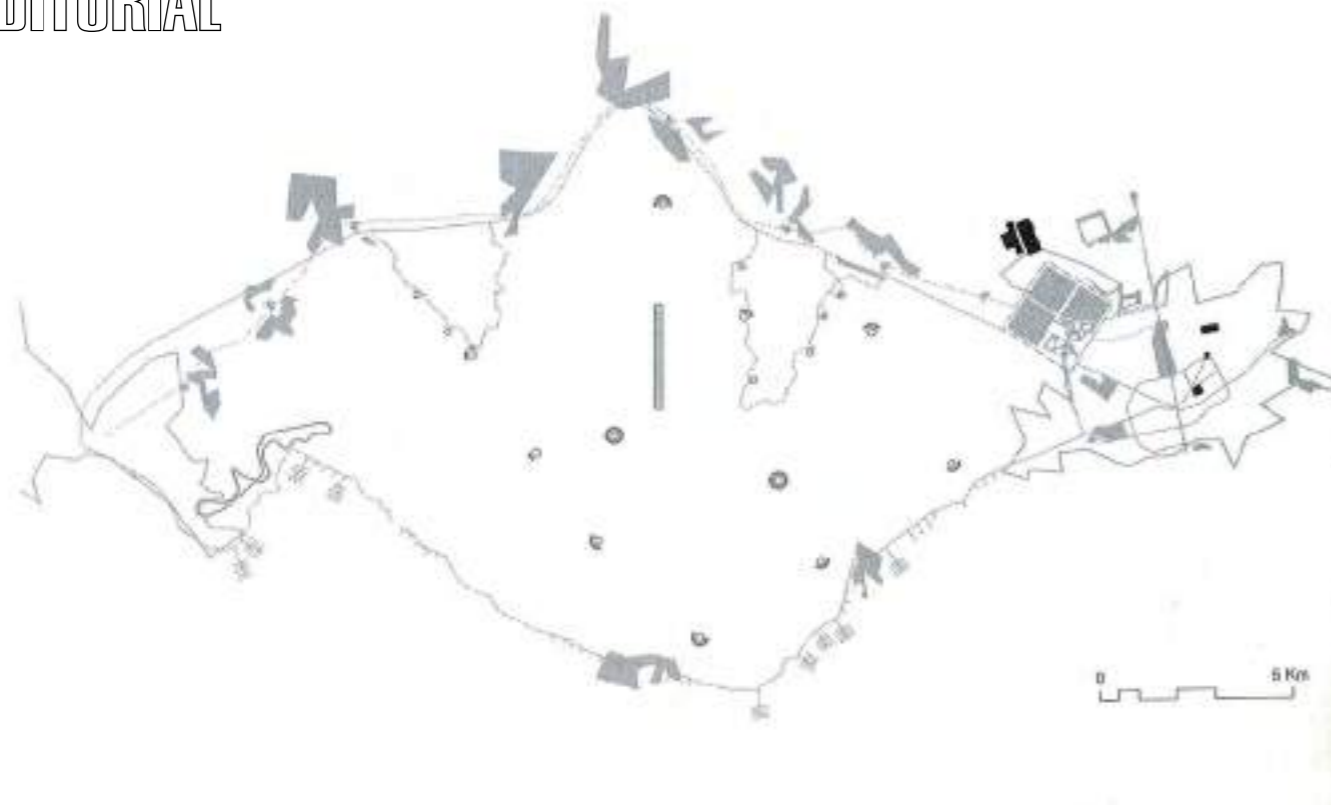
Vittorio Aurel-it⁴⁴. Ky vizion përtej planifikimit të sheh Tiranën në këndvështrimin e një gjeografie metropolitane, ku migrimi i popullsisë kishte ndryshuar krejtësisht formën, ekonominë dhe aspektet sociale. Kjo situatë lexohet në idenë e “qytetit arqipelag” përmes disa ndërhyrjeve strategjike. Sipas autorëve, ky vizion propozon zhvillimin e strukturs urbane të Tiranës sipas një qasjeje “superkontekstuale” që bazohet në njohjen e thellë të kontekstit shqiptar dhe veçoritë specifike të tij, ku në vend të “tabula rasës” propozohet “riformatimi” i vlerave ekzistuese. Në këtë ide “arqipelagu” nënkupton plotësueshmërinë si një logjikë të brendshme përkundrejt anarkisë së entiteteve të veçanta dhe përfaqëson formën, e cila mbart efektet katalitike që nxisin jetën dhe vetëdijen e publikut, duke mundësuar kështu qëndrueshmërinë afatgjatë të metropolit.

Mbi këto principe vizioni propozon një strategji dizajni të përmbledhur në pesë veprime (seria e figurave 28), të cilat mund të nxisin procese transformuese në të gjithë qytetin: “Fine dhe Tuning” nënkuptonte “distilimin” e pëlhurës urbane me qëllim zbulimin e kualiteteve të “fjetura” në zonat urbane, përfshirë edhe ato me kualitet të dobët në kundërshtim me idetë për eliminimin e tyre. Mbi këtë bazë mund të bëhej “përforsimi i strukturës së pëlhurës”. Për këtë mund të përdorej edhe rimobilimi i rrugëve dhe ndriçimi i natës që mund të transformonin eksperiencat urbane. “Strukturimi i Tiranës

⁴⁴ “Tirana Metropolis”, fq. 18-23, *The Berlage Institute Research Report, 2004. Ky libër paraqet raportin e studios kërkimore “Tirana: a modern European capital: a studio by Elia Zenghelis and Pier Vittorio Aureli, Editors Joachim Declerck, Bart Merlot, Marc Rayan, Martino Tattara, Spring 2004.*

Seria e figurave 29
 skema nga “Tirana paralele”: “dyzimi ideal” i qendrës ekzistuese, [projekt nga M Tattara]
 nga “Tirana metropolis” research report, Instituti Berlage 2004.

Seria e figurave 30

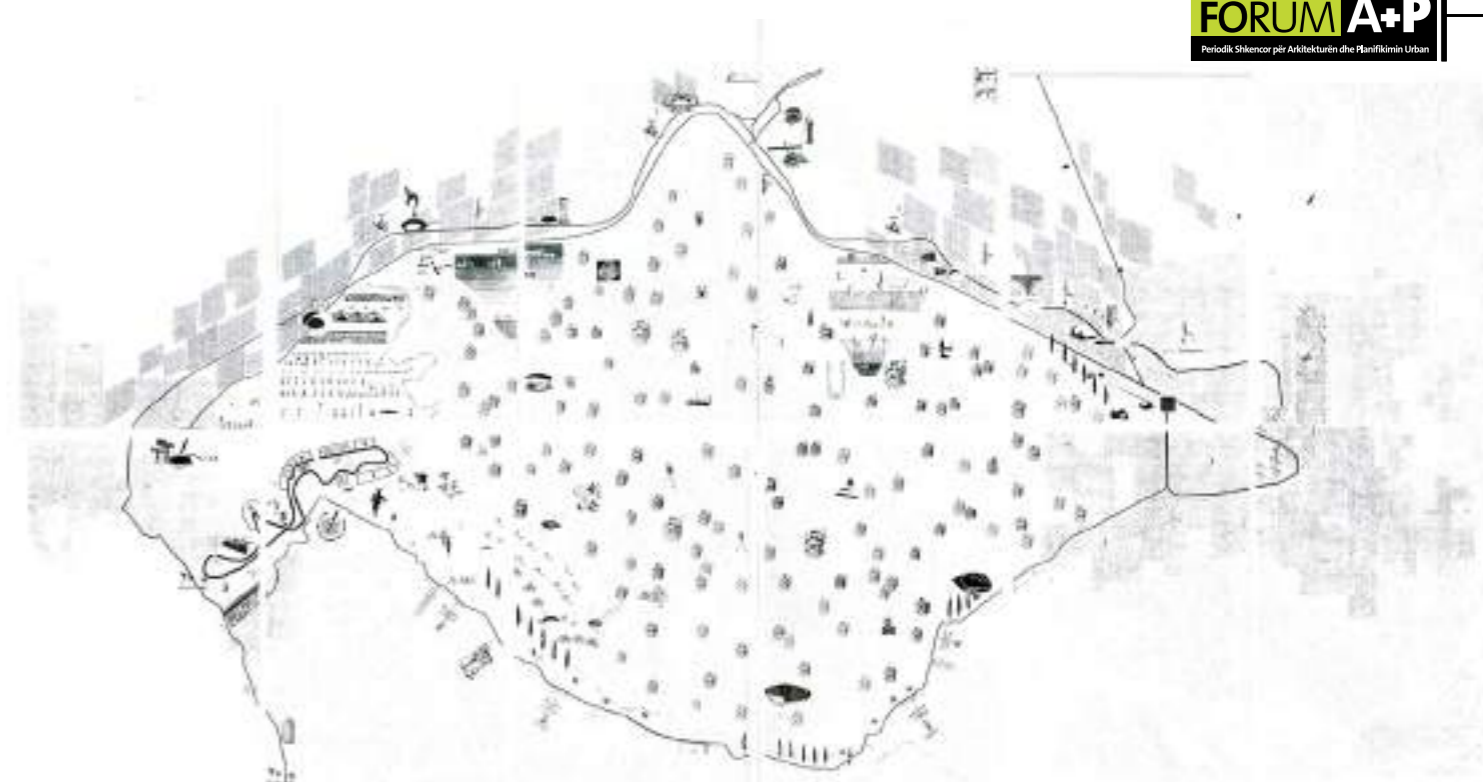
Skema të "Duranës", një mënyrë të menduari për Rajonin e Tiranës dhe të Durrësit si një qytet i vetëm, (projekt nga A Nurnberger, M Sobota dhe P P Tamburelli, nga "Tirana metropolis" research report, Instituti Berlage 2004

në formim" nënkuptonte një dimension të ri urban përmes koncentrimeve dhe shfrytëzimit të aseteve ekzistuese natyrale dhe urbane përgjatë aksit veri-jug si "shtylla kurrizore" që përshkon trajektoret e tre lumenjve: Lana, Tirana dhe Tërkuza. Në mënyrë të ngjashme studimi i "mënyrave të koncentrimit", bazuar në konceptin e arqipelagut, synonte të konfiguronte qendërsi strategjike jashtë qendrës ekzistuese të cilat do të shfrytëzonin "inteligjencën e vendit". Së fundmi, "Tirana Paralele" dhe "Durana" përcaktonin mundësi radikalisht të reja për zhvillimin e Tiranës dhe shkrirjen e Tiranës dhe të Durrësit në një metropol të ri.

"Tirana Paralele"⁴⁵ që supozonte "dyjëzimin ideal" të qendrës ekzistuese të qytetit ishte një ide tjetër, e cila ironizonte idenë fikse për t'i ardhur rrotull qendrës (seria e figurave 29). Sipas kësaj ideje, "epidemija e shpërhapjes urbane" nuk mund të ndalohej vetëm duke zhvendosur kufijtë / unazat e qytetit, por edhe duke marrë parasysh qytetin në shkallën territoriale reale.

⁴⁵ "Tirana Metropolis", fq. 114-123, projekti nga Martino Tattara, vepra e sipërcituar.

"Tirana Paralele" fokusonte vëmendjen 3 km nga Sheshi Skënderbej, në zonën midis unazës dhe shpërhapjeve urbane në drejtim të Durrësit, në verilindje. Sipas këtij vizioni, ky "qytet pasqyrë" formësohej nga "shpërhapjet" urbane që i ngjasonin një arqipelagu me forma të medha brenda një perimetri katror sa unaza ekzistuese e Tiranës dhe qarkohej nga rrugë, të cilat ndiqnin këtë formë. "Tirana Paralele" si "dublikim" i qytetit brenda unazës ekzistuese do të rikontekstualizonte idetë më të mira të tij. Identifikimi i tyre do të "mbartej" nga leximi i kujdesshëm i "potencialeve të fjetura" brenda qendrës së qytetit. Mbi këtë bazë u identifikuan: "qyteti labirint" që përkonnte me qytetin e origjinës organike të Tiranës; "qyteti kopsht" që është struktura "e fjetur" në zonën jug-perëndimore të Tiranës; "qyteti në blloqe perimetrale" që është parimi i ndërtimit të qytetit në pjesën perëndimore (blloku); ndërsa aksi kryesor, i cili kulmon me "Sheshin Skënderbej" përfaqëson një pëlhurë lineare të ndërtesave publike që sjell imazhin e "Akropolit" dhe të "qytetit të bërë me arkitekturë" (seria e figurave 20). Ky pro-

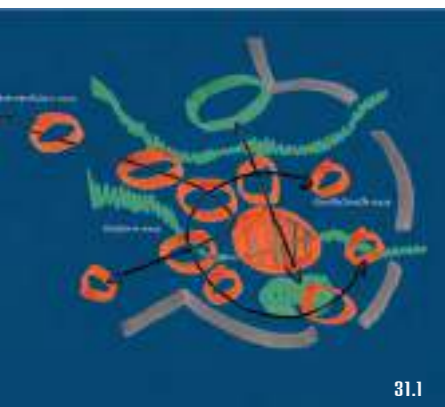
pozim është edhe një mënyrë se si mund të nxitet procesi i dendësimit të qytetit, por i bazuar në përcaktimin e principeve formale të qarta të zhvillimit të pëlhurave.

"Tirana Paralele", sikurse ajo "tradicionale", përshkohej nga lindja në perëndim nga Lumi i Tiranës dhe pingul me të nga një aks monumental që "riprodhonte" aksin e bulevardit. Në ndërprerjen e këtij aksi me linjën hekurudhore Tiranë-Durrës ndërtohej edhe një stacion i ri. Sheshi qendror, në paralelizëm me "Sheshin Skënderbej", ishte vendi ku takoheshin të gjitha elementet e qytetit. Ideja e "qytetit labirint" e aplikuar në qytetin paralel synonte që përmes elementeve të mobilimit urban të krijonte "oborre të papritura" në rrjetin e rrugëve të ngushta si "dhoma dite" në qiell të hapur. Ideja e "qytetit kopsht" aplikohet në shpërhapjet informate, duke i transformuar ato në një qytet këmbësor me njësi banimi brenda një "pylli të dendur", i cili krijohet në sipërfaqet e lira midis shpërhapjes së ndërtimeve. "Zona e Bllokut" ripropozohet në të vetmen zonë të lirë brenda "Tiranës Paralele" përmes një rrjeti blloqesh

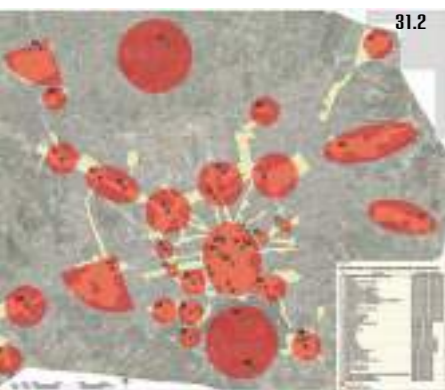
katrore me oborre të brendshme. Referenca tipologjike e këtyre blloqeve shkonte tek "immeuble vilas" e Le Corbusier-it (1922), që nënkuptonte mbivendosjen e vilave njëra mbi tjetrën. Ndërsa një liqen që krijohet në një pjesë të zonës transformonte këto fragmente në një arqipelag të vërtetë ku miksoheshin banesa dhe shërbime publike. "Tirana Paralele" propozohet si një qytet këmbësor, që kombinonte parkimet e vendosura përgjatë unazës me transportin tramviar.

Një vizion edhe më i gjerë territorial ishte ai për "Duranen"⁴⁶ i cili e konfirmonte këtë si një rajon që mund të përmbushte endrrat e banorëve për identitet dhe jetë metropolitane, sidomos të atyre të afruar pas viteve '90 (seria e figurave 30). Përmes sistemeve të reja të shërbimit Durana krijonte një "kostelacion" të ri midis "qyteteve formale" dhe "qyteteve informale", si edhe "oazit të gjelbër" të kodrave në brendësi të metropolit. "Blloqet formuese" që përbënin Duranën ishin dy qytetet kryesore, dy kor-

⁴⁶ "Tirana Metropolis", fq. 124-135, projekti nga Alexa Nurnberger, Martrin Sobota dhe Peir Paolo Tamburelli, vepra e sipërcituar.

31.1

31.2

31.3

ridoret lidhëse, si edhe zona kodrinore në mes. Këto përbënin një sistem morfologjik kompleks, një “qytet unazor”, që përmbante situata urbane mikse dhe plotësuese ndaj njëra-tjetrës.

“Korridori verior” që përbëhej nga dy sisteme lineare paralele përgjatë autostradës Tiranë-Durrës dhe hekurudhës, supozohej të zhvillohej si një “qytet linear” intensiv i grupuar përgjatë stacioneve të linjës së metrosë, që do të lidhte të dy qytetet. Ai do të përmbante ngulime banimi dhe aktivitete mikse, si shërbime, sipërmarrje tregtare dhe industri të lehtë. Stacionet e linjës së metrosë: “farat metropolitane”, sipas mundësive të kontekstit do të luanin rolin e qendrave dhe do të shërbenin si fillesa për grupimin e shërbimeve dhe të hapësirave publike të komunitetit. Me rritjen e tyre “farat metropolitane”, si pjesë e sistemit urban, mund të konsideroheshin pjesë e rritjes së qytetit. Korridori jugor si me pak i urbanizuar supozohej të zhvillohej me zona banimi ishullore me dendësi të ulët për vetë specifikat ambientale të tij. Ky korridor përmbante gjithashtu një program të pasur aktiviteteve rekreative: hipodrom, stadium dhe fusha golfi, si edhe kinema, palestra, restorante dhe fusha sporti, të lidhura këto edhe me parkun e kodrave. Kështu “korridori jugor”, që lidhej me detin do të ishte “burimi i hapësirës dhe natyrës” për suburbet luksoze të Duranës. Gjatë këtij korridori nuk do të kishte zona industriale.

“Durana” solli në vëmendje edhe konceptin e parkut metropolitane, jo vetëm në aspektin funksional, por edhe atë ekzistencial që lidhej me një dimension të ri të përjetimit të raporteve të njeriut me qytetin dhe natyrën. Peisazhi i kodrave, i ullinjve

dhe rezervuareve që ofronte një zemër të gjelbër nuk ishte thjesht një boshllëk në mes të asgjësë, por përfaqësonte kontrastin midis metropolit dhe hapësirës së lirë. Në këtë aspekt ky ishte një park metropolitane, që mund të “përjetohej” e të përdorej dhe jo vetëm të shikohej. Kjo zonë përfaqësonte gjithashtu një ekuilibër midis afërsisë për ta arritur dhe “vështirësive” / paqartësisë për të hyre, që vinte nga pozicioni qendror, por njëkohësisht “i fshehur e sekret”. Përveç zonave ekzistuese të banimit, të cilat do të vazhdonin të ruanin “zhvillimin në formë kampusi”, këtu do të “depërtonin” edhe “meteoritet metropolitane”, që nënkuptonin zhvillime “pikësore” me objekte publike, si spitale, universitete dhe qendra kërkimore, të cilët do të zbatonin kushtëzime specifike në raport me peisazhin.

“Tirana Metropolis”, për herë të parë solli një metodologji dhe vizion alternativ frymëzues, që përfshinte që nga dimensionin e pëlhurës urbane e deri tek dimensionin territorial dhe leximi i tipareve topografike. Ky vizion i paraqitur në vitin 2004 pati sa forcë tronditëse, aq edhe emancipuese për ambientet profesionale, pasi solli një këndvështrim të ndryshëm nga ai tradicional që bazohej në rastin më të mirë në qasjen thjesht teknike. Gjuha metaforike e këtij vizioni tregonte se edhe programet e ndërhyrjeve në qytet mund të shprehnin “poezinë” e tyre, përkundrajt gjuhës “frenuese” dhe jo frymëzuese që përdorej rëndom. Ky aspekt vlerësonte një element të harruar të planifikimit urban, nevojën për të frymëzuar si profesionistët, ashtu edhe pjesëmarrësit në proces. Kjo ndihmoi të kuptohej se edhe në situatat me të degraduara, çelësi i suksesit gjendej në “leximin

e kujdesshëm” të situatave të “fjetura”. “Tirana Metropolis” nuk ishte as vizion utopik dhe as projekt teknik, por synonte të vendoste Tiranën në raport me universin e marrëdhënieve, prej nga mund të buronin mundësi të reja të paeksploruara më parë.

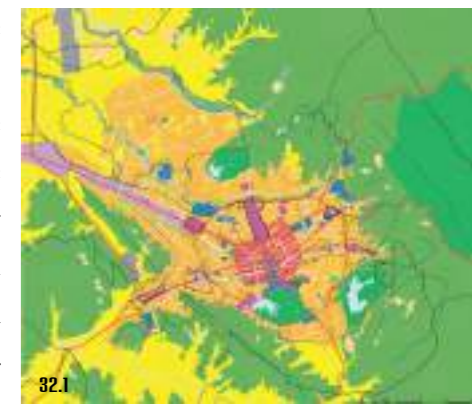
Tirana midis konkurseve ndërkombëtare dhe marketimit të qytetit.

Duke filluar nga viti 2004 e deri më sot, në pamundësi për të hartuar plane gjithëpërfshirëse Tirana ka ndërmarrë disa plane pjesore. Këto shënojnë edhe fillimin e “erës” së konkurseve ndërkombëtare në Tiranë e në Shqipëri. Ndër më kryesorët ka qenë konkursi për masterplanin e zonës qendrore të Tiranës në vitin 2004, i fituar nga “Architecture Studio” (seria e figurave fq. 62 -63, 73). Në fazën përfundimtare të këtij konkursi morën pjesë edhe studio, si “Mecanoo” (seria e figurave fq. 65) dhe “Boles and Willson” (seria e figurave fq. 64). Ky projekt synonte lexueshmërinë e siluetës qendrore në një Tiranë që tashmë ishte rritur në lartësi. Ritrajtimin e aksit qendror si aksin nga ku natyra “hynte” dhe “shprehej” në qytet. Kompaktësimin e ndërtimeve në zonat qendrore përmes tipologjive të ndërtimit me blloqe të mbyllura. Krijimin e një sheshi dhe të një terminali të ri në zonën e stacionit të trenit etj. Ndërmarrja e disa veprimeve të kufizuara në përputhje me këtë plan dhe pa patur një vizion në shkallë qyteti pati impakte jo të mira në qytet, siç ishte p.sh., dështimi i këmbësorizimit të qendrës apo edhe të “bllokut” pasi nuk kishte një ide mbi skemat e trafikut në shkallë qyteti, apo edhe një ofertë të parkimeve publike

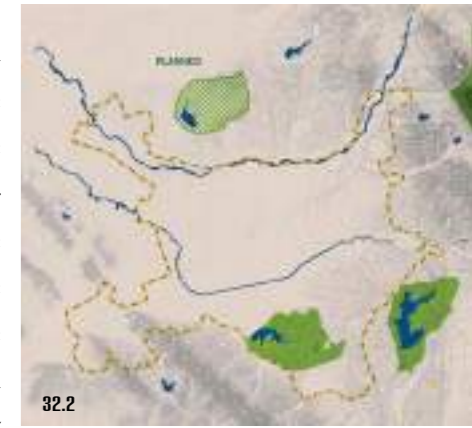
në zonën qendrore. Vitet në vazhdim vunë në diskutim shumë propozime nga ky plan. Disa pjesë të rëndësishme të tij siç ishte “Sheshi Skënderbej” u bënë përsëri pjesë e konkurseve ndërkombëtare pa qartësuar përse propozimet e këtij plani nuk ishin më të vlefshme. Por ajo që duket se ende ka mbetur nga ky plan, janë kullat që konturojnë siluetin e qendrës.

Periodha në vazhdim u pasua nga një sërë konkurseve ndërkombëtare që trajtonin pjesë të qytetit apo objekte të veçanta, ndër të cilët: konkursi ndërkombëtar për “Sheshin Skënderbej” (seria e figurave fq. 74-75,108-11), për zonën pranë digës së liqenit “Tirana Rocks” etj. (seria e figurave fq. 114-115,122-123), për disa zona prioritare të Tiranës (98-129), për objektet e kullave që propozonte masterplani i qendrës (seria e figurave fq. 76-79,80-82), dy konkurse ndërkombëtare për ndërtesën e Parlamentit (seria e figurave fq. 84-85), për xhaminë e re të Tiranës (seria e figurave fq. 86-87) etj. Kjo qasje e transformimit të qytetit mbi bazë projektesh që nuk mbështeten nga një vizion në shkallë qyteti, qoftë ky edhe në “vija të trasha”, ka lënë gjurmë të fragmentimit në Tiranë.

Shumë nga projektet e hartuara nga këto konkurse, meqenëse ishin të hartuara nga studio me reputacion ndërkombëtar, më shumë se sa vlerën e vërtetë të zbatimit patën efektin e marketimit të qytetit. Tirana ishte futur tashmë në axhendën e të ashtuquajturve “star architects”. Këto fenomene të reja meritojnë një artikull të veçantë, ndërsa disa nga projektet më të rëndësishme të kësaj faze ilustrohen në vazhdim.

32.1

32.2

Seria e Figurave 32

Skema nga tentativat për hartimin e planit rregullues të vitit 2006. Bashkia Tiranë dhe Urbaplan, “urban regulatory plan Tirana, final report”, December 2008

32.3

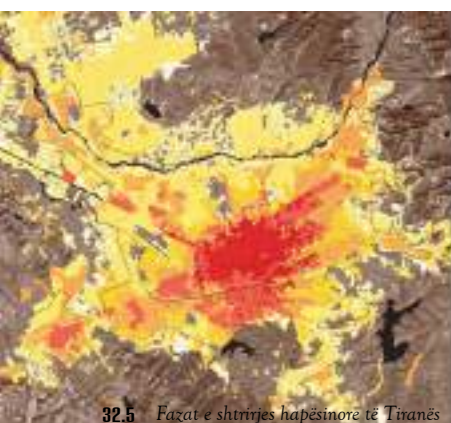

32.4

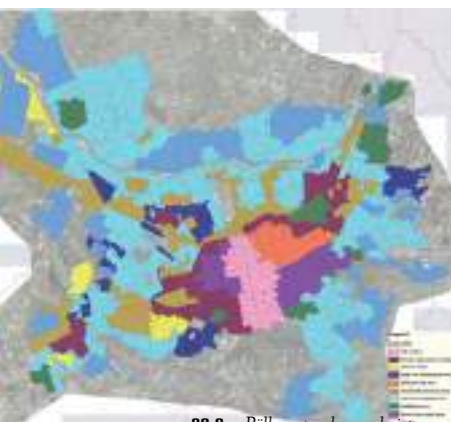
Seria e figurave 31 - 32 Skema nga tentativat për hartimin e planit rregullues të vitit 2006. Bashkia Tiranë dhe Urbaplan, “urban regulatory plan Tirana, final report”, December 2008

- 31.1 Koncept hapësinor i zhvillimit të Tiranës
- 31.2 Qendrat dhe nënqendrat në Tiranë
- 31.3 Koncept i zhvillimit të hapësirës Tiranë-Durrës
- 32.1 Përdorimi i propozuar i tokës për vitin 2020
- 32.2 Elementet kryesore natyrore: topografia, hapësirat e gjelbra, lumenjtë dhe liqenet
- 32.3 Propozimi për rrjetin rrugor kryesor
- 32.4 Zonat prioritare të ndërhyrjes

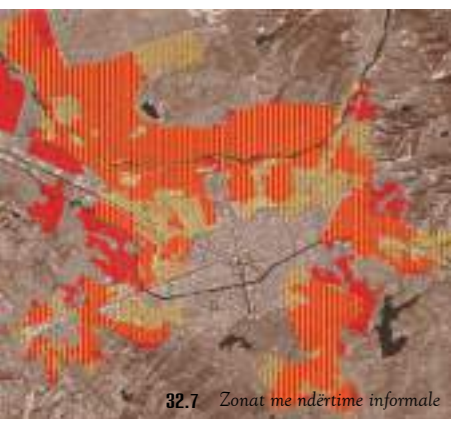
Tentativa e planit 2006.

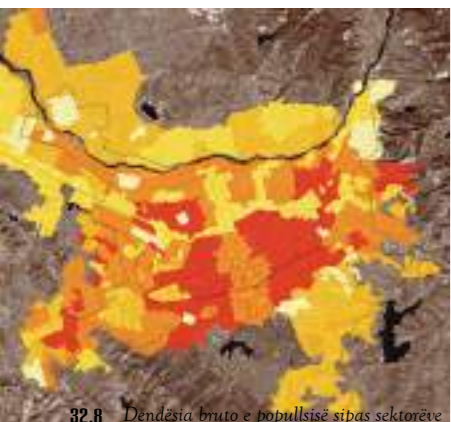
32.5 Fazat e shtrirjes hapësimore të Tiranës

32.6 Pëlhurat urbane ekzistuese

32.7 Zonat me ndërtim informale

32.8 Dendësia bruto e popullsisë sipas sektorëve

Tentativa më e fundit për të hartuar një plan të përgjithshëm rregullues të Tiranës është ajo që zë fill në vitin 2006. “Odiseja” e këtij plani filloi që në fazën e kontraktimit të studios fituese për shkak të shfazimit në kohë më shumë se një vit nga kryerja e konkursit në kontraktim. Ky plan i hartuar në Bashkinë e Tiranës, i asistuar nga studio zvicerane “Urbaplan” (studio e cila zuri vendin e tretë në konkurs) dhe i asistuar vetëm në fazën analitike nga Co-PLAN-i, nuk arriti dot miratimin zyrtar deri në vitin 2010. Kjo jo vetëm për shkak të varfërisë së propozimeve që përmbante materiali përfundimtar, por edhe për shkak të politizimeve të tejskajshme. Në këto kushte duket se hartimi i planit të përgjithshëm rregullues mbetet ende sfidë për Bashkinë e Tiranës. Në se ky plan do të mbështetet në punën dhe konkluzionet e arritura nga plani i mëparshëm i pamiratur, kjo ende nuk dihet. Megjithatë, është me interes të shtrojmë këtu disa nga propozimet e këtij plani tentativë për të kuptuar në se sjellin ndonjë risi në historinë e planeve të Tiranës.

Nga pikëpamja konceptuale dhe formale ky plan duket se nuk sillte pothuajse asgjë të re përveçse ripërmbledhte dhe rishikonte konceptet e planit të vitit 1989 (seria e figurave 18 dhe 32). Nga ana tjetër ky plan nuk u mbështet në disa nga propozimet e rëndësishme të studimeve të mëparshme si p.sh., të Planit Strategjik të Tiranës së Madhe sa i takon ideve të skemës së zhvillimit të qytetit dhe të transportit të bazuar jo vetëm në unaza, por edhe në orbitale; të planit të vitit 1989 për vazhdimin e bulevardit; të vizionit Tirana Metropolis sa

i takon ideve të konsolidimit të zonave ekzistuese në periferi të Tiranës e përtej, bazuar në një qasje kontekstuale dhe “metaforën” e paralelizimit, apo në një shkallë më të madhe të Duranës.

Plani parashikonte rritjen e popullsisë së Tiranës nga viti 2005 deri në vitin 2020 sipas tre skenarëve (Urbaplan International, 2008): me rritje të lartë (1 225 932 banorë); me rritje të mesme (1 047 988 banorë) dhe me rritje të ulët (795 243 banorë); dhe propozonte si më të mundshëm skenarin me rritje të mesme, sipas të cilit, popullsia e Tiranës në fund të periudhës së parashikimit (2020) do të rritej me 3.37% në vit nga 4.44% në vitin 2010, ose me një shtesë 400 000 banorë krahasuar me vitin 2007⁴⁷. Për këtë plani inkurajonte në radhë të parë dendësimin e zonave ekzistuese për të kontrolluar shtrirjen urbane. Për të balancuar rritjen e popullsisë me vendet e punës plani propozonte dyfishimin e sipërfaqeve për aktivitete magazinuese, industriale dhe tregtare. Për këto zona perëndimore paraqiste mundësi për mbushje dhe dendësim veçanërisht zona e aeroportit të vjetër. Po ashtu edhe zona veriore sidomos pranë stacionit të vjetër të trenit, zonat e mëparshme industriale dhe përgjatë lumit të Tiranës. Zona jugore dhe ajo lindore paraqesnin me pak mundësi⁴⁸.

Plani parashikonte për vitin 2020 një skemë policentrike brenda vijës administrative me një sistem qendrash sekondare

47 *Urbaplan International: Urban Regulatory Plan Tirana, Final Report, Document No.1, fq. 12, December 2008*

48 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 36.*

përgjatë unazës së madhe në kryqëzimet me rrugët radiale⁴⁹. Mungesa e koordinimit real me komunat fqinje bëri që policentrizmi të redukohej në një shkallë shumë të vogël (brenda unazës) dhe ideja që vetë plani paraqeste në skicat fillestare për një skenar të shpërndarjes së popullsisë sipas korridorit Tiranë-Durrës⁵⁰ të bëhej e pamundur (seria e figurave 31). Në lidhje me parashikime të tjera përtej kufijve administrativë, ky plan rikonfirmonte tri parqet: të “Liçenit”, të “Farkës” dhe të “Paskuqanit”⁵¹, si edhe elementet natyrore: korridorin e lumit të Tiranës dhe kurorën e kodrave në verilindje, lindje dhe jug⁵². Ndërtimet në këto kodra do të kufizoheshin sipas kuotës, tipit të pjerrësisë, ndërtimeve ekzistuese, llojit të zhvillimit, rrugëve etj. P.sh., në kodrat e Kasharit kuota maksimale e ndërtimit do të arrinte në 100 m, ato të Paskuqanit 150 m, ndërsa në kodrat e Dajtit dhe të Farkës në 200 m⁵³. Edhe pse plani propozonte “vijën e interesit të përbashkët”⁵⁴ku përfshiheshin terriore jashtë Bashkisë së Tiranës por me interes reciprok për vendimarrje të koordinuar, kjo marrëveshje nuk arriti të nënshkruhet. Këta kufij u kthyen në “muresjetare” edhe për shkak të marrëdhënieve tejet të acaruar që ekzistonin midis

49 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 24.*

50 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 29.*

51 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 14, 17, 51.*

52 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 24,25.*

53 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 49-50.*

54 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 58, (“line of concern”).*

Bashkisë së Tiranës dhe disa prej komunave fqinje.

Plani rikonfirmonte rëndësinë e përfundimit të unazës së madhe,⁵⁵së pari, të segmentit jugperëndimor që lidh rrugën e Kavajës me atë të Elbasanit (aktualisht në zbatim), së dyti, segmentin verior nga Rruga e Durrësit tek ajo e Dibrës sipas drejtimit të lumit të Tiranës dhe së treti, segmentin Lindor nga Rruga e Dibrës tek ajo e Elbasanit⁵⁶ (seria e figurave 33); Plani rikonfirmonte si zona prioritare zhvillimi të dyja anët e rrugës së Durrësit deri tek kthesa e Kamzës, si edhe fashën nga stacioni i trenit deri në ndërprerjen me korridorin e Lumit të Tiranës. Në dallim nga planet e viteve 1989 dhe 2001, ky plan nuk propozonte zgjatjen e bulevardit, por përmirësimin e dy rrugëve ekzistuese paralel me binarët hekurudhorë nga unaza në drejtim të lumit të Tiranës. Plani propozonte stacionin e trenit në vendin ekzistues, si edhe dy zona rezervë: në ndërprerjen e aksit verior me lumin e Tiranës dhe në afërsi me kthesën e Kamzës. Terminale të tjera të rëndësishme propozoheshin në Aeroportin e Rinasit dhe njëjën e Bërçullës e të Kombinatit⁵⁷, të cilat krijoheshin në ndërprerjen e linjave Bërçull-Kombinat, Bërçullë-Rinas (Aeroport). Në kushtet e rritjes së numrit të automjeteve nga 70 000 në vitin 2007 në 300 000 në vitin 2020 (gjysma e përqindjes së pronësisë në vendet e Evropës)⁵⁸, plani rekomandonte

55 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 36.*

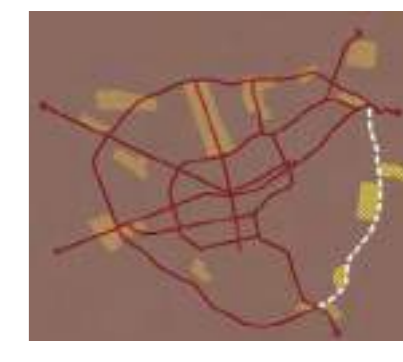
56 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 32, 87,88.*

57 *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 52, fig. 8, fq.53.*

58 *Urbaplan International, dokumenti i*

Seria e figurave 33

Plotësimi i skemës së rrjetit rrugor sipas fazave, hierarkia e rrjetit rrugor të propozuar për Tiranën, Urbaplan dhe Transitec

një politikë të transportit publik me autobuza dhe tram nga qendra e Tiranës në atë të Durrësit, si edhe parkime publike. Linja e tramvajit do të lidhte Universitetin e Kamzës me atë të Tufinës⁵⁹. Plani shtronte nevojën për përmirësimin e aksesit në shërbime publike, si spitalet, ndërtimin e 17 shkollave të reja, ndërtimin e një kampusi të ri etj.

Drejt cilës Tiranë?

Në këtë pikë, është e rëndësishme të kuptojmë se në cilën fazë të zhvillimit si qytet ndodhet Tirana. Historia tregon se struktura e shumë qyteteve fillon në mënyrë monocentrike dhe gradualisht aktivitetet që gjenerojnë udhëtimet drejt tyre shpërhapen dhe krijojnë grupime jashtë qendrës tradicionale. Në këtë kuptim Tirana e sotme kërkon një refleksion në shkallë territoriale. Bertaud A. (2001) shkruan se struktura hapësimore e një qyteti mund të përcaktohet nga dy komponente⁶⁰: shpërndarja hapësimore e popullsisë dhe rrjeti i udhëtimeve nga banesa në vendet e punës, shkolla, zona tregtare apo çdo vend tjetër që simbolikisht quhen “pika takimi”. Në një qytet me strukturë monocentrike këto “pika takimi” janë kryesisht të vendosura në zonën qendrore, ndërsa në një strukturë policentrike shumica e pikave të takimit janë të vendosura në “grupe” të shpërndara përreth zonës metropolitane. Pra, me rritjen e madhësisë struktura monocentrike shfaq tendencën që gradualisht të shkrihet në strukturë policen-

sipërcituar, fq. 15.

⁵⁹ *Urbaplan International, dokumenti i sipërcituar, fq. 52.*

⁶⁰ *Bertaud Alain (2001), “Metropolis: the spatial organization of seven large cities”, tek Time-saver Standards for Urban Design, fq. 1.2-1 – 1.2-4, botues Watson Donald, Plattus Alan, Shibley Robert, Mc Graw-Hill, 2001.*

trike. Sipas “Charter of New Urbanism”⁶¹, metropoli përbëhet nga shumë qendra që janë qytete të mëdha e të vogla, secili me qendra dhe kufij të dallueshëm (Calthorpe dhe Fulton 2001).

Kjo është “dilema” aktuale ku ndodhet Tirana. “Shkëputja” e qendrave të reja jashtë kufirit administrativ të Tiranës, si Kamza, Vora, Fushë-Kruja etj. pengohet nga mundësitë e kufizuara të lidhjeve me transport publik kualitativ. Do të mjaftonte një vëzhgim i shpejtë për të kuptuar se jo vetëm Tirana, por edhe qytetet e tjera të Shqipërisë janë ende “ndajshesa” të magnetizmit ekstrem të “qendrës”. Strukturat fizike të tyre “druajnë” të fitojnë mëvetësi dhe identitet nga “akset prurëse” origjinale të fillësive të qytetit. Në Tirane, “Skenderbeu” është ende “garanti” i këtij “kohezioni” fizik të sforcuar edhe pse forcat e zhvillimit ekonomik dhe shoqëror e kanë bërë shkohezionin territorial një realitet për Rajonin e Tiranës së Madhe.

“Leximi” dhe zhvillimi i këtyre tendencave përmes projekteve për strukturimin e koncentimeve, do të bënte që “periferizimi” aktual i “Tiranës së Madhe” të kthehej në një sistem policentrik me qendra, që plotësojnë dhe mbështesin reciprokisht njëra-tjetrën. Kjo mund të realizohet vetëm përmes përdorimit të mjeteve dhe mënyrave të reja të transportit publik p.sh., tram, autobus, trena, metrobus etj. që do të “magnetizonin” dhe integronin fragmentet urbane në një arqipelag që ruan entitetet dhe funksionon i ndërlidhur. Përforsimi i këtyre qendrave do të “çlironte” Tiranën, duke krijuar më shumë vend për hapësira publike dhe do të përforconte identitetin e qendrave të reja me rigrupimin e disa shërbimeve

⁶¹ *referenca*

dhe aktiviteteve prodhuese. Vetëm në këtë rast nuk do të përbente më dallim thelbësor se “ku banon”, pasi shpejtësitë dhe mjetet e reja të lëvizjes do të garantonin vendndodhjen tonë të dëshiruar në kohe dhe në hapësirë. Këto procese kanë ndodhur më parë në shumicën e qyteteve të zhvilluara të Europës.

Pasi u analizuan disa nga idetë kryesore dhe konceptet teorike, që kanë synuar të drejtojnë Tiranën që prej themelimit e deri më sot, mund të kuptojmë më mirë se deri në ç’masë Tirana është rezultat i ndërveprimit të projekteve / modeleve me spontaneitetin njerëzor; mund të kuptojmë mënyra alternative se si mund të “rikapim formën” tashmë të shpërhapur dhe se si kaosin mund ta “përkthejmë” në kompleksitet struktural të ndërgjegjshëm mbi bazën e leximit dhe përforsimit të pëlhurave urbane, si edhe të prirjeve specifike të territorit dhe strukturimit të qytetit mbi këtë logjikë; mund të kuptojmë ndërhyrjet për të kaluar drejt një qyteti që krijon mundësi në rritje, si psh. krijimin e qendërve të reja si pjesë e një metropoli, cili funksionon si i tillë jo vetëm fizikisht, por dhe nga manaxhimi i shërbimeve, përcaktimet strategjike të përdorimeve të tokës përfshirë zonat prioritare të zhvillimit ekonomik, si edhe skemat rrugore e ato të transportit publik në përputhje me to, e shumë të tjera të cilat janë përmendur më sipër. Të gjitha këto krijojnë Tiranën midis “ëndrrës dhe realitetit”, Tiranën që nuk pushon kurrë së befasuari me cilësinë e saj për të ndryshuar midis rregullit dhe kaosit.

Seria e figurave 34

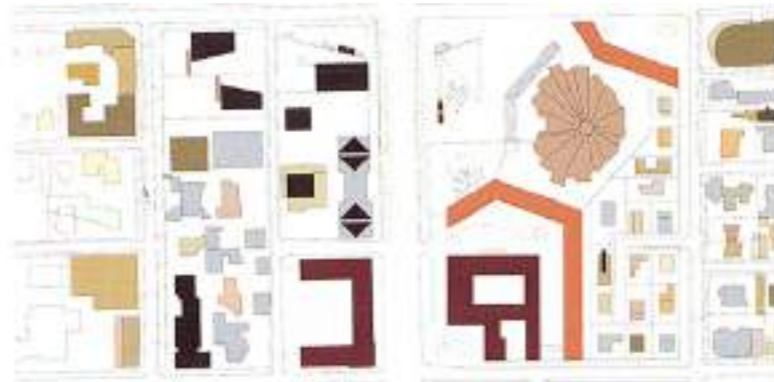
Pamje nga ekspozimi i dokumentit të hartuar për planin rregullues të Tiranës në vitin 2008.

Foto: Sotir Dhano

Konkursi për masterplanin e zonës qendrore të Tiranës, 2004
projekti fitues i konkursit i paraqitur nga "Architecture Studio", Francë

SLIPPED LOOPS
+ NETWORK

TRAFFIC CONCEPT + NETWORK

Konkursi për masterplanin e zonës qendrore të Tiranës, 2004
varianti i projektit i paraqitur nga studio Bolles and Wilson, Gjermani

Konkursi për masterplanin e zonës qendrore të Tiranës, 2004
Varianti i projektit i paraqitur nga studio Mecanoo Architecten, Hollandë

Edhe njëherë për Projektin “Ti-Rama”

nga Besnik Aliaj

Sfondi

Shqipëria postkomuniste ka kaluar në disa faza të spikatura të zhvillimit social-ekonomik-kulturor dhe politik, ku bien në sy ulje- ngritjet radikale, të cilat kanë impaktuar seriozisht mentalitetin e shoqërisë dhe modelin e jetesës, duke imponuar ndryshime edhe në mënyrën se si është zhvilluar arkitektura dhe urbanistika. Në mënyrë të veçantë zona metropolitane është futur në një spirale zhvillimi sa entuziaste e kreative, aq edhe komplekse në problematikën e saj. Tirana është në fakt platforma, ku ndërthuren më dukshëm këto zhvillime interesante, përtej kontekstit shqiptar.

Gjatë komunizmit, arkitektura dhe urbanistika shqiptare, ishin në një “luftë të hapur” me iniciativën private dhe kufizoheshin shumë nga izolimi dhe ideologjizimi i tepruar. Tipari domethënës i kësaj periudhe ishte aplikimi i parimeve moderniste sipas një versioni lokal, shpesh primitive, ku strukturat historiko-organike spastroheshin dhe zëvendësoheshin me komplekse moderniste, ku volumet e thjeshtëzuar urbanistiko-arkitektonike shoqëroheshin me reduktime drastike të koncepteve,

kostove, instrumentave, detajeve dhe teknikave. Lartësia maksimale ishte 4-6 kate, ndërsa tipologjitë zotëruese ishin zonat e banimit, qendrat administrative, zonat industriale-ekonomike, etj.

Pas rënies së *Murit të Berlinit*, si Shqipëria në tërësi, edhe Tirana hynë në një fazë ndryshimi radikal, gati traumatike në kushtet e aplikimit të parimeve të “Shock Therapy”, si rruga e vetme e daljes nga kriza e thellë që kishte kapur vendin (1990-1996). Kjo u shoqërua me reforma radikale, si privatizimi i tokës bujqësore dhe strehimit urban, njohja e të drejtës së pronës, lëvizja e lirë dhe iniciativa private. Këto reforma dhanë rezultatet e para të rritjes ekonomike, të cilat në kushtet e mungesës së përvojës në ekonominë e tregut, pësuan deformime dhe dështime, që kulmuan me zhvillimin dhe rënien e skemave financiare “piramidale” (1996-1997). Këto të fundit, të cilat u shoqëruan nga revolta masive popullore si dhe futja e vendit në një gjendje anarkie dhe kaosi mundi të kontrollohej nga autoritetet vetëm pas ndërhyrjes ndërkombëtare dhe sidomos pas përfundimit të krizës së refugjatëve, për shkak të luftës së

Kosovës (1999). Gjatë kësaj periudhe në të gjithë vendin, por sidomos në Tiranë lulëzuan ndërtimet informale për qëllime strehimi dhe sipërmarrje ekonomike. Të parat ishin refleksi i nevojës për strehim të trashëguar nga e kaluara dhe nga lëvizjet migratore, kurse të dytat ishin produkt i nevojës për punësim, rritjes ekonomike, por shpesh edhe për qëllime spekulative, spekulim që u shtua edhe më shumë pas viteve 90-të.

Bashkia Tiranë

Siç përmendet më lart, gjatë viteve ‘90-të Tirana u përballë me tri kriza të forta politike: *ndryshimi i sistemit politik, kriza e piramidave financiare dhe kriza e refugjatëve të luftës në Kosovë*. Administratorët publikë të kryeqytetit: Kryetari i parë i Bashkisë Pluraliste, Sali Kelmendi dhe më pas Albert Brojka (Partia Demokratike), u përballën me një situatë të vështirë emergjencash sociale-ekonomike, ku planifikimi urban dhe arkitektura nuk ishin absolutisht prioritet. Për më tepër, pushteti lokal sapo ishte rithemeluar dhe mungonin kompetencat dhe financat

më bazike. Legjislacioni i vjetër ishte në ndryshim të shpejtë dhe të vazhdueshëm. Mungonin përvoja dhe stafi për të bërë ndryshime thelbësore në infrastrukturë e shërbime në kushtet e reja social-ekonomike. Aktiviteti ndërtimor ishte tepër i kufizuar dhe kryesisht informal. Iniciativat e para planifikuese të përkrahura nga Qeveritë Amerikane (Structure Plan), Japoneze (Drainage & Sewerage Plan) dhe Austriake (Regulatory & Transport Plan) gjatë periudhës 1994-1996, për fat të keq u ndërpreën ose nuk u morën në konsideratë më pas.

Edi Rama dhe vitet 2000

Në këtë situatë “mbijetese” të viteve ‘90-të, në fushatën elektorale të zgjedhjeve lokale spikat fitorja e Edi Ramës, një piktor me profesion dhe intelektual e komentues aktiv gjatë viteve të para të ndryshimit të vendit. Pas një periudhe të parë, ku u profilizua si oponent i autoriteteve (1988-1996) dhe një periudhë ekzili politik dhe profesional, Rama rikthehet në Tiranë si Ministër i Kulturës (1998-2000), i ftuar nga lideri socialist i mazhorancës së

Besnik Aliaj - Co-founder, and Dean of POLIS University. Graduated as Architect-Urban Planner (Polytechnic University of Tirana). Postgraduate studies in real estate (UPT). Diploma “Master in Urban Management” (Urban Management Center, IHS / Erasmus University, Rotterdam, Netherlands). Doctor of Science in Urban Planning (UPT). Professional trainings and scientific research near IPC College Denmark (1994), University of Oslo (1995), University of Florence, Tempus Program (1998), etc. Work experience at local governments 1990-92. 16 years as lecturer at the Faculty of Civil Engineering (UPT). Guest lecturer at the Academy of Fine Arts of Tirana (1994-2005). Co-founder and Executive Director of Co-PLAN, Institute for Habitat Development (1997-2005). Work experiences with local/regional/central government institutions, and with international organizations. World Bank, UN, UNDP, UN Habitat, FAO, OSCE, SOROS, GIZ, AIZ, IHS Rotterdam, ILO-Peru, and with governments of the Netherlands, USA, Austria, Kosovo, etc. Adviser of Albanian Prime-minister on territorial, tourism and property issues (2005-2007). Co-owner of architecture bureau ‘Metro_POLIS’ Ltd. Participant in many international conferences, events and networks, including ENHR, AESOP, AEEA, Balkanology network, etc. Author of several publications, scientific articles and local forums, including the Albanian periodical on architecture and urban planning, “Forum A+P”.

kohës, Fatos Nano (Partia Socialiste), duke rihapur shpesh debate dhe reagime publike kundërshtuese midis institucioneve të artit dhe kulturës në vend, sidomos në rastin e reformave të Operas dhe Baletit, Galerisë së Arteve, Teatrit Kombëtar, etj. Projekti i tij kulmor “Kthim në identitet” për rehabilitimin e kompleksit të ministrive, ndërtuar gjatë periudhës së monarkisë, u bë jo vetëm demonstrimi kryesor elektoral i platformës së tij për Tiranën, por edhe një debat i ashpër publik dhe profesional mbi mënyrën se si duhen realizuar programet e rehabilitimit dhe konservimit urban. Sidoqoftë kjo ndërhyrje do të ishte një pikë kthese për transformimin e qytetit më pas dhe për ndryshimin e mentalitetit të qeverisjes urbane në tërësi për vendin. Falë saj, politikanët shqiptarë kuptuan impaktin e madh të projekteve arkitektonike dhe urbanistike mbi qytetarët dhe sidomos votuesit. Rama do të bëhej kështu, aplikuesi më klasik i kësaj filozofie, për rreth një dekadë, duke korrur tre beteja elektorale kundrejt rivalëve demokratë: *e para* në vitin 2000, mjaft vështirë, por e denjë me Besnik Mustafaj; *e dyta* në 2003, jo pak e kontestuar, me juristin Spartak Ngjela; *e treta* në 2007, një fitore e thellë e papritur, por më shumë një fitore konjunkturale politike me ish ministrin e brendshëm Sokol Olldashi. Saga 11 vjeçare mbyllet me humbjen e ngushtë në zgjedhjet e vitit 2011, me ish ministrin e punëve publike Lulzim Basha... Ndërkohë Edi Rama, që në vitin 2005, ishte bërë lideri i opozitës dhe, që atëherë synonte të bëhej Kryeministër i Shqipërisë dhe të zbatonte idetë e tij në nivel kombëtar.

Projekti “Ti-Rama” dhe Qyteti

Edi Rama, fillimisht u bë i njohur me projektin e lyerjes së fasadave. I ardhur në krye të Bashkisë në vitin 2000, si ish-ministër, ai do të konstatonte varfërinë ekstreme në kompetenca dhe burime të këtij niveli qeverisje. Por nevoja për të performuar në një mandat ekstremisht të shkurtër dhe në një situatë sociale depresive, gati e pashpresë, ai ishte i detyruar të performonte me projekte të vogla, pa kosto dhe me impakt maksimal. Background-i si artist i stimuloi kreativitetin dhe në mënyrë instiktive, ai, kap një mundësi të ofruar nga një projekt i FZSHH-së, financuar përmes BE-së, për të rehabilituar rrugën e Durrësit: asfalt, trotuare, mbjellje pemësh dhe natyrisht rehabilitim dhe lyerje të fasadave. Me gjithë impaktin pozitiv të këtij projekti, nuk munguan as kritikrat e drejta, ku duhet të veçojmë, debatin me arkitektin e mirënjohur Petraq Kolevica, i cili ngriti çështjen e të drejtave të autorit, sidomos në rastet e objekteve me vlera, që i përkasin rrymës së modernizmit në Shqipëri (Pallati prapa Bankës, rruga e postës, etj).

Por, projekti kulmor për suksesin e tij gjatë mandatit të parë, do të ishte prishja e ndërtimeve pa leje në Parkun Rinia dhe hapësirën përgjatë 4 kilometrave të lumit Lana. Ky operacion hasi në fazat e para në protesta të ‘pronarëve’ informalë të objekteve, që gjeti më pas një mbështetje të fortë të opinionit publik, i cili tashmë ishte lodhur nga kaosi urban, pasi informaliteti e kishte kaluar fazën e nevojës dhe ishte bërë më shumë një spekulim. Sidoqoftë, duhet thënë se ky operacion

urbanistiko-mjedisor, rezultoi mjaft i kushtueshëm për financat bashkiake dhe pa mbështetjen e qeverisë qendrore do të kishte qenë pothuajse i pamundur. Suksesi i rehabilitimit të hapësirës urbanistike të lumit të Lanës u pasua edhe më tej nga rregullimi dhe lyerja e fasadave, rikthimi i gjelbërimit dhe trotuarëve për këmbësorë. Operacionet e kësaj natyre u kryen më pas edhe në arteriet kryesore të qytetit, si Rruga e Kavajës, Rruga e Elbasanit dhe Rruga e Dibrës, Bulevardi dhe Unaza, ku praktikisht u operua me zgjerimin e rrugëve, ndarjen me korsi me sens unik, mbjelljen e pemëve, pa harruar dhe rehabilitimin e fasadave.

Kjo e fundit u kthye gati në një mani, shpesh të ekzagjeruar, pa mohuar edhe faktin se gjatë kësaj dekade të fundit u ftuan në Tiranë mjaft artistë të huaj dhe vendas me reputacion ndërkombëtar, duke bërë që disa prej fasadave të rehabilituara të kthehen në vepra të mirëfillta arti, të cilat duhet të meritojnë vëmendjen e autoriteteve, për t’i mbrojtur ato edhe në të ardhmen. Por, nuk mund të mohohet as fakti, që përtej entuziazmit dhe atmosferës pozitive që solli projekti i fasadave, në thelb ai përfaqësoi filozofinë e projektit Ti-Rama, i cili edhe pse mjaft kreativ, mbeti disi sipërfaqësor. Edhe konkurset ndërkombëtare të arkitekturës dhe urbanistikës, që u organizuan nga viti 2003-2011, mbetën viktimë e këtij mentaliteti, që u mishërua sidomos në projektin fitues të konkursit të parë, mbi masterplanin e qendrës së qytetit në vitin 2003, nga Architecture Studio, Paris. Ky projekt edhe pse në një farë mënyre është historik, përfaqësoi një koncept

urbanistik butaforik, i cili nuk merrte në konsideratë regjimin e pronësisë në këtë territor, duke diskriminuar një pjesë të komunitetit dhe favorizuar pjesën tjetër, sepse bazohej më shumë tek menaxhimi i qytetit mbi bazën e parcelave/interesave të veçanta/individuale dhe jo të qelizave të qytetit dhe interesit të plotë publik. Pa folur, për ekzagjerimin e panevojshëm të sprawl-it vertikal të qytetit me ndërtime shumë katëshe, ku spikasin 12 kulla 25-katëshe përgjatë bulevardit kryesor, të pajustificuara për përmasat e tregut imobiliar vendas. Koha ka dëshmuar se, ndërtimi i këtyre kullave, jo vetëm që nuk ishte realist për tregun e vogël të Tiranës, por kontribuoi për rëndimin edhe më keq të krizës së pasurive të patundshme, që u akumuluan në atë kohë. Madje edhe ato kulla që janë të ndërtuara mbeten ende të pa okupuara plotësisht.

Në vijim të kësaj logjike, edhe pse arkitektët e huaj luajtën një rol shumë pozitiv në fazën e parë, sidomos për edukimin e publikut dhe të komunitetit lokal të arkitektëve, që mbarte komplekset e izolimit të së kaluarës, nuk mund të mohohet gjithashtu se, mungesa e prezencës së arkitektëve vendas, ose diskriminimi i tyre në proces/akses pjesëmarrjeje e përkeqësoi edhe më keq situatën e konkurrencës së pandershme profesionale. Madje duket sikur pjesëmarrja e studiove dhe arkitektëve të huaj ka qenë më shumë një lloj alibie për të justifikuar interesat e ngushta lokale të zhvillimeve të caktuara. Kjo bëhej edhe më kritike nga fakti që, komuniteti i atyre që merrnin pjesë në konkurse dhe atyre që vlerësonin fituesit vërtitej pothuaj tek të njëjtit njerëz duke ricikluar një grup

interesash, me jo më shumë se 30-50 profesionistë. Në vitet e fundit të dekadës së viteve 2000, nuk munguan as ndërhyrjet në brendësi të blloqeve dhe kuartalleve të ndërtimit, duke korrigjuar disi efektin e aq komentuar “fasadë”. Por, përtej këtyre kritikave, duhet thënë se projekti Rama, pati në përgjithësi sukses, sidomos për sa i përket ndriçimit të qytetit, transportit bazë publik, hapësirave kryesore publike dhe mbi të gjitha shndërrimit të imazhit ndërkombëtar të Tiranës në një kontekst gjithnjë e më pozitiv dhe shembull për bashkitë e tjera të vendit dhe rajonit.

Ana tjetër e medaljes

Duhet thënë se, Projekti Ti-Rama ndërtohej mbi bazën e një marrëdhënieje mjaft të diskutueshme që politika shqiptare ka me mediat, shumë prej të cilave më tepër se sa vlerësonin realisht punën e tij ose të politikanëve të tjerë, kishin interesa të drejtpërdrejta ekonomike, që lidheshin me zhvillime të caktuara të qytetit, sidomos në sektorin e ndërtimit. Por Rama dështoi veçanërisht me hartimin dhe miratimin e planit të shumëpritur rregullues të qytetit, i cili ishte premtuar të realizohej brenda mandatit të parë. Edhe pse një draft i këtij plani, më në fund, u draftua në mandatin e tij të fundit, ai nuk arriti kurrë të bëhej pjesë e interesave të përgjithshme të qytetit dhe aq më pak nuk arriti të miratohej, pasi nuk mundi të bëhej pjesë e një procesi transparent, ku interesat publike të balancoheshin me ato ekonomiko-politike. Kjo solli në kthim bllokimin politik të procesit.

Më tej, Rama pati një qëndrim

kritik ndaj trajtimit të çështjes së pronave në Shqipëri, por nga ana tjetër, ai vetë asnjëherë nuk dëshmoi vullnet për të kompesuar subjektet private, që u cënuan nga projektet e zhvilluara gjatë dekadës së qeverisjes së tij në Tiranë. Ky dështim në lidhje me planifikimin e qytetit vinte sa nga mungesa e vullnetit politik për të qeverisur me rregulla dhe vizion të qartë, aq edhe nga refuzimi i pajustificuar për të mos unifikuar procesin e planifikimit dhe zhvillimit të Bashkisë Tiranë me njësitë e tjera vendore fqinje, të cilat praktikisht funksionin së bashku, si një organizëm i vetëm metropolitan. Ai nuk e përdori karizmën e tij publike dhe politike përtej kufijve administrativë të bashkisë së tij për të krijuar një autoritet modern metropolitan zhvillimi dhe pothuajse, injoroi rolin e tij, si kryetar i Shoqatës së Bashkive të Shqipërisë dhe aq më tepër, stimuloi përçarjen e kësaj shoqate gjatë mandatit të tij të fundit për arsye banale politike të momentit, duke i dhënë një goditje të panevojshme lobimit në favor të decentralizimit dhe që me shumë gjasa do t'i bëhej vetë atij boomerang më vonë në një karrierë të tijën potenciale në qeverisjen qendrore.

Duhet thënë edhe se, pas mandatit të tij të dytë, ai u fokusua më shumë në rolin e tij të ri, si lider i opozitës dhe në politikën kombëtare, gjë që e dobësoi performancën e vetë Bashkisë së Tiranës, pavarësisht se i takon merita e padiskutueshme e ngritjes së një stafi tërësisht të ri, të kualifikuar dhe energjik, por nga fundi pa një leadership të qartë dhe të pa votuar politikisht. Edhe marketimi i shkëlqyer që iu bë qytetit, përfshi një sërë çmimesh ndërkombëtare,

apo çmimin si Kryebashkiaku i vitit 2004 nga OKB, nuk u maksimalizua në tërësi në funksion të qytetit, por më shumë në dobi të profilit personal politik individual të Ramës. Ai stabilizoi një regjim gati autoritar ‘lejesh ndërtimi’, të cilat politizuan dhe densifikuan qendrën e qytetit në nivele të panevojshme dhe shpesh të pajustificueshme, duke theksuar segregimin social dhe ekonomik midis qendrës dhe periferisë së qytetit. Kjo politikë, do të jepte pasoja dhe deformime edhe në njësitë e tjera vendore dhe fqinje me Tiranën.

Ndërkohë që qyteti pësoi ndryshime radikale të transportit bazik publik, duhet thënë se ky i fundit mbeti në shumë raste jo eficient dhe problematik, duke kontribuar indirekt në stimulimin e transportit privat dhe rritjen e ndotjes së ajrit të qytetit në nivele shqetësuese. Projekti i tij i fundit për rehabilitimin e sheshit Skënderbej, ishte një përpjekje për të bërë një mbyllje dinjitoze, por të nxituar në prag të fushatës së zgjedhjeve lokale të fundit. Edhe pse, në thelb studio 54N1E solli një ide interesante, përfshi këmbësorizimin e sheshit Skënderbej, projekti bazohej në një koncept në formë piramidale, që ishte historikisht mjaft i kontestuar në Shqipëri, që ndërpriste vijimësinë lineare pamore të bulevardit. Ai nuk merte në konsideratë një terminal qëndror të transportit publik dhe e përkeqësonte situatën e transportit në mungesë të marrjes së masave të tjera, përfshi modernizimin e sistemit të unazave dhe plotësimin e një rrjeti rrugor të munguar prej 170 km rrugë dhe hapësirë publike, pa folur për mungesën totale të terminaleve të transportit publik.

Në përfundim, mund të thuhet se, dekada e viteve 2000 ka lënë padyshim në qytet vulën e modelit të qeverisjes Rama. Ai e mori qytetin në një situatë mjaft të vështirë dhe e dorëzoi në tërësi më mirë nga sa e gjeti, por absolutisht me një problematikë shumë më të komplikuar dhe më të rënduar se 10 vite më parë. Tirana, gjatë 10 viteve të qeverisjes së tij, u bë më interesante, më atraktive dhe më prezente në rajon e më gjerë, pa mohuar faktin që trashëgoi pikëpyetje të qytetit, paqartësitë mbi të ardhmen e qytetit në lidhje me furnizimin me ujë, pastrimin e ambienteve urbane dhe shërbimeve të transportit publik. Por, ai do të konsiderohet si një reformator dhe ndryshues i pamjes së jashtme të Tiranës, duke humbur shansin e madh për ta atakuar vetë thelbin e qytetit.

Sfidat e Projektit “Tirana jeni ju”

Pas "dekadës Rama" zgjedhjet e fundit vendore, në 8 maj 2011, do të mbahen mend gjatë për rezultatin mjaft të ngushtë. Rezultati i tyre u nda pothuajse i barabartë duke rezultuar në fund me një proces të ngarkuar politikisht dhe emocionalisht, për shkak të një diferencë me 100-150 vota. Kjo fitore, në pamje të parë e “ngushtë” e Projektit “Basha”, në fakt nuk ishte e tillë... Ky projekt, jo vetëm që rikuperoi rreth 20,000 vota që Projekti “Ti-Rama” kishte marrë mbi Projektin “Olldashi” në 2007, por Platforma “Tirana jeni ju!” arriti të gjenerojë besim dhe dëshirë për ndryshim tek qytetarët. Por, pas këtij rasti unikal për demokracinë e re shqiptare,

tashme përpara Lulzim Bashës, kryetarit të ri të Bashkisë së Tiranës, shtrohen disa sfida krahasueshmërisht të ngjashmë me ato të Edi Ramës në vitin 2000.

Sfida e parë është pikërisht nevoja për të atakuar thelbin e qytetit, i cili siç u tha më lart shoqërohet me një problematikë gjithnjë e më të komplikuar dhe më të vështirë. Atakimi i parë i këtij thelbi në mënyrë serioze është realizimi imediat i një plani urbanistik, i cili i paraprin zhvillimeve të qëndrueshme ekonomike dhe sociale dhe jo siç është vepruar deri më sot, ku plani është sabotuar qëllimisht. Basha ka premtuar, se do ta plotësojë këtë objektiv brenda vitit të parë të mandatit të tij të parë. Sidoqoftë, këtu nuk duhet të bëhet qëllim në vetvete miratimi i planit, sesa hartimi i një dokumenti të vlefshëm dhe transparent e gjithëpërfshirës, ku të balancohen sa më mirë interesat individuale - komunitare, si nga pikëpamja sociale, ashtu edhe ekonomike, e për më tepër larg debatit të panevojshëm të politizuar ekstremisht.

Sfida e dytë, Basha duhet të adresojë nevojën për përmirësimin e aksesit si në pjesët tradicionale dhe të reja të qytetit, përfshi hapjen e rrugëve të reja radiale dhe unazore, si dhe lidhje më të mirë me komunat dhe bashkitë fqinje. Kjo e fundit imponon nevojën për ndërtimin e një mirëkuptimi politik dhe administrativ me njësitë vendore fqinje, në dy nivele: i) *Tirana e Madhe* (ku përfshihen veç Tiranës edhe Kamza, Paskuqani, Dajti, Farka, Kashari), dhe ii) *Rajoni Metropolitan* (që përfshin njësitë vendore në hapësirën territoriale midis Durrësit, Krujës e Tiranës, dhe së fundi me ndërtimin e autostradës edhe

Elbasani). Pa ndërtimin e një autoriteti metropolitan do të jenë të pamundura të ideohen dhe zbatohen projekte serioze, të cilët e modernizojnë kryeqytetin shqiptar si çdo kryeqendër tjetër europiane.

Sfida e tretë e rëndësishme e Bashës, zbatimi i një sistemi të transportit publik të integruar dhe multimodal, bëhet urgjente për shkak të trafikut dhe ndotjes gjithnjë në rritje të Tiranës. Basha ka premtuar ndërtimin e unazës së re, nisjen e sistemit të tramvajit dhe ndërtimin e stacioneve multimodale e të parkimeve. Por, kjo kërkon që ai të ndërgjegjësohet politikisht për nevojën e vizionimit të Bashkisë Tiranë, përtej kufijve të saj administrative dhe në koordinim me shumë aktorë dhe institucione të tjera. Këto masa duhen shoqëruar nga një sërë veprimesh energjike në përgjigje të nevojave komunitare, siç janë risjellja e gjelbërimit dhe parqeve urbane, ngritja e infrastrukturës dhe cilësisë së shërbimit për mbetjet urbane, ujin e pijshëm, shërbimet sociale, jetën kulturore apo investimi për marketimin dhe brandimin e Tiranës si një qytet normal europian dhe një destinacion atraktiv-turistik dhe ekonomik.

Mbi të gjitha sfida e Bashës mbetet sjellja e një dimensionit të ri urban dhe social në Tiranën, që tashme duhet se po e kalon fazën e plotësimit të nevojave bazë dhe që duhet të ofrojë mundësi në rritje për qytetarët e vet.

Sfida vazhdon... dhe mbetet për t'u monitoruar...

Konkursi për masterplanin e zonës qendrore të Tiranës, 2004
 Pjesë nga projekti fitues i konkursit i paraqitur nga "Architecture Studio", Francë

Konkursi për sheshin "Skënderbej", 2008. Pjesë nga varianti i projektit të ATENASTUDIOS, Itali

Konkursi për sheshin Skënderbej, 2008. Pjesë nga varianti i projektit të ATENASTUDIOS, Itali

Konkursi për sheshin "Skënderbej", 2008. Pjesë nga varianti i projektit të Daniel Libeskind, US

Konkursi për sheshin "Skënderbej", 2008. Pjesë nga varianti i projektit të MVRDV, Hollandë

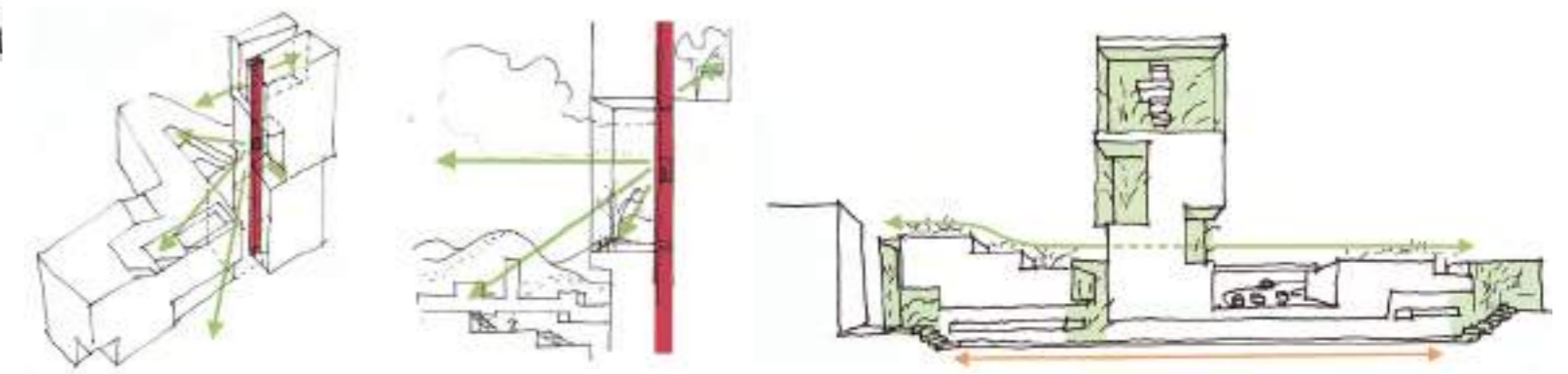
Konkursi për sheshin "Skënderbej", 2008. Pjesë nga varianti i projektit të 51N4E, Belgjikë, (varianti fitues)

Konkursi për sheshin "Skënderbej", 2008. Pjesë nga varianti i projektit të Architecture Studio, Francë

Konkursi për Kullën në kryqëzim të rrugës së "Durrësit" dhe të "Kavajës"

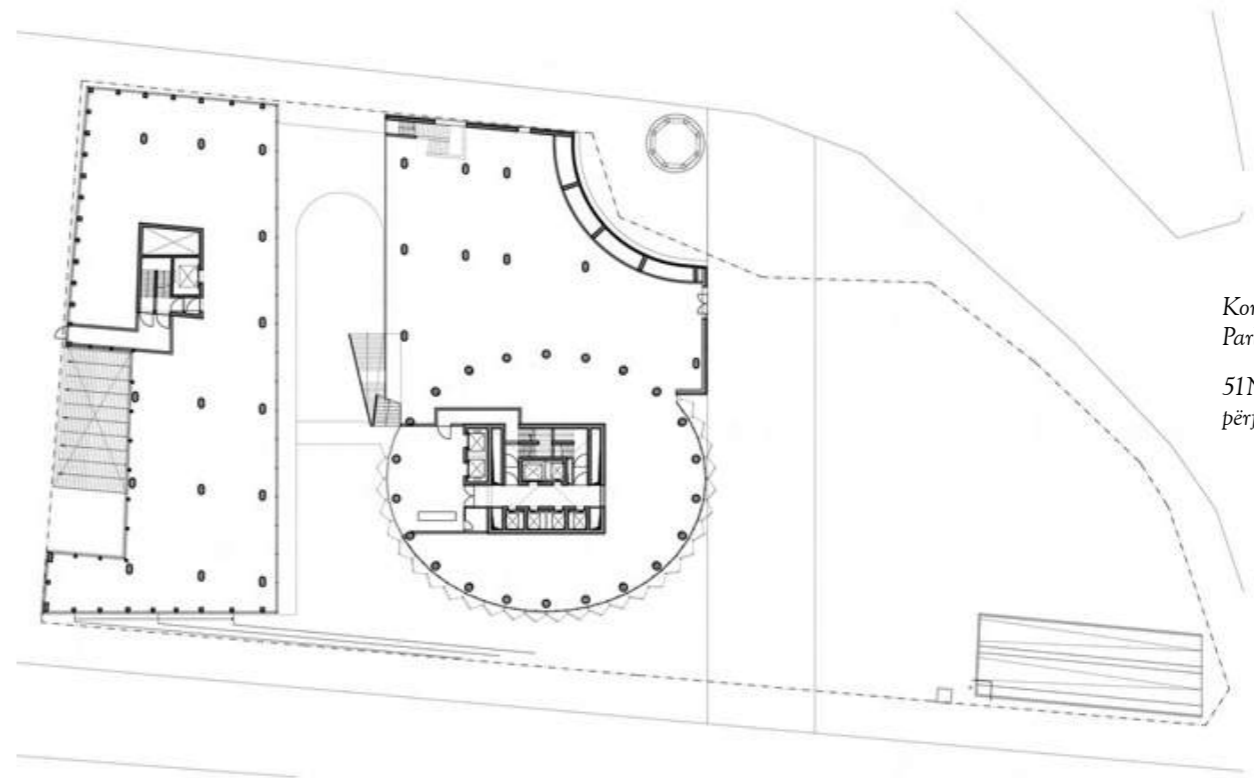
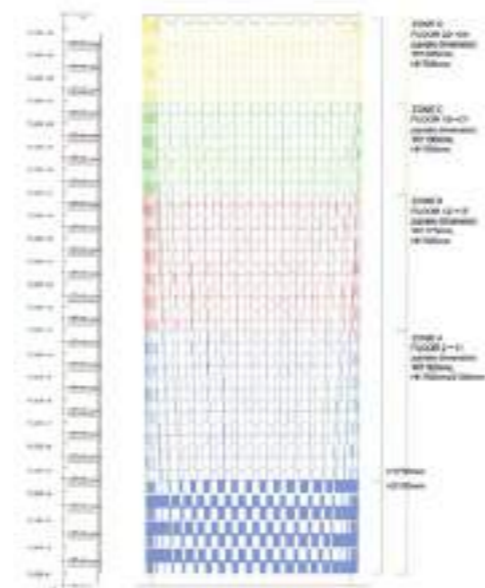
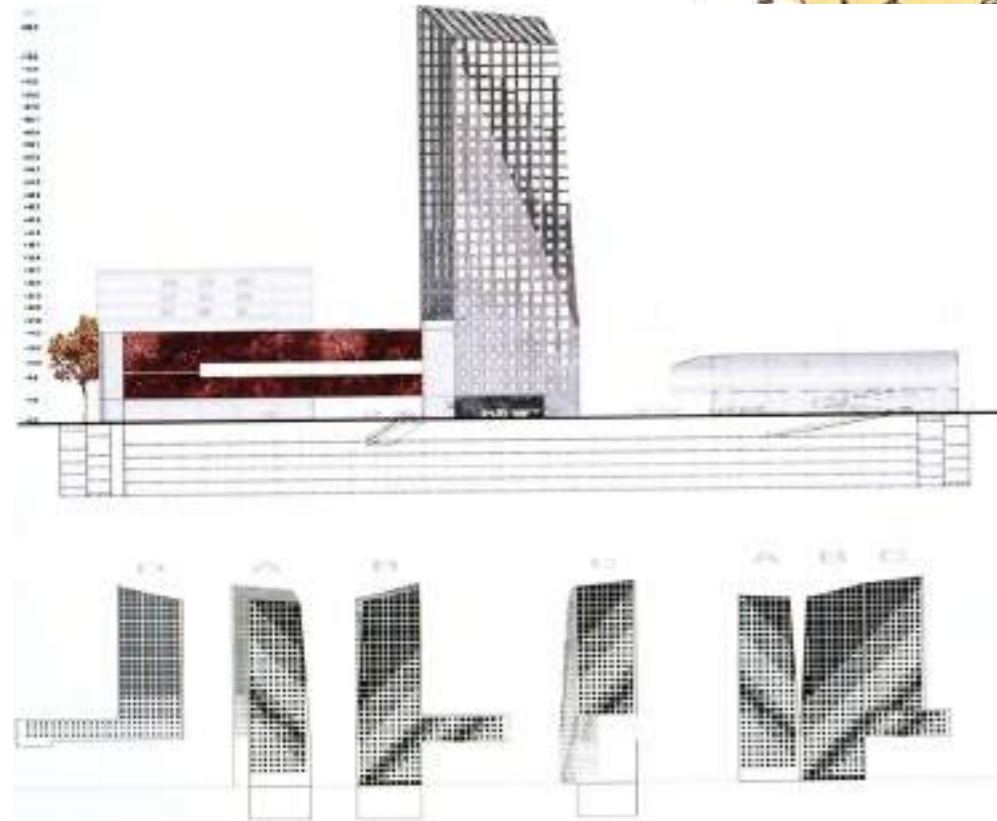
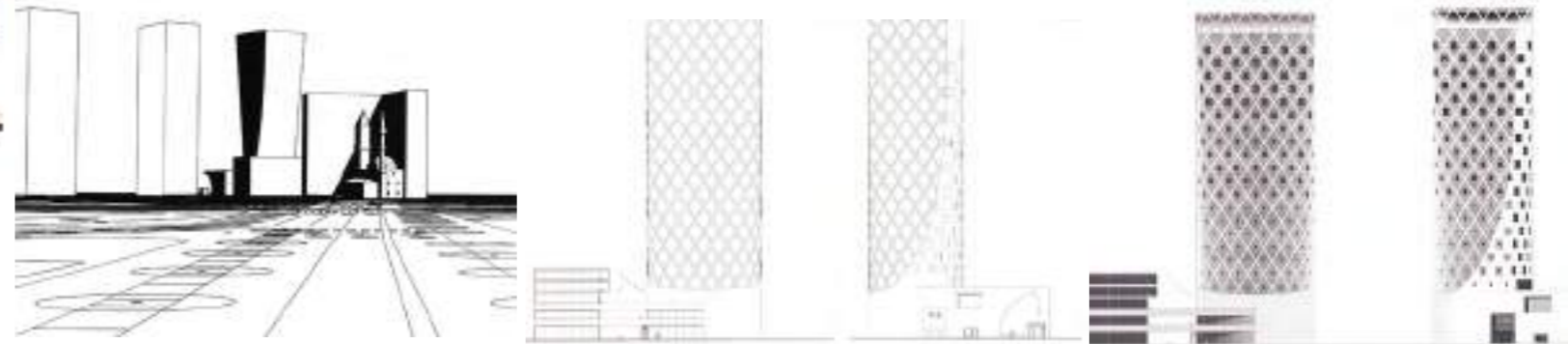
Erik van Egeraat Architects

Konkursi për Kullën në kryqëzim të rrugës së "Durrësit" dhe të "Kavajës". Henning Larsens Tegnestue a/s; projekti fitues

Konkursi për Kullën në kryqëzim të rrugës së "Durrësit" dhe të "Kavajës"
 MAP Architects & Josep A Acebillo

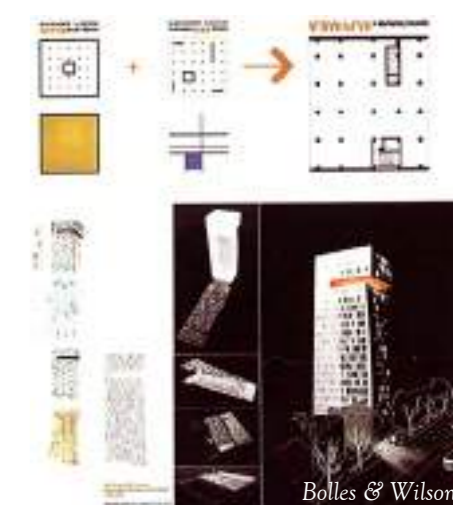
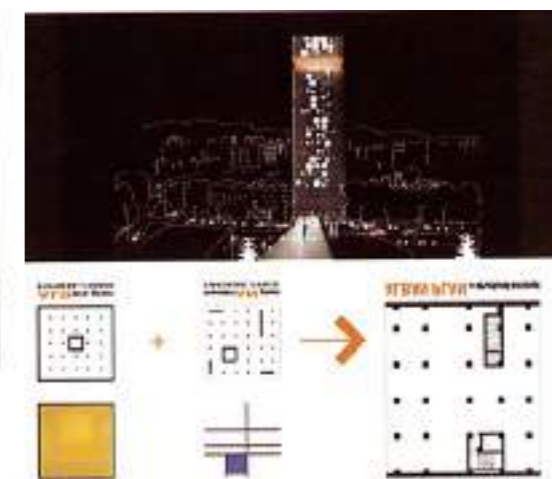
Konkursi për kullën në krah të
 Parlamentit (TID tower)
 51N4E (projekti fitues; në fazën
 përfundimtare të realizimit)

Archea Studio

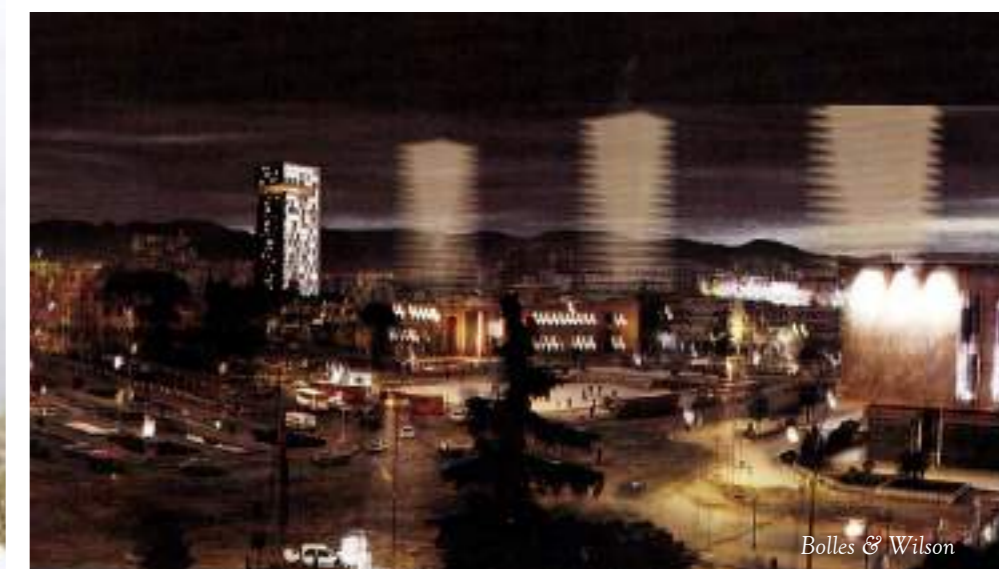

Bolles & Wilson

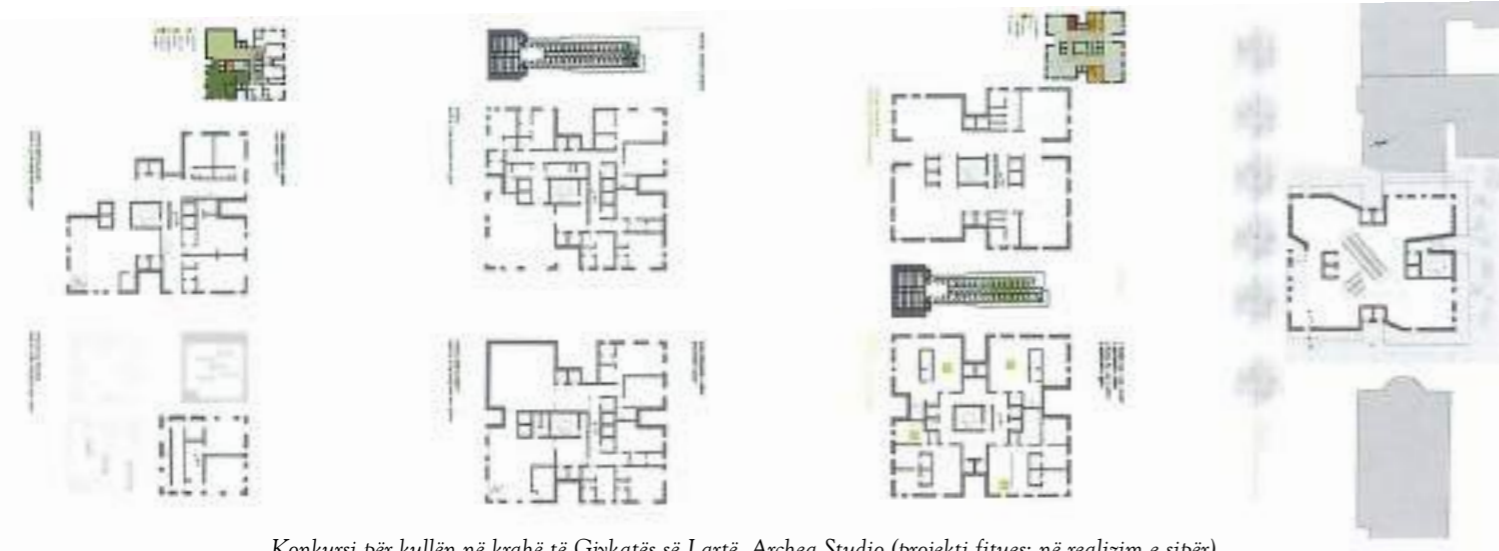

Bolles & Wilson

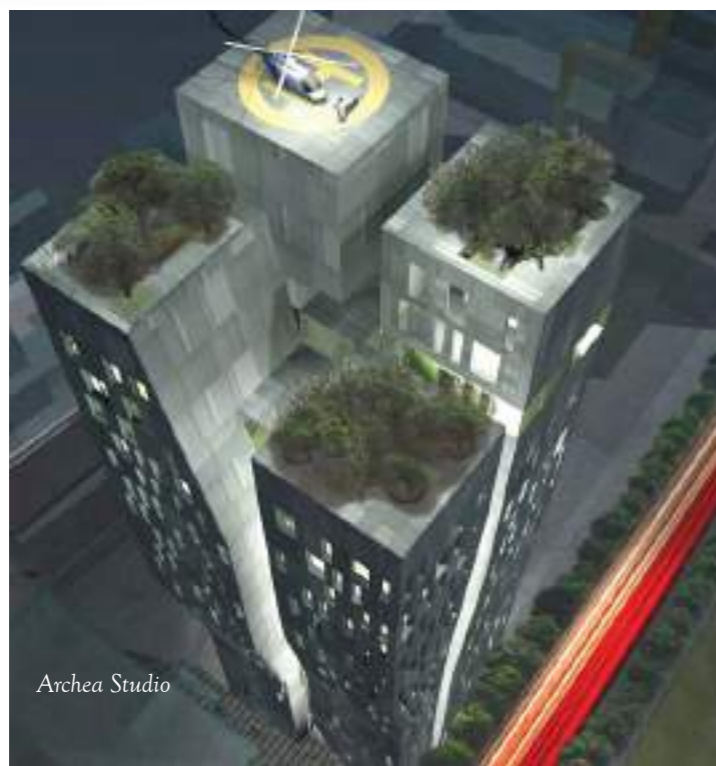
Konkursi për kullën në krahë të Gjykatës së Lartë, Bolles & Wilson

Bolles & Wilson

Konkursi për kullën në krahë të Gjykatës së Lartë, Archea Studio (projekti fitues; në realizim e sipër)

Archea Studio

Xaveer de Geyter

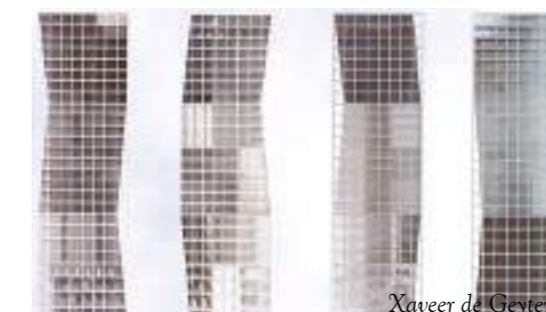

Xaveer de Geyter

Xaveer de Geyter

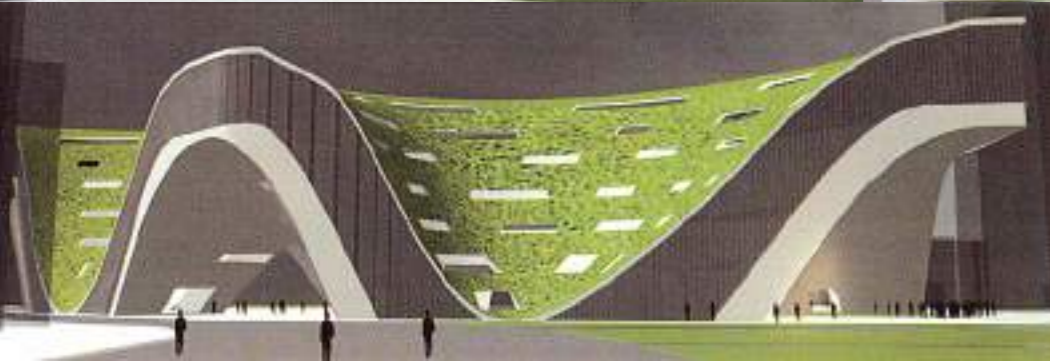
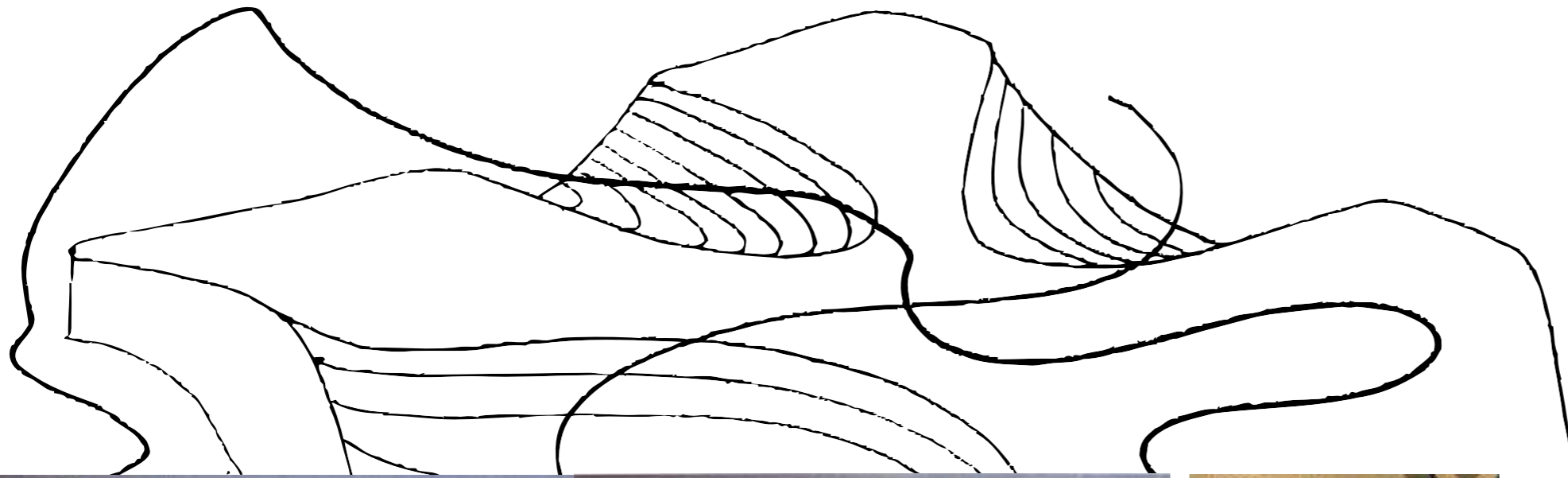

Xaveer de Geyter

Xaveer de Geyter

Konkursi për kullën në krahë të gjykatës së lartë, Xaveer de Geyter

Konkursi për kompleks urban në krah të Parlamentit
 MVRDV (projekti fitues; në realizim e sipër me ndryshime; projekti që po realizohet i përpunuar përsëri nga MVRDV paraqitet në faqet 110-111 në rubrikën "made in/for Albania" – Toptani shopping center)

Konkursi për kompleks urban në krah të Parlamentit
 Mario Bellini Associati

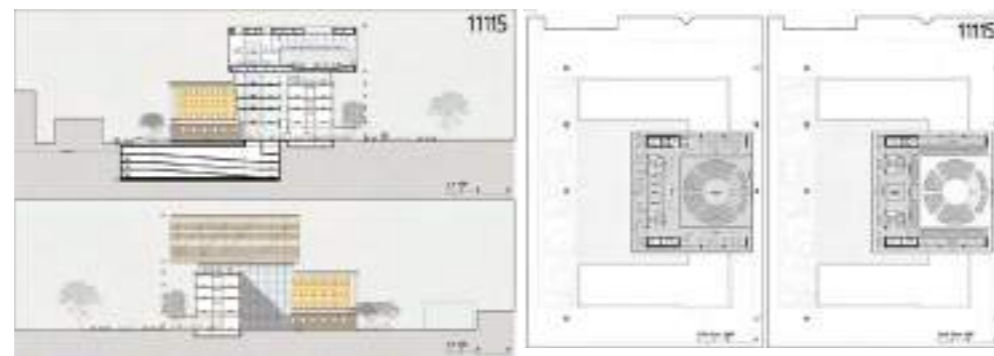
P U B L I C R O O T

Konkursi i parë për Parlamentin e Republikës së Shqipërisë, (2006). Mario Campi dhe Fabio Reinhardt, Zvicer projekti fitues (i anuluar).

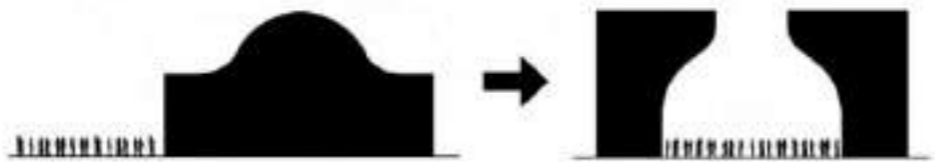
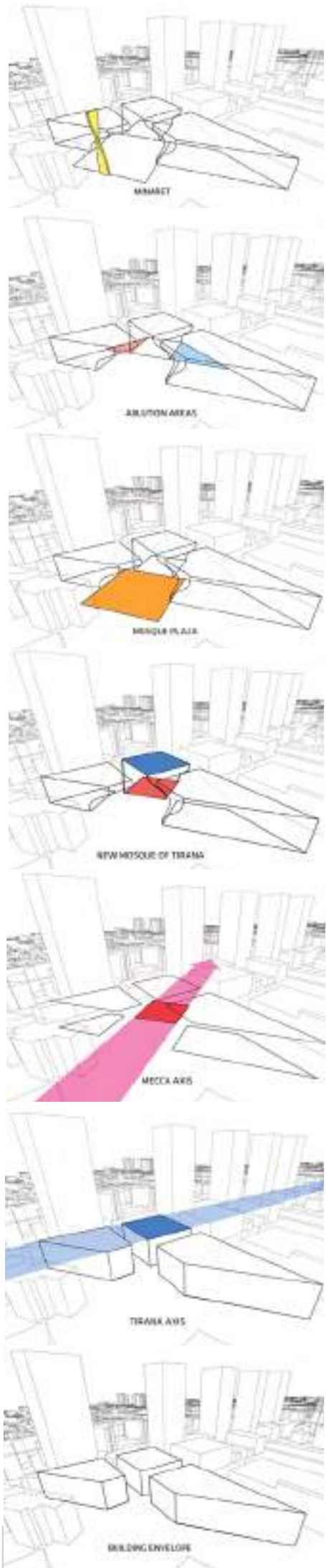

Konkursi i dytë për Parlamentin e Republikës së Shqipërisë (2011). Coop Himmelb(l)au, Austri; projekti fitues

Konkursi i parë për Parlamentin e Republikës së Shqipërisë. Varianti i paraqitur nga Coop Himmelb(l)au, Austri

Konkursi për Xhaminë e Tiranës (2011)
Bjarke Ingels Group - BIG (projekti fitues)

Për çfarë duhet një arkitekt ?!

nga Elvan Dajko

Abstract

This article intends to bring forward a series of reflections over architecture, its role in the society and the guiding principles in the design process. Starting from the title it actually states the duplicity among an architect's features and values and his questionable role in the society, questionable referred to the actual deprivation from these very values. The genesis of such occurrence is the Albanian context and architecture, when even after two decades from the regime shift that brought the awaited freedom, haven't succeeded in forming a specific architectural character. The article focuses on several key issues such as the relation of the architect with the context, with the character of the edifice, with sustainability, and so on. Whilst, it also intends to provide a parallelism among the Albanian context in terms of architecture as a discipline and the architect himself. The aim, more than a reflection on contemporary architectural theories, is to initiate a critical approach, not necessarily negative, on Albanian architecture and foremost on its future development.

Ky artikull është një përpjekje për të sjellë një sërë reflektimesh mbi arkitekturën, rolin e saj shoqëror dhe një sërë parimesh që supozohet të drejtojnë procesin e projektimit. Natyrisht nuk bëhet fjalë për teorizim personal, pasi rëndësi të veçantë i jepet njohurisë dhe eksperiencës kolektive referuar historisë dhe teorisë së arkitekturës. Në të njëjtën kohë synohet, aty ku është e mundur, të bëhet paralelizëm me kontekstin shqiptar për të parë dhe kuptuar sado pak sa arkitekti shqiptar është në gjendje apo zotëron pikërisht këto parime të dala nga eksperiencia dhe idetë e vetë historisë së disiplinës së arkitekturës. Nga vetë titulli kuptohet se arkitektura dhe figura e arkitektit është duke kaluar një fazë tranzicioni mjaft të fortë, duke vënë në dyshim në mënyrë serioze edhe rolin e tij ndaj shoqërisë, fakt ky mbarëbotëror, por ndoshta më i qartë në kontekstin shqiptar.

Prej kohësh arkitektura konsiderohet si disiplinë në kufijtë e shkencës dhe artit, duke i dhënë objektivitetit shkencor të procesit të projektimit arkitektonik vlerë subjektive,

shpesh herë edhe arbitrare.

Për më shumë se një shekull, tashmë në një linjë edhe me mendimin e Walter Gropius¹, arkitekti bashkëkohor, si një person i cili duhet të përballet me problemet realiste, si ato sociale, ekonomike, politike, teknike, formale duhet domosdoshmërisht të qartësojë raportin ndërmjet eksperiencës kolektive si përvojë e shoqërisë gjatë historisë, projektit arkitektonik dhe ndërtimit.

Përpara se të bëjmë paralelizmat e premtura më lart, duhet të qartësojmë më parë zhvillimet e Shqipërisë në dy dhjetëvjeçarët e fundit për të kuptuar apo “justifikuar” sado pak “arkitekturën e re”.

Me vendosjen e regjimit socialist, një nga detyrat kryesore të shtruarra ishte ajo e zgjidhjes së problemit të strehimit. Falë politikave sociale dhe ideologjike, kjo kërkesë ka qenë deri diku e plotësuar, por mund të flitet vetëm për sasi, duke iu referuar standarteve të kohës dhe më pak për cilësi. Përsa i përket arkitekturës në periudhën socialiste

mund ta konsiderojmë si funksionaliste pasi koncepti bazohej në funksion dhe në nevojat bazë duke menduar se ishte pikërisht kjo metodë e cila mund t'i jepte procesit të projektimit një objektivitet të tillë për ta transformuar atë në një proces "shkencor". Kjo metodë çonte gjithsesi në zgjidhje formale dhe ishte mjaft e vështirë të gjendej një referencë ndaj të cilës të kontrollohen përgjigjet dhe risitë arkitekurore të kohës.

Dështimi i sistemit socialist në Shqipëri, si në terma politike, ekonomike dhe shoqërore, solli periudhën e vështirë të tranzicionit drejt ekonomisë së tregut dhe konsolidimit të demokracisë. E gjithë kjo u shoqërua me lindjen dhe zhvillimin e një sërë fenomenesh sociale dhe ekonomike shumë komplekse, të cilat lidhen me sistemin e pronësisë, urbanizimin me ritme rritjeje të jashtëzakonshme, kontrollin mbi territorin, tendencën e braktisjes së zonave rurale për të lëvizur në qendrat më të zhvilluara urbane, e kështu me rradhë.

Këto fenomene ishin rezultat i shkaqeve të shumta: (I) kërkesa e lartë për banesa,

(II) rritja e kërkesës për cilësi më të mirë të jetës, e cila në objektet ekzistuese nuk mund të ofrohej; (III) pamundësia e shtetit për të ofruar strehim ndaj kërkesës së lartë, (IV) mungesa e kontrollit mbi territorin dhe menaxhimin të tokës nga shteti, (V) zhvillimi ekonomik i tregut të lirë.

Karakteristikat kryesore e urbanizimit të qyteteve janë rritja e shpejtë e vendbanimeve apo zonave industriale të reja në zonat periferike apo afër periferive të qyteteve dhe dendësia e pjesës së brendshme të qytetit.

Arkitekti dhe shoqëria

Shpesh problemet dhe ndikimet e arkitekturës mbeten të ankoruara në ndërgjegjën e publikut. Qëkur arkitektura bashkëkohore u kthye në një stock ndërtesash pa fytyrë dhe identitet, ekspertiza e arkitektëve është vënë në pikëpyetje nga ana e publikut, madje dhe nga vetë profesionistët. Një fenomen ky, pothuajse normal duke pasur parasysh se përdorimi i parashikuar për hapësirat e projektuara shpesh rezultoi nga ana e për-

Arch. Elvan Dajko is an Architect who graduated from the Sapienza University of Rome - Faculty of Architecture, Italy. He does continuous research concerning architecture and housing in Albania, starting from his diploma thesis and further developed in the Master of Advanced Studies in Architecture, Specialization in Housing, a Postgraduate Program at ETH Zurich. Currently, he continues to develop this topic in his PhD program in Architecture and Construction - Space and Society at the Faculty of Architecture of the Sapienza University of Rome. Before becoming part of POLIS staff, in September 2010, he has been part of ATENASTUDIO - Rome, and afterwards has been involved in other collaborations with several studios in Italy, Switzerland and Albania. His professional activities include participation in various researches, project design, workshops and lectures with international and Albanian lecturers and also organizational tasks at an administrative level at POLIS University.

¹ GROPIUS W., Architetture integrata, Milano, Mondadori, 1959

doruesve si i papërshtatshëm².

Kërkesat që bien mbi arkitekturën bëhen gjithnjë e më komplekse. Përgjigja nga ana e arkitektëve shpesh kritikohet si tepër akademike, me një parim didaktik të reduktuar vetëm mbi një perceptim pamor të arkitekturës, e cila vendos pak vëmendje në qëllimin e vërtetë, duke u kthyer pothuajse në fosilizimim e barokut, që ekzistonte deri në fillimet e 900' dhe ku ndërtesa nuk ka të bëjë shumë me karakteristikat funksionale dhe qëllimin për të cilin ajo është projektuar³.

Shpesh edhe arkitektët "risor" janë të kritikueshëm për faktin se injorojnë kërkesat apo nevojat e përdoruesve si dhe për projektimin e ndërtesave me planimetri që nuk kanë asnjë lloj sintonie me kërkesat e tregut. Në të njëjtën kohë, siç dëshmohet nga Dietmar Steiner, mund të vërejmë se procesi aktual i krijimit shpesh pengohet nga teoritë e dizajnit kur ato kthehen në qëllim në vetvete⁴. Shumë prezantime mbi punët personale, konferenca apo libra shërbejnë shpesh për të ekspozuar teori, herë të paqarta, që ndjekin tendencat aktuale në strategjitë e marketingut duke shërbyer si justifikim për zgjedhjet e bëra apo si përpjekje për t'i treguar shikuesit apo përdoruesit çfarë nuk është aty për t'u parë dhe lexuar drejtpërdrejt në projekt.

Në krahasim me ndjeshmërinë personale vjen përvoja dhe njohuria kolektive, ndaj është e nevojshme të kuptohet nga ana e arkitektit se qëndrimi personal në procesin e pro-

jektimit nuk është i shkëputur nga historia e vetë disiplinës. Arkitekti duhet në një mënyrë të hyjë në dialog me teorinë dhe ta shohi veten si pjesë të kësaj historie. Pa dyshim që zhvillimet e kohëve të fundit kanë çuar në nevojën e përfshirjes së një grupi profesional gjithnjë e më të madh aktorësh për të kryer detyrat shtesë të kërkuara në projektet arkitekturore, duke rritur kështu numrin e shërbimeve të pjeshme dhe si pasojë uljen e pjesëmarrjes aktive të vetë arkitektit.

Në një kohë kur pjesa e shërbimeve të ofruara nga arkitekti bëhet gjithnjë e më e vogël, cilësia arkitekturore rrezikon të vuajë pasojat e këtyre ndryshimeve dhe shpesh i ashtuquajturit diktimi ekonomik jepet si argument për të justifikuar dështimet pamore dhe kulturore.

Nga ana tjetër, ndërtesat e projektuara dhe ndërtuara nga arkitektët përfaqësojnë vetëm një përqindje të vogël të totalit, ndërkohë që sasia e ndërtesave të ndërtuara pa arkitektë është gjithnjë e më shumë në rritje. Kjo mungesë e arkitektit në këtë proces shpesh thellohet për shkak të pamundësisë së tij për të kuptuar nevojat e vërteta të një shoqërie, gjithnjë në ndryshim, që shkojnë përtej aspekteve të estetikës të cilat shpesh përbëjnë fokusin kryesor të arkitektëve. Në fund të fundit, shumëllojshmëria e gjerë e arritjeve të trashëgimisë arkitektonike, që shkojnë përtej aspekteve të thjeshta estetike janë dëshmi e shumëllojshmërisë dhe mundësisë së pasjes së koncepteve të ndryshme të arkitekturës që shkojnë përtej fasadës.

Për shumë kohë arkitektët shiheshin si artistë dhe ende sot disa prej tyre përpiqen të veshin petkun e krijuesit të pavarur, i cili merr vendimet në mënyrë vetiake dhe të

pavarur.

Natyrisht ky imazh i arkitektit ka një sërë arsyesish pse mund të konsiderohet si i gabuar. Së pari, arkitektura nuk mund të konsiderohet si art i mirëfilltë duke marrë parasysh që arti mund të kërkojë dhe pretendojë krijimin e një tjetër bote, ndërkohë që detyra kryesore e arkitekturës duhet të jetë krijimi i një bote të dobishme. Sipas Dietmar Eberle, arkitekti ka përgjegjësi të madhe kundrejt publikut, e cila duhet të respektojë çështje themelore, si kontributi kulturor, vlera e përdorimit, efektivitetin në kosto dhe çështje të tjera në shërbim të krijimit të një jete të dobishme për përdoruesit e saj.

Nga ana tjetër, sasia e informacionit me të cilën duhet përballur është gjithnjë në rritje duke tejkaluar kapacitetin e individit për të përthithur gjithçka. Të kesh të bësh me një sasi të madhe dijesh kërkon riorganizim të formave të bashkëpunimit, ç'ka do të thotë pamundësinë e menaxhimit të një çështjeje në mënyrë të pavarur.

Në lidhje me imazhin e profesionit të arkitektit, aspekti menaxherial dhe koordinues duhet të marrë më tepër rëndësi, ku detyra kryesore e tij qëndron në ponderimin e kërkesave të ndryshme për çdo projekt të ri dhe në përdorimin në mënyrë optimale të burimeve të vëna në dispozicion. Por çfarë ndodh me rolin e arkitektit në Shqipëri?

Lehtësisht në rrugët tona mund të vërehet se si përdorimi pjesor dhe i pathelluar i teorieve arkitektonike për të plotësuar kapriçot personale të arkitektit, kthehen në një manierizëm banal dhe pa vlera ose thënë ndryshe në ambientet informale në majmunëri. Vështirë të përcaktohet nëse është më e rëndë injoranca apo indiferentizmi total

ndaj vlerave dhe përgjegjësi që një arkitekt duhet të ketë. Me shumë gjasë, më i rëndë është rasti kur i vetmi pasion i arkitektit është fitimi ekonomik e ku aktiviteti i një studioje konsiston në punën e dy apo tre stazhistave, që bëjnë copy paste krijimtarinë butaforike të shefit dhe mbushin qytetet tona me kopje të shëmtuara të vetvetes. Ndoshta do të ishte me vend një reflektim mbi diçka pak të njohur nga profesionistët tanë, atë çfarë do të thotë konteksti dhe në ç'mënyrë një projekt i ri që nisët ka veçoritë dhe pikënisjet e tij.

Arkitekti dhe konteksti

Marrëdhënia me kontekstin arkitektonik dhe shoqëror është element i rëndësishëm i praktikës profesionale të një arkitekti. Është e qartë që të gjitha fazat e historisë lenë shenjën e tyre në zhvillimin e qyteteve dhe arkitekturës. Imazhi i qytetit reflekton diversitetin dhe shtresëzimet e periudhave të ndryshme kulturore, sociale, ekonomike, politike si dhe format e shprehjes së tyre arkitektonike. Vetë konteksti shqiptar është dëshmi mjaft e mirë e kësaj, ku shtresëzimi i objekteve të periudhave të ndryshme është lehtësisht i dallueshëm. E thënë apo treguar kështu, kushdo që nuk e njeh kontekstin shqiptar do të imagjinonte një qytet të ngjashëm me ç'ka jemi mësuar të shohim në vende me mijëra vjet histori dhe tradita. Po, është e vërtetë që arkitektura ka evoluar gjithnjë duke shkuar kundra sfondit historik të vetë disiplinës, por me anë të risive dhe jo duke u munduar ta shuaj atë. Këtu diferenca e mbivendosjeve alla shqiptarçe e cila lejon dhe një pallat postmodernist, me disa dhjetëvjeçarë vonesë stilistike, të ndërtohet mbi trashëgiminë tonë kulturore dhe

2 EBERLE D., SIMMERDINGER P., Von der Stadt zum Haus. Eine Entwurfslehre, Zurich, Gta Verlag, 2010, f. 11

3 BEHNE A., L'architettura funzionale, Firenze, Vallecchi, 1968

4 WALDEN G. (nën kujdesin e), EBERLE D., Baumschlager Eberle: Annäherungen/Approaches, Wien, Springer-Verlag, 2010.

historike.

Kërkesat që i vendosen arkitekturës janë të lidhura ngushtë me konceptet shoqërore të vlerës, të cilat janë vetë subjekt i ndryshimeve për shkak të zhvillimeve teknike dhe shoqërore. Historia ka provuar se arkitektura dhe planifikimi i qytetit janë të lidhura pazgjidhshmërisht me shoqërinë, e cila shtron vazhdimisht pyetje të cilave përpiqet t'u jepet përgjigje. Siç pohon Lampugnani, interpretimet dhe vlerat e përbashkëta që dalin në formën shoqërore përbëjnë bazat e kulturës arkitektonike dhe nëse ato humbasin, arkitektura dhe planifikimi urban privohen nga themelet e tyre. Marrëdhënia midis sferës shoqërore dhe mjedisit të ndërtuar mund dhe duhet të shihet në mënyrë më komplekse dhe jo si një rrugë njëkahëshe, por si një ndërvarësi.

Nëse bazohemi në pohimet e mësipërme është mjaft e thjeshtë të kuptojmë arsyet pse themelet e arkitekturës dhe planifikimit në Shqipëri janë mjaft të dobëta pasi vlerat shoqërore pothuajse nuk përbëjnë aspak element referimi për arkitekturën shqiptare. Në pjesën më të madhe ajo, sidomos në atë formale dhe të projektuar, drejtohet nga një arsye e thjeshtë ekonomike dhe ku aspekti butaforik mbizotëron gjatë procesit të projektimit. Ndërkohë, kaosi dhe mungesa e kontrollit janë dy karakteristikat kryesore të zhvillimit urban të qyteteve shqiptare, ku ndërtesat duken sikur mohojnë çfarëdo lidhje me kontekstin, qoftë ai fizik apo shoqëror.

Arkitekti dhe tipologjia

Në fakt pas viteve 90' dhe ndryshimeve radikale të shoqërisë shqiptare, është vërejtur lindja e një sërë tipologjish të reja, ose më

mirë një ristrukturim i atyre të mëparshme pasi eksperimentimi tipologjik rezulton pothuajse jo ekzistues. Natyrisht këtu ka një sërë arsyesh që lidhen më tepër me trashëgiminë nga sistemi i edukimit dhe trashëgimia në kulturën arkitektonike shqiptare. Tipologjia ishte një koncept që lidhej drejtpërdrejtë me tipin dhe si pasojë shumë thjesht nënkuptonte vetëm standarte.

Pavarësisht, ç'ka u tha më lart nuk mund të merret si justifikim për falimentimin kulturor të arkitekturës shqiptare. Ndoshta ka ardhur çasti që kujdes të veçantë t'i jepet të menduarit brenda kontekstit tipologjik, "të menduarit që synon kontekstin e plotë, për një pikëpamje të gjerë enciklopedike të botës së ideve, ashtu si dhe atë të realitetit."

Në mënyrë të thjeshtuar mund të themi se, qyteti është ndërthurje objektesh të ndërtuara me hapësira boshe, të përcaktuara nga ndërveprimi i volumeve të ndërtesave me hapësirat përreth tyre, pra një ndërveprim ndërmjet tipeve të ndryshme. Një tip përfshin konceptet e shoqërisë në lidhje me funksionin e ndërtesave dhe rëndësinë e tyre për qytetin. Një detyrë arkitektonike ka një domethënie shoqërore të veçantë dhe tipet krijohen me anë të shumëllojshmërisë së zgjidhjeve të ndryshme, ku tipi liston dhe përshkruan parimet dhe karakteristikat thelbësore të një detyrë të dhënë. Ai krijohet nëpërmjet tensionit midis identitetit dhe ndryshimit, duke u bazuar në një ide abstrakte. Tipologjitë janë gjithmonë dëshmitarë të kohës së tyre dhe së bashku me konventat nuk janë të përhershme, ashtu si dhe vetë arkitektura ndryshon në bazë të zhvillimeve teknike, duke reflektuar konceptet bashkëkohore kulturore, shoqërore dhe politike. Kërkesat e reja, risitë teknike

dhe ndryshimet shoqërore nuk ndodhin befasisht, por zhvillohen në mënyrë konstante në histori. Tipi duhet të kuptohet si një abstraksion dhe jo si një zgjidhje. Ai përfshin kriteret thelbësore për pikënisjen e një projekti dhe për këtë arsye është shuma e përvojave të disiplinës arkitekturore të dala nga përballja në histori me detyra të ndryshme arkitekturore. Të kujdeses për një tipologji, do të thotë të asimilosh këto përvoja dhe të bazohesh në pasurinë kolektive të ideve.

Si pohon dhe Caniggia, "tipi" është produkt i një "vetëdije spontane". Një projekt që ul në minimum vetëdijen kritike duke favorizuar pikërisht atë spontane, është ai që bazohet në një rindërtim logjik të procesit tipologjik, ç'ka do të thotë të lidhësh projektin në një shkallë përtej asaj të projektit të veçuar të një ndërtesë⁵.

Karakterit i objekteve

Në fakt tipi dhe karakteri janë të lidhura ndërmjet tyre. Si një ide abstrakte, tipi nuk është i bazuar në një formë të veçantë, por kuptohet që pa një formë apo ide nuk mund të përfaqësohet. Falë Etienne Boullée, efekti i ndërtesës mbi shikues, le caractere, u bë objekt qendror i arkitekturës. Nocioni i karakterit përmbledh përshtypjen, humorin dhe efektin e krijuar nga një ndërtesë. Natyrisht këto terminologji janë përdorur zakonisht për të përshkruar atributet e njeriut, por fundja asgjë nuk është e pa lidhur pasi janë qëniet njerëzore në bazën të çdo ndërtesë, që e projektojnë, financojnë apo përdorin atë.

Pra, përtej planit formal, çdo ndërtesë mishëron qëndrimet dhe nocionet e vlerës së formuar nga konventat shoqërore. Për-
5 CANIGGIA G., Il progetto dell'edilizia di base, Venezia, Marsilio, 1948

doruesit ndikojnë në karakterin e një ndërtesë, por kuptohet që ata nuk mund të planifikohen apo të kontrollohen. Arkitektura krijon kornizën për përdorimin e një ndërtesë, por nuk duhet të imponojë mënyrën e jetesës, e kundërta duhet të japë fleksibilitetin e duhur për një përdorim sa më optimal të saj në bazë të nevojave gjithnjë në ndryshim të shoqërisë.

Karakterit i ndërtesës në shkallë pak më të gjerë është i përcaktuar kryesisht nga marrëdhëniet e saj me mjedisin. Rëndësia e saj qëndron jo vetëm në funksionin e paracaktuar, por në vendin e saj të veçantë në kontekstin urban. Vendimi nëse një ndërtesë ka rol kryesor apo është vetëm një shtesë përcaktohet nga përmasat e saj, vendndodhja, dizajni, ngjyra, sasia e hapjeve, plasticiteti dhe nga materialet e përdorura. Fundja nuk është rastësi që materialet janë ndërveçoritë që citohen më shpesh kur përshkruan një ndërtesë, por në kontekstin shqiptar janë elementë thjeshtë rifiniture. Mbështjella dhe forma janë mjetet kryesore të shprehjes së një ndërtesë dhe është shumë më tepër se një gjest i thjeshtë arkitektonik dhe konstruktiv. Në të vërtetë ata janë të ngarkuar me një domethënie të fortë kulturore dhe janë objekt i një diskutimi publik.

Së bashku, tipi dhe karakteri përbëjnë pikënisjen për një detyrë arkitektonike, e ndërsa tipi përfaqëson një zgjidhje që tenton të jetë sa më objektive dhe racionale, karakteri i një projekti shpesh i referohet më shumë një atmosfere dhe veçantije të një vendi. Roli i duhur i një ndërtesë, brenda kontekstit të saj, mund të gjendet vetëm nëse mendohet një ndërlidhje midis tyre.

Kjo vlen për të gjitha nivelet e arkitekturës, hapësirën, materialet, por edhe sistemin

kulturor dhe shoqëror të marrëdhënieve, pra bëhet fjalë për një cikël të plotë. Pa marrë parasysh kontekstin në të gjithë kompleksitetin e tij, arkitektura rrezikon të mbetet kryesisht formale.

Arkitekti dhe arkitektura pa arkitekt

Po t'i rikthehem përsëri kontekstit tonë, një nga dukuritë më të rëndësishme, e varur dhe nga mungesa e theksuar e kontrollit dhe menaxhimit të territorit, është ajo e ndërtimeve informale.

Strehimi informal në Shqipëri, si në vende të tjera, është shqyrtuar shpesh në kontekstin e vendbanimeve joformale, duke pranuar faktin se ajo është rritur në mënyrë të konsiderueshme për t'i dhënë formë një pjese të madhe të pejzazhit urban në pjesën më të madhe të vendit. Prania e planifikuesve dhe arkitektëve në procesin e formimit të këtyre zonave ka qenë mjaft e reduktuar për të mos thënë që nuk ka ekzistuar fare. Shpesh këto zona apo arkitektura nuk konsiderohen aspak, por lind pyetja: nëse këto "tipe" përfshijnë konceptet e shoqërisë në lidhje me arkitekturën, sa apo pse ne nuk i marrim parasysh si arkitektë?

Në librin e tij Arkitekturë pa Arkitektë, Bernard Rudofsky thotë se "filozofia dhe njohuritë e ndërtuesve anonim përfaqësojnë burimin më të madh e të pashfrytëzuar të frymëzimit arkitektonik për njeriun industrial"⁶. Këto ndërtesa, nëpërmjet procesit të sqarimit arkitektonik, përfitojnë cilësi të lartë arkitekturore. Këto ndërtesa transmetojnë njohurinë e mbledhur dhe të kondensuar ndër breza. Në rastin e arkitekturës anonime, procesi i vazhdueshëm në

të cilën tipet janë krijuar dhe modifikuar mund të kuptohet lehtësisht si një parim open source për çdo brez, mbi të gjitha për arkitektët shqiptar të cilët duhet t'i përgjigjen kërkesave të këtij brezi, por dhe të brezave të ardhshëm duke hapur rrugën arkitekturë së lidhur vërtetë me kontekstin shqiptar.

Arkitektura dhe qëndrueshmëria

Është pothuajse e qartë, aq më tepër në Shqipëri, që ëndrra e çdo personi është ajo e një vilë private. Natyrisht, kjo jo vetëm nuk është e mundur për shumicën e njerëzve, por nuk është e qëndrueshme për problemet e rënda që sjell, si shpërdorimi i tokës dhe natyrisht ato të transportit dhe infrastrukturës së nevojshme. Mbi të gjitha, një model i tillë nuk mund të konsiderohet si ideal përse i përket socializimit, ndërkohë që shoqëria jonë ka treguar nevojën e rimarrjes së një sërë procesesh që periudha e tranzicionit duket sikur i ka avulluar. Natyrisht, kjo nuk do të thotë që aty nuk mund të gjenden mjaftueshëm vlera që duhen marrë parasysh.

Sot, si rezultat i mungesës në rritje të burimeve dhe një vetëdije të ndryshuar të asaj ç'ka mund të përkufizohet si "cilësi", është ngritur çështja e zhvillimit të qëndrueshëm në kuadër të planifikimit urban, projektimit arkitektonik dhe përdorimit të materialeve dhe të energjisë. Për arkitektët kjo do të thotë të punosh për zhvillimin e tipeve të reja që dëshmojnë një cikël më të gjatë jetëgjatësie, përdorim të ulët të energjisë, pranim të lartë shoqëror dhe kulturor dhe ndoshta zhvillimin e mendimit mbi neutralitetin në aspektin e përdorimit të ndërtesave. Është e qartë që konteksti i arkitekturës bash-

këkohore shqiptare ka nevojë për risi, por risitë në përgjithësi janë më të pranuar kur shfaqin një lidhje me kërkesat, dëshirat dhe karakterin e përdoruesve.

Kudo në botë qytetet janë në transformim të vazhdueshëm nëpërmjet proceseve të mëdha të ndërtimit, sidomos për strehimin dhe projekte të tjera të mëdha të rigjenerit urban, të cilat u riprojektojnë formën, strukturën, karakteristikat dhe vlerat. Shqipëria ndryshe nga çfarë mund të pritët është një vend mjaft aktiv në vitet e fundit përse i përket këtyre vizioneve dhe projekteve. Problemi qëndron në faktin se këto projekte mbeten të vetëm të tilla dhe shpesh harrohen në arkiva të errëta së bashku me idetë dhe risitë që mund të përmbanin, ndërkohë qytetet tona vazhdojnë rritjen me rritme të pakontrolluara dhe natyrisht me mangësi të theksuara të cilësive urbane. Nga ana tjetër, shoqëria jonë e sheh vetën të zhvillohet në një heterogjenitet absolut. Qytetet janë bërë një rrjet kushtesh të papritura, bashkëveprimesh, njerëzish, organizatash dhe fluksesh ekonomike, mbushur me identitete të ndryshme që janë gjithmonë në negociim. Është e nevojshme që përveç kushteve materiale që udhëzojnë procesin e projektimit, arkitektura të kuptohet si një proces intelektual - organizimi sistematik i një sërë parimesh projektuale që kapërcen problemet e thjeshta të ndërtimit.

Në këtë kuptim, arkitektura mund të përkufizohet si gjuhë që pak njerëz japin kontribut të ndërgjeshëm, por shumë më tepër arrijnë ta kuptojnë.

Bibliografia

- BEHNE A., L'architettura funzionale, Firenze, Vallecchi, 1968.

- GROPIUS W., Architettura integrata, Milano, Mondadori, 1959.
- TINACCI E. (nen kujdesin e), Steven Holl - Antologia di testi su sensual space l'architettura fenomenologica, Roma, edizioni kappa, 2005.
- WALDEN G. (nen kujdesin e), EBERLE D., Baumschlager Eberle: Annäherungen/ Approaches, Wien, Springer-Verlag, 2010.
- KLEIN A., Lo studio delle piante e la progettazione degli spazi negli alloggi minimi, Milano, Mazzota, 1975
- ELIA M.M. (nen kujdesin e), SAMONÀ G., La casa popolare negli anni '30, Venezia, Marsilio, 1972, pp. 188.
- SAMONÀ G., La casa popolare, E.P.S.A., Napoli 1935
- EBERLE D., SIMMERDINGER P., Von der Stadt zum Haus. Eine Entwurfslehre, Zurich, Gta Verlag, 2010, pp. 11.
- CANIGGIA G., Il progetto dell'edilizia di base, Venezia, Marsilio, 1948
- FERRACUTI G., La casa. Mercato e programmazione, Torino, Einaudi, 1982
- RUDOFKY B., Architecture Without Architects: A Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture, New Mexico, University of New Mexico Press, 1987.
- DAVIS M., Planet of Slums, New York, Verso, 2006.
- SAMONÀ G., La casa popolare negli anni '30, Venezia, Marsilio, 1972
- Andoni, D. (2002): The Impact of Housing Policy on the Poor in Albania, Master Thesis in the IHS Erasmus, Rotterdam, Holland
- Aliaj, B. & Dharmo, S. & Shutina, D. (2009): Between the vacuum and the energy, Publications Afrojdit, Tirana
- Aliaj, B. (2008): The sixth mystery: What is the trap that holds hostage the development and integration of the Albanian economy in the modern world?, Publications Afrojdit, Tirana
- Besnik, A.& Lulo, K.& Myftiu G. (2003): Tirana: The Challenge of Urban Development. CETIS, Tirana

Biberaj, E. (1999): Albania in Transition: The Rocky Road to Democracy, Westview Press, Oxford.

Mumford, L. (1961): The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects, New York, USA

Szelenyi, I. (1996): Cities Under Socialism and after, Blackwell Publishers, Oxford.

Szeleny, I. & Andrusz G. & Harloe M. (1998): Cities after Socialism, Blackwell Publishers, Oxford.

Soja, E. (2000): Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions. Blackwell, Oxford.

Stanilov, K. (2006): The Post-Socialist City Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism, Springer, Holland

Tsenkova, Sasha (2009): Housing Policy Reforms in Post Socialist Europe: Lost in transition, Physica-Verlag, Holland

Tsenkova, S. (2006): The urban mosaic of Post-Socialist Europe, Physica-Verlag, Holland

Turchini, G. & Grecchi M. (2006): Nuovi modelli per l'abitare, Milan, Italy

OSCE, (2004): Vienna Declaration on Informal Settlements in South Eastern Europe, in Ministerial Conference on Informal Settlements in South Eastern Europe, OSCE Hofburg in Vienna, 28 Sep - 01 Oct 2004

6 RUDOFKY B., Architecture Without Architects: A Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture, New Mexico, University of New Mexico Press, 1987.

Made for [in] Albania

The following article is the first in a series of articles which will continue in the consecutive Forum A+P issues and will treat, at least in its first steps, the post-socialist architecture designed by foreign architects. The very title of the series, with its wordplay, aims to encapsulate a number of goals, namely the study of architectural projects made [for]Albania by [forin] foreign architects, while implying that this architecture takes into account the local context and character (in).

Imagine a country with a surface area 10 times smaller than its neighboring Italy and a population 15 times less dense, a country which has emerged from one of the most extreme totalitarian systems and one of the poorest economical systems in Europe. These conditions must seem unsuitable for the development of contemporary architecture, but in the last few years Albania has shown precisely the opposite and has displayed an extraordinary amount of will power in this area. The immediately noticeable element is the large number of projects, most of which remain still unrealized. These projects were designed by a variety of architects, including some of the greatest names in international architecture. This renown cannot fail but ring a note of optimism for the new generation of Albanian architects, for whom an especially important reference point is international architecture in Albania. The conception for this series begins here.

Albanian architecture, especially that belonging to the post-socialist period, has been unable to acquire a defining trait and to truly highlight the local character. The end of the socialist period was interpreted as the demise of this period's (now considered outdated) architecture and urban planning but its result has been even more dramatic and has led towards the "death of ur-

ban planning"¹.

Thus, at a time in which our reference point is also this "western world", how do these inspirational architects interact with our country's culture and history, its methods of building and living? Through this series, we attempt to introduce the concrete application of international architects' ideas to our country. As in most developing countries, the greatest number of structures is a product of local architecture. We cannot understand what the future will be or which future we seek if we cannot know and understand our past, part of which are also the proposals presented in these pages.

We hope that this series will come at the right moment in order to inform you and to answer the questions you might have and to also create somewhat of a critical and professional reaction. Heidegger, when studying language, said that to build means to dwell², live, know how to inhabit, and thus "architects" as "master builders"³ remain warrantors of the choices which change our cities' faces and consequently the lives of their inhabitants.

In a society such as ours where poverty and informality seem as though they are part of a long-term context, the responsibilities which fall on our shoulders are even greater in terms of "building the inhabitable and the livable" and to offer the fair share of our contribution in the difficult path of the future...

1. Aliaj, B., *Misteri i Gjashtë, botime afrodit, Tirana, 2008*

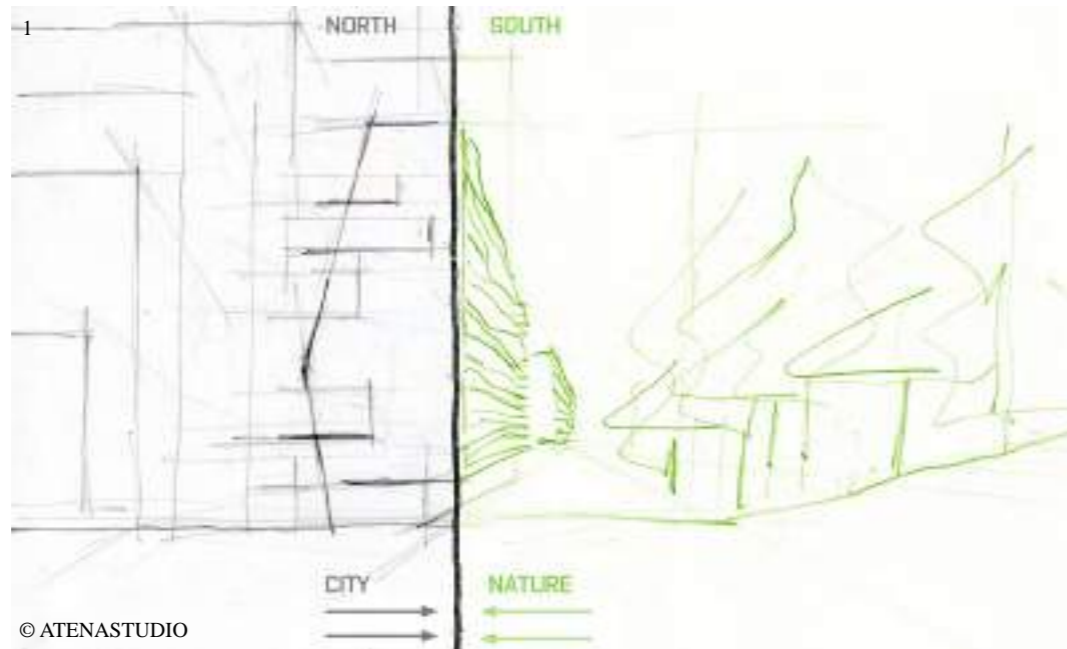
2. Heidegger, M., *POETRY, LANGUAGE, THOUGHT*, Harper&Row, 1971

3. From the greek *ἀρχιτέκτων*-architect, from *ἀρχι* - "master" and *τέκτων* - "builder"

Image on the left page from a project of MVRDV for painting the facade of a building in the city of Tirana.

ATENASTUDIO [IT]
www.atenastudio.it

t: +39.06.96 52 00 79
f: +39.06.96 52 00 79
via E.Scalfaro, 3/5
00144 Rome, Italy
info@atenastudio.it
contact@atenastudio.it

© ATENASTUDIO

ATENASTUDIO, Rome [IT]

ATENASTUDIO follows an environmentally sustainable design approach in all projects at both an urban and architectural scale. Sustainability and bioclimatic research are not seen as independent disciplines but as an integral part of the design process that leads to an environmentally responsible solution. Materials and technologies are integrated with design whilst local ecologies are preserved and intensified to ensure that projects meet high sustainability and environmental standards.

ATENASTUDIO is a research and a design

practice based in Rome, working in the fields of architecture and urbanism. The studio was established by Marco Sardella and Rossana Atena.

ATENASTUDIO has been strongly involved in several designs projects and international competitions with a high degree of professionalism and thorough knowledge in the fields of architecture, advanced technologies, landscape, urbanism and interior design.

ATENASTUDIO has had the opportunity to

1. Conceptual sketch for the GSRB building, Tirana
2. Rendering of the external view of RECI Building, Tirana.

© ATENASTUDIO

© ATENASTUDIO

investigate several topics in architecture and urban planning through various large scale urban developments in the city of Tirana, Albania, obtained through international competitions and private commissions. Research is developed practically through design projects, at both urban and building scales.

The office operates within urban contexts with a

strong sensibility for the specificity of place.

The studio's design process seeks to create spatial tension between new and existing structures through urban interventions at all scales. In the contemporary debate of the city, ATENASTUDIO's research and work emerges as a delicate balance between enclosed/open space and spatial continuity/discontinuity.

3. City marketing proposals for the new Scanderbeg Square project

4. Rendering of the external view of the Selite residential building in Tirana

© ATENASTUDIO

**KM RUNAWAY PARK,
TIRANA**

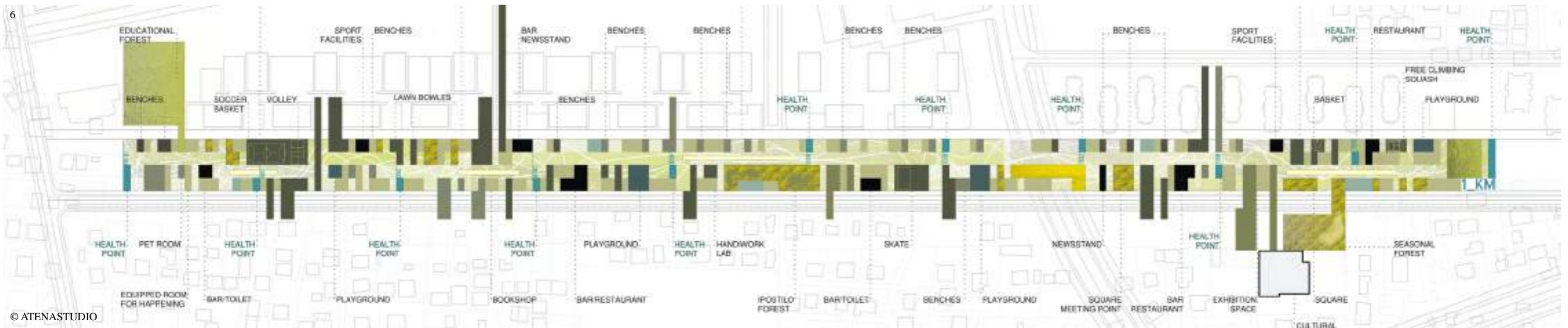
Credits
Architect: ATENASTUDIO
Location: Tirana
Year: 2008
Program: Public Space
Status: Complete with some changes from the original design

KM RUNAWAY PARK

The Km_RunawayPark, designed for the city of Tirana, is a public urban space, a theme park that does not isolate the existing space but, on the contrary, unites the various urban fragments that surround it, both existing and under development, ensuring its role in the future urban development of the city. The project is located in an area with exceptional urban qualities: a 50 m wide by one kilometre long void in the urban fabric left by the former landing strip of an abandoned military airport in the northwest

quadrant of the city. The project defines a clear and recognisable identifying image that works simultaneously at two different scales, the urban and the human scale. The Urban Scale, where the rhythmic alternation of different paved surfaces and/or vegetation produces an overall image that alludes to the structure of a text or writing a kind of abstract calligraphy that designs a vast canvas based on scanning, repetition and rhythm.

5. Day view render of the Runaway Park
6. Diagram of the functional distribution of Runaway Park
7. Night view render of the Runaway Park
8. Day view render of the Runaway Park

© ATENASTUDIO

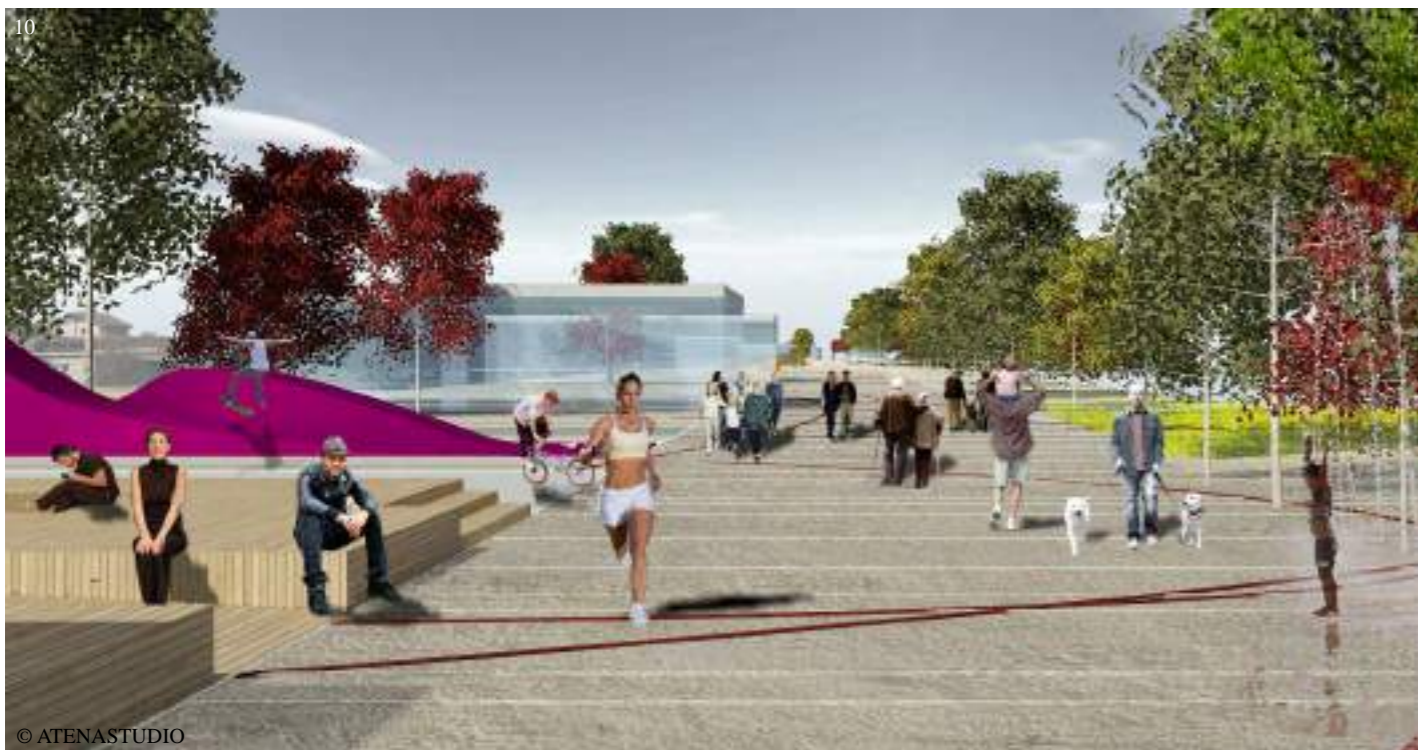
© ATENASTUDIO

9. Rendering of Runaway Park
 10. Photo of Runaway Park
 10. Site plan of ELBA Palace and GSRB
 12. Rendering external view of ELBA PALACE
 12a. Photo of the construction of ELBA PALACE

At a human scale, on the contrary, the design dedicated to each single area is differentiated according to function, colours, use, etc.

This process creates a series of rooms, each different from the other and each with its own specific value. This in turn produces differences and interplay, while maintaining communication and thus the unitary and identity-giving perception of the entire intervention.

The project features a singular unit of measurement: 1 km. It is precisely this concept of measurement that underlies the logic of the designed spaces, which can be perceived by walking the length of the project; we gain a clear conception of the dimensions that range from 100 metres to 1 kilometre, with the final aim of dedicating the space to sports and recreational activities (fitness, running, basketball, volleyball, playgrounds, etc.)

© ATENASTUDIO

© ATENASTUDIO

ELBAPALACE and GSRB

The GSRB and ELBAPALACE buildings belong to two different clients but arise from the same area and period. Both buildings are meant for residential use, with commercial spaces located at the ground floor. In terms of net area one is twice as large as the other. This conditions of vic-

nity in terms of place and function, drives the entire design process to a single approach and formal language, and treats the buildings as clods of the same element, each anticipating the other in the urban system.

The arising image is a fragmented organi-

ELBA Palace, TIRANA

Credits
 Architect: ATENASTUDIO
 Location: Tirana
 Year: 2008
 Program: Residential
 Status: Under Construction

© ATENASTUDIO

© ATENASTUDIO

13. Render of the external view of ELBA-PALACE
14. Render of the external view of GSRB and ELBAPALACE together
15. Render of the external view of GSRB
16. Ground floor plan of GSRB

sm that appears extensive and defined by a strong organic identity. The area where these plots are placed, in the south-east area of Tirana, is a residential

district characterized by a high quality level and the presence of an Urban Park, a really rare condition in the City where public spaces are not widespread.

This situation, on the boundary between the expanding city's chaos at north of the site and the park at south, gives rise to both buildings and their double identity: close

and withdrawn faces, white and tilted surfaces with protected bowindows at north and a continuous, vibrant and opened brise-soleil to the south in front of the Urban Park..

GSRB, TIRANA

Credits
Architect: ATENASTUDIO
Location: Tirana
Year: 2008
Program: Residential
Status: Building Permission

© ATENASTUDIO

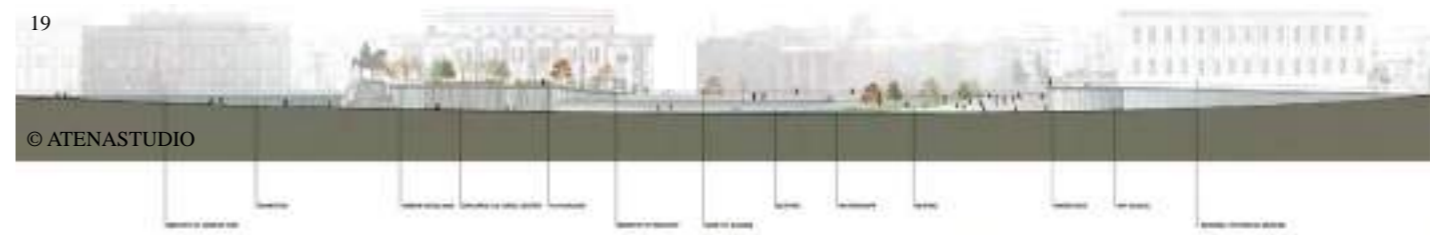
Revitalization of Scanderbeg Square, Tirana

Credits
Architect: ATENASTUDIO
Location: Tirana
Year: 2008
Program: Masterplan, Public space
Status: Competition finalist

REVITALIZATION OF SCANDERBEG SQUARE

The primary conceptual intent of this project is the one of treating Scanderbeg Square as a digital footprint, an imprinting that confers it with a level of centrality. The next step, following the creation of a centre, is that of reiterating the figure of the circle and alluding to a magnetic field. The interference with the urban fabric of the city of Tirana produces the iconic design of the square. This process generates a significant and distinctive formal identity

capable of acting as a true urban reference. At the same time it raises the need to protect the most relevant elements of the historical memory of the *forma urbis* of Tirana. The design concept considers the void as an urban value, in light of the significant density increase taking place in Tirana; it re-captures the city's 'ground zero' and its horizontality, without building new volumes; on the contrary it operates inside the city.

© ATENASTUDIO

Within our project, a primary role is occupied by the concept of water as an urban design tool, an element in continuous mutation over time, capable of moulding and modifying space, without defining edges and geometries. The project makes use of all physical states of this element: liquid, water, solid, ice, gaseous and vapour. The square is designed with a significant

level of functional thematization, as the sum and reciprocal interaction of dedicated spaces, obtaining a strong level of functional multi-polarity and thus is capable of reflecting and representing the complexity of an urban reality in clear opposition to the possibilities offered by a vast, indifferent and homogeneous space. The project negates any possibility of intending the square as a monument, favouring the in

17.Night view render of Scanderbeg Square
18.Trasversal section of Scanderbeg Square
19.Longitudinal section of Scanderbeg Square
20.Day view render of Scanderbeg Square

© ATENASTUDIO

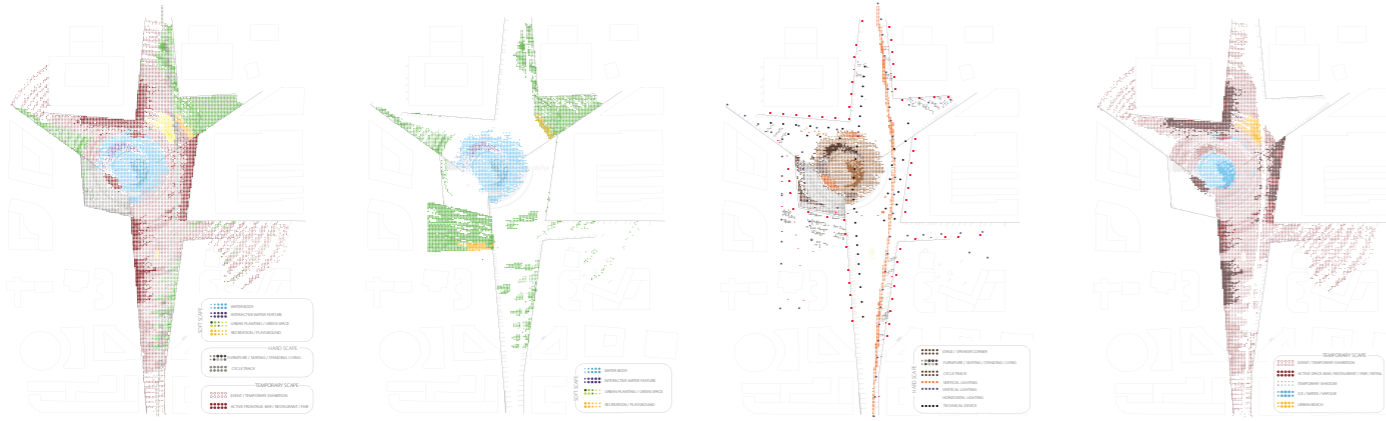
18

© ATENASTUDIO

21

PROGRAMMATICAL SCAPE FUNCTIONAL INTEGRATION – MAXIMUM OF OPENNESS AND POSSIBILITIES... HARD SCAPE, SOFT SCAPE AND THE PROGRAMMATICAL SCAPE DEFINE THE COLOURFUL, FLEXIBLE AND ACTIVE CITYSCAPE.

GREENSCAPE THE NEW LANDSCAPE COMBINES PUBLIC USE AND EVENTS TOGETHER WITH A STRONG ECOLOGICAL DIMENSION. THE SQUARE IS SIMULTANEOUSLY A RECREATIONAL SPACE, A GREEN SPACE AND A WATER SPACE, MIXING CULTURE WITH NATURE.

WATERSCAPE WATER AS DESIGN TOOL... REFLECTING THE CITY SCAPE - INTEGRATING PLAY INTO THE CITY - DEFINING THE FLEXIBILITY OF USE - BIOClimATIC TOOL.

ARTSCAPE

NATURE 2.0_ INTERACTIVE SQUARE_Studio Roosegaarde

Nature 2.0 exists out of 2400 lighticons which interact with the water and people on the square.

At day time the lighticons are embedded in the square so that people can walk over them and leave space for other functions. When the water comes in the evening the lighticons are released and sit float on the water.

Through a mechanism the lighticons are pulled back into the square when the water disappears again.

Each lighticon exists out of plastic casing, a LED, wireless connection and micro-clip. Its developed software and electronics in the lighticon has an 'intuitive intelligence', creating a playful interaction with the visitors and other lighticons, like a swarm of birds.

Each lighticon exists out of a LED which brightens blue light. This light is floating in the water. Its main color is connected to temperature, when it is cold at night the light will be light blue, when it is warm the light will be more dark blue.

Also the lighticons will react to motion of the people walking through the water. When people walk, there will be light. So when nobody is near the water the light will glow softly but when people interact they will brighten and establish an interaction.

This way a new artificial landscape is created which is connected to the rhythm of the water and interacts with the motion of the weather and people. Its appearance is never finished, always on the way for new input from its environment. Its relevance will be one of seasonally as a hybrid ecology of floating, interactive light which at daytime will be mysteriously disappeared.

TEN SCULPTURE_ Antonio Masini, artist

There are spaces in which the past and present overlap, where daily events take place, becoming history.

The public square is one of these.

The privileged forum of the culture of ideas has often given rise to events that have marked the destiny of a territory and the life of its inhabitants. It is the space of great revolutions and their slogans.

The public square is, by its very nature, the point of encounter, conflict and confrontation of a community.

The point of convergence, from around the world each day, of men, women and children, the young and the old. Here we speak, play, discuss and, often, it is here that marches begin.

This is the point of passage of the lives of individuals and communities.

The Beatle of life and crucible of ideas.

Scanderbeg Square is to be home to ten sculptures, ten human figures, ten stories - naturally.

© ATENASTUDIO

22

© ATENASTUDIO

roduction of the concept of entertainment, creating a space that is an accumulation of multiple experiences – perceptive, cognitive, physical, social, etc.

The project, similar to a manifesto, belongs to a strategy of urban marketing,

part of the current advertising competition taking place between various European capitals which sees tourism as the primary resource; Tirana's central square is called upon to offer a new and radically recognizable image.

- 21.Competition panel for Scanderbeg Square
- 22.Plan of Scanderbeg Square
- 23.Viwe of Scanderbeg Square from the gallery

23

© ATENASTUDIO

le "Serre"

Credits
 Architect: ATENASTUDIO
 Location: Tirana
 Year: Masterplan 2005
 Lot 1A, 1B Buildings, 2006
 Program: Masterplan, Mixed Use
 Status: Under Construction
 Investor: KIKA

SERRE MASTERPLAN AND DESIGN

The "Serre" design project consists in the design of a large and empty portion of the city. Thanks to this urban condition, which is very rare in Tirana, the project develops a new and hybrid balance between consolidated city models: on one side the city is considered as a texture of homogeneous blocks and on the other the city is an addition

of single autonomous buildings and open spaces which allow the continuity of public urban zones. This leads to a more efficient model of land use. Within this framework, the design develops a reiteration process on different scales created by repetitions and differentiations. In order to develop strategies, the urban spaces which are unfolded through the im-

plementation of distinguished identities, establish a dialog with the existing urban context, initiating an interaction between the project and its surroundings. Urban fragments become linked to each other through a polycentric system of different areas that are of public and private interest. Areas are merging and mixing applying a determinis-

tic zoning approach. While the research of a recognizable "identity" answers to the demand on an urban scale, the development of a high degree of "difference", conceived as a social and architectural value, is achieved on the building scale.

24.Render of the external view of " le Serre"
 25.Photos of the "le Serre" in construction
 26.Site Plan of "le Serre"
 27.Render of the external view of "le Serre"

MVRDV [NL]
 www.mrvd.nl

t: +31 (0)104772860
 f: +31 (0)104773627
 Dunantstraat 10
 3024 BC Rotterdam NL
 Postbus 63136
 3002 JC Rotterdam NL
 office@mrvd.nl
 pr@mrvd.nl

MVRDV, Rotterdam [NL]

For two decades now, MVRDV conceives of architecture, urbanism and research as engines for future innovation.

The office continues to pursue its fascination and methodical research on density using a method of shaping space through complex amounts of data that accompany contemporary building and design processes.

MVRDV was set up in Rotterdam by Winy Maas, Jacob van Rijs and Nathalie de Vries. MVRDV produces designs and studies in the fields of architecture, urbanism and landscape design. Early projects such as the headquarters for the Dutch Public Broadcaster VPRO and housing for elderly WoZoCo in Amsterdam lead to interna-

tional acclaim.

The products of the office vary and range from buildings of all types and sizes, to urban designs to publications and installations. As a result, MVRDV counts various important completed projects worldwide. Current projects include various projects in the Netherlands, Spain, China, France, Austria, the United Kingdom, USA, Norway, Albania and other countries, ,

The work of MVRDV is exhibited and published world wide and has received international awards. The 60 architects, designers and staff members engender projects in a multi-disciplinary collaborative design process and apply the highest technological and sustainable approach.

28. Aerial view of Tirana Rocks Masterplan
 29. Render of the urban beach
 30. Render of Tirana Rocks Masterplan

© MVRDV

© MVRDV

TIRANA ROCKS

The Tirana Lake area is one of the highly valuable green areas of the city. The project foresees the regeneration of a 20ha site in the north shore of the lake by creating a dense urban neighborhood thus making space for a park, recreational facilities, new public spaces and ecological interventions. The cantilevered and leaning buildings al-

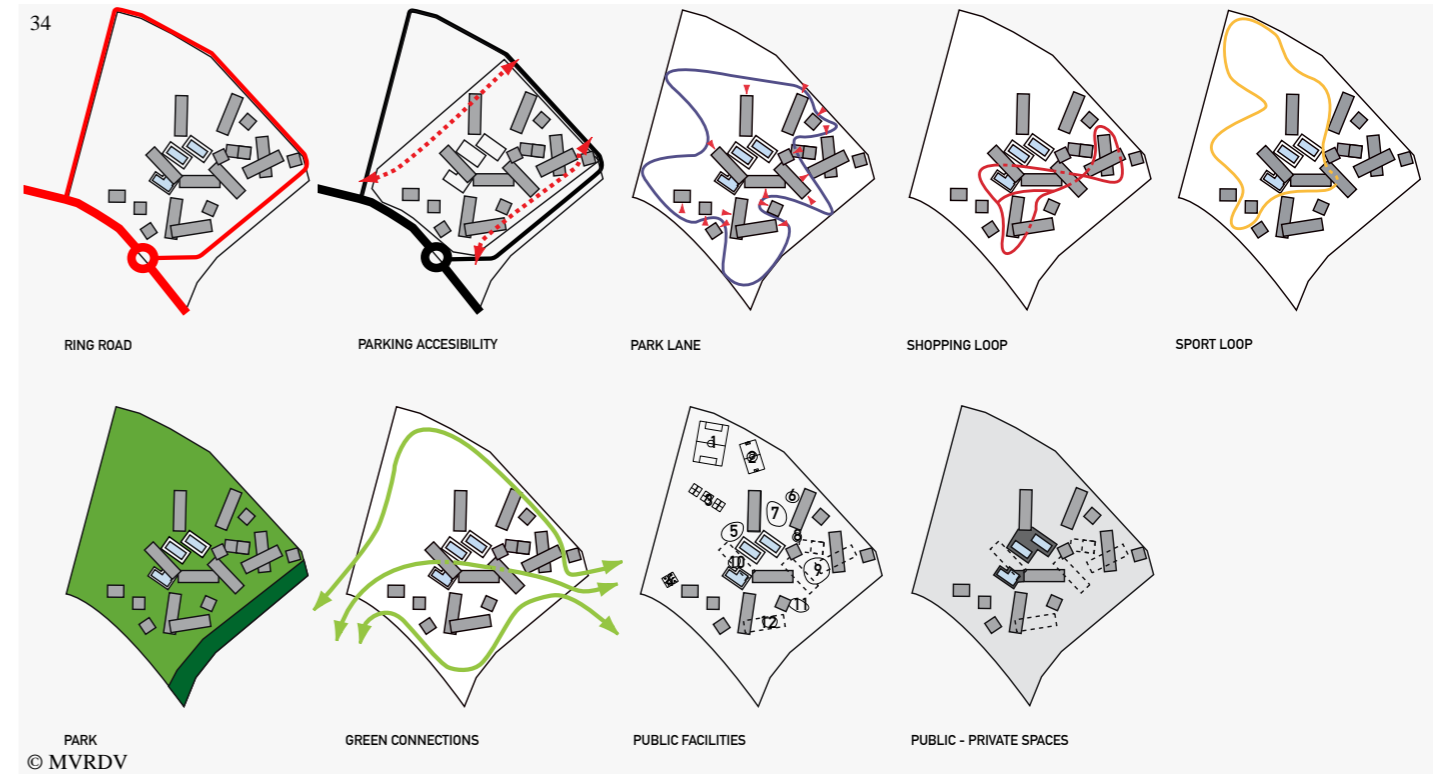
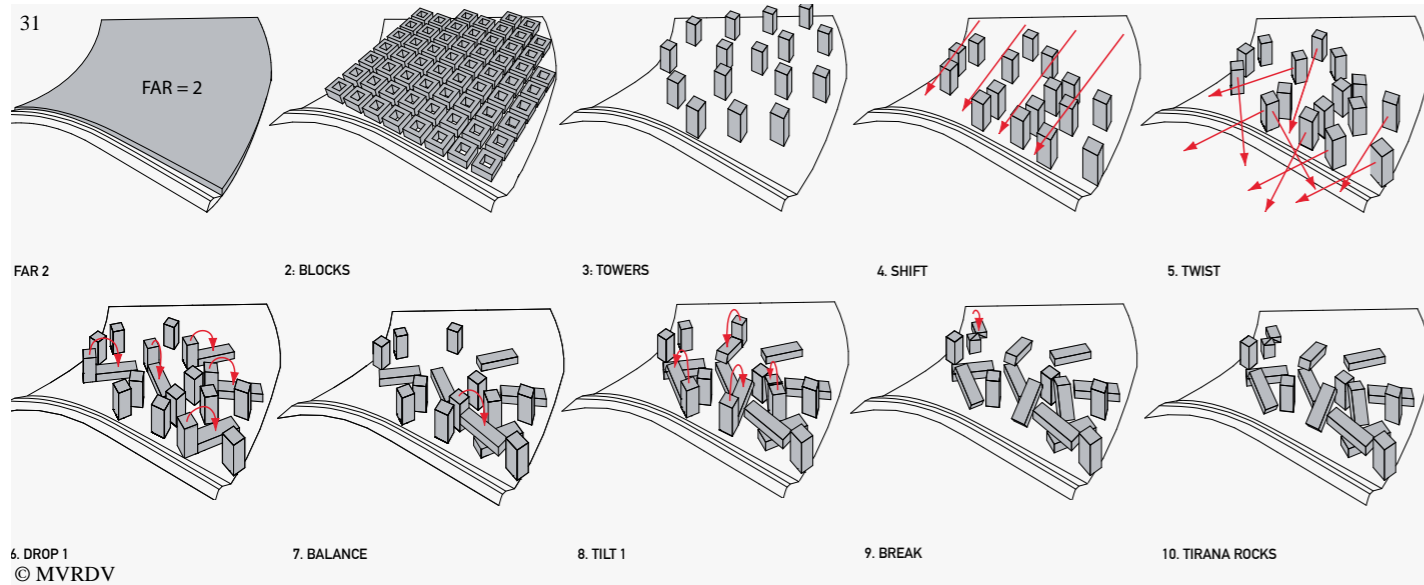
low for a great variety of apartment types, shopping spaces and offices which 'echo' the Tirana typology. The stacked and twisted volumes create spectacular public spaces and provide dramatic vistas. Clad in local stones the buildings turn into a series of 'rocks', the 'Tirana Rocks'.

Tirana Rocks

Credits
 Architect: MVRDV
 Location: Tirana
 Year: 2008
 Program: Masterplan, Mixed Use
 Status: Competition winner

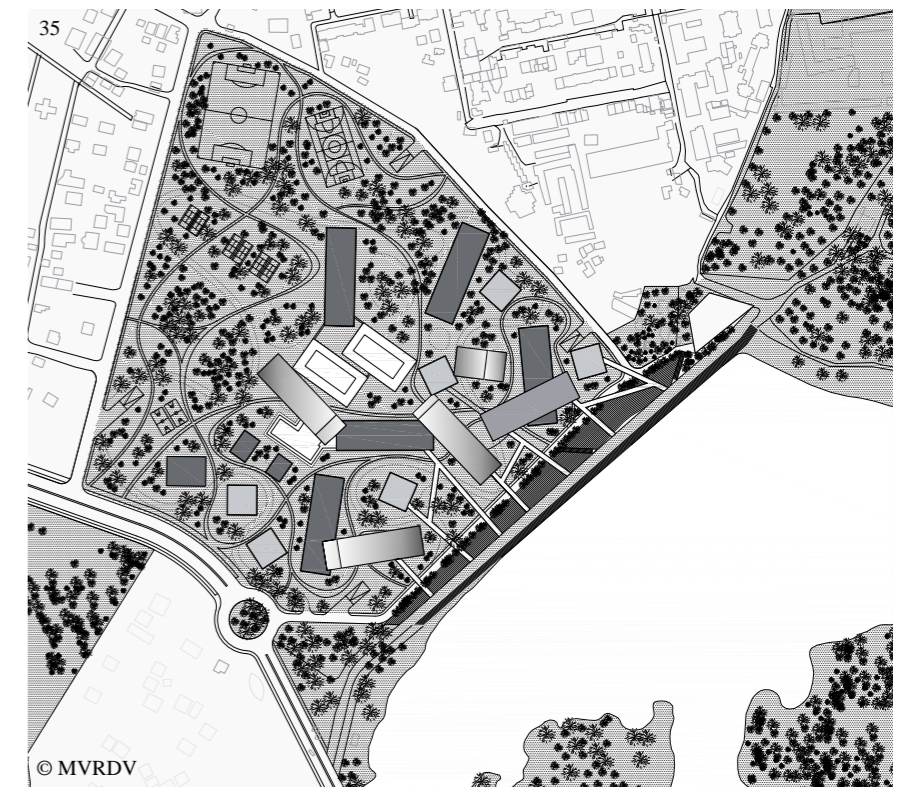
© MVRDV

Dense clustering of the program on the lake side allows the site to become part of the chain of parks surrounding the lake. Planting a park of Jacaranda trees will add a new characteristic element to the area and provide natural shade; the tree's long lasting blue flowers will appear as a 'blue cloud'. A promenade along the water creates an active social zone that contributes to the idea of a 'Copa Tirana'.

The masterplan consists of 225.000m² housing, 60.000m² offices, 20.000m² public buildings, 60.000m² retail, a hotel of 15.000m² and 20.000m² sport and recreational facilities and parking. The client

is a group of Albanian private developers; the project is managed by Ambito Project Management, Madrid, Spain. MVRDV won the competition from among others Bolles + Wilson, David Chipperfield Architects and Carlos Ferrater. The construction was envisioned for 2010 with an estimated investment of about 600 million Euro, but due to political divergencies and also to land property issues the winning project was blocked and will probably not be continued further.

31. 3D conceptual diagrams of Tirana Rocks Masterplan
32. Site plan photomontage of Tirana Rocks Masterplan
33. Longitudinal section of Tirana Rocks Masterplan
34. 2D functional diagrams of Tirana Rocks Masterplan
35. Site Plan of Tirana Rocks Masterplan

33

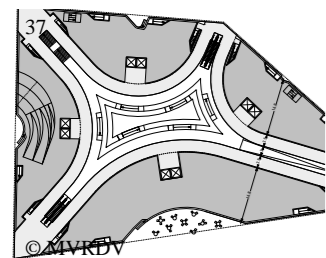
Toptani Shopping Centre

Credits
 Architect: MVRDV
 Location: Tirana
 Year: Competition (winner) 2005
 Redesign 2007
 Program: Retail, Offices, Parking
 Status: Under construction

Toptani Shopping Centre

The Toptani Shopping Centre is one of the recent developments in Tirana and also the first project of MVRDV which will be implemented in the city up to now. It is important also to mention that this final layout has radically changed from the initial concept that won the competition. The reasons for the change are connected to the lack of the necessary local technologies needed to build the original version. The combination of retail and offices al-

lows for an iconic building according to the requirements of both programmatic parts. The retail is located and easily accessible on the lower levels, arranged around an atrium which follows the natural access routes of the city. The shopping centre can be used as shortcut to generate more pedestrian traffic. The interior of the atrium is clad with mirrors which will create a magical scenery in which the shapes of the reclining floors mirror themselves.

The office floors on top are arranged around the same core which is slimmer here and is more efficient for the office program. The office floors provide views over the city and outside spaces, a real asset in the Albanian climate.

The façade has two main functions: it engages the city by being accessible through a series of stairs and balconies – extending the city life and providing a façade animat-

ed with life. Parts of the façade are devoted to advertising, mostly the area around the entrances to the arcade. The façade is clad with a giant LCD screen which can attract passerbys and engage with the city. The façade can be programmed according to the events in the centre and can even serve as a screen for important events such as elections or football matches.

36. Render of the exterior of the Toptani Shopping Centre
 37. Schematic plan of the Toptani Shopping Centre
 38. Schematic sections of the Toptani Shopping Centre
 39. Render of the exterior of the Toptani Shopping Centre
 40. Render of the interior of the Toptani Shopping Centre

41. Night aerial view of Scanderbeg Square

Credits
 Architect: MVRDV
 Location: Tirana
 Year: 2008
 Program: Masterplan, Public space
 Status: Competition winner

SCANDERBEG SQUARE

Albania and Tirana are opening themselves. How can we combine this specialness with new welfare, democracy, freedom, consumption and internationalization? Europe needs variety as it helps to increase its poly-cultural quality and the uniqueness of Albania is its special trait.

The square has two major components:
 THE STATUE - It is clear that the statue of Scanderbeg is one of the important elements of the square.

But isn't it better that the statue is more a

part of the society? By removing the suckle, Scanderbeg becomes part of Albanians.

Maybe all street furniture can be made out of and with the same kind of horses, so that a hurdle emerges symbolizing the collectiveness of the country. Thus, everybody feel like the hero.

THE EAGLE - On the centre of the open square an 'imprint' in Albania's ground of the national Eagle has been created.

This area is a bit lowered, to allow for greater intimacy and for water basins in the summer.

Mist is created to allow for coolness. A pergola is created in the same shape to provide shadow. A dense grid of outdoor lamps, mounted in the pavement, illuminates the pergola. It turns the centre into a denser dance floor, the epicenter....

The project is very rich with different features, but of particular interest is the cable

car. The existing cable car to the mountains could be prolonged via the station till it reaches the Scanderbeg square. It would go around the enlarged statue with a station on the square. It would connect the mountains with the centre. But in the future it could also connect to the greater Tirana in the North

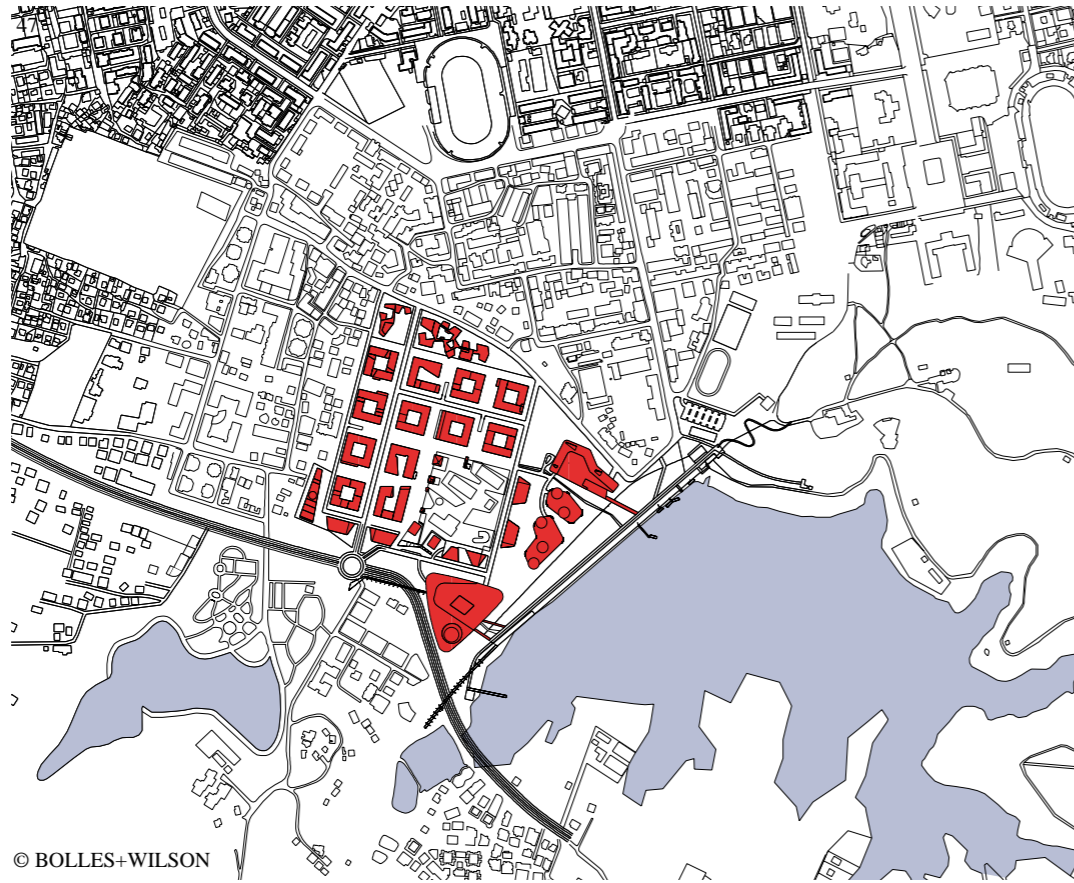

BOLLES+WILSON [DE]
 www.bolles-wilson.com

t: +49 251 48272-0
 f: +49 251 48272-24
 Hafengeweg 16
 D-48155 Münster DE
 info@bolles-wilson.com

Tirana Lakeside

Credits
 Architect: Bolles+Wilson
 Location: Tirana
 Year: 2008
 Program: Masterplan, Mixed Use
 Status: Competition finalist

© BOLLES+WILSON

BOLLES+WILSON, Münster [DE]

The program is always the generator of the building form. Their philosophy is to enable the practical necessities and the purpose a building must serve through creative invention.

Established in London in 1980, Bolles+Wilson have been based in Münster, Germany, since 1989. The office is led by the founding partners Prof. Julia B.

Bolles-Wilson and Peter Wilson.

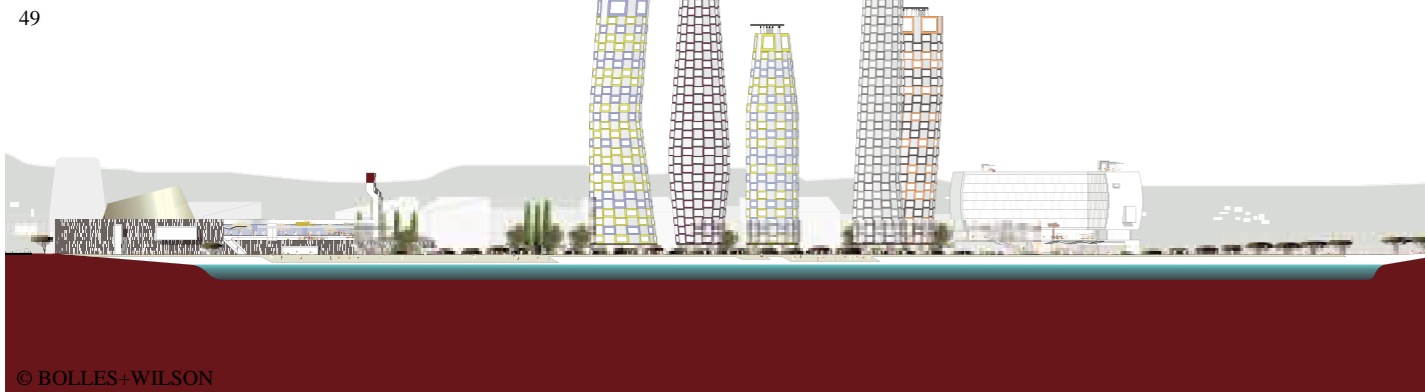
The practice is internationally known for its consistently high architectural quality in a wide range of projects, each an individual solution developed with careful consideration to the cultural and the urban context, which it must enhance.

Ultimately, the technical, programmatic, as well as issues of sustainability, must be simply and elegantly synthesised as architecture and as spaces with a distinctive and unique character.

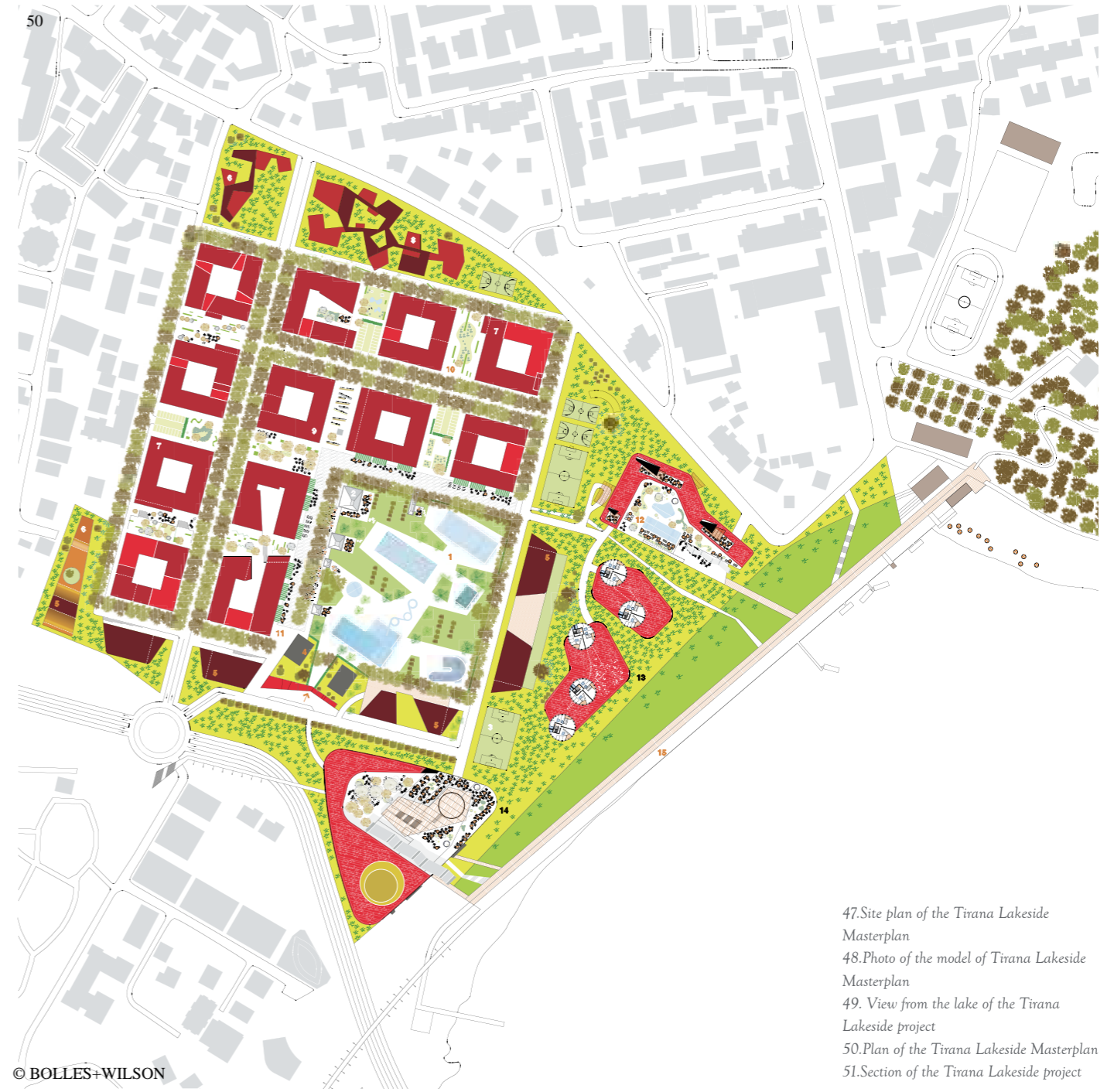

48

© BOLLES+WILSON

© BOLLES+WILSON

© BOLLES+WILSON

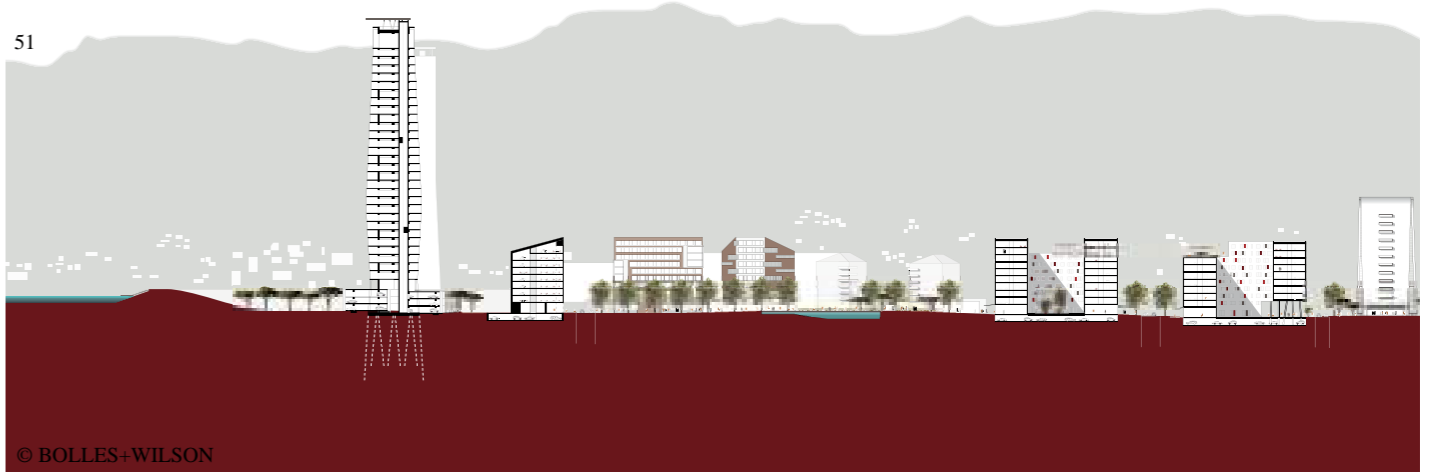
47. Site plan of the Tirana Lakeside Masterplan

48. Photo of the model of Tirana Lakeside Masterplan

49. View from the lake of the Tirana Lakeside project

50. Plan of the Tirana Lakeside Masterplan

51. Section of the Tirana Lakeside project

© BOLLES+WILSON

Rationalist Apartment

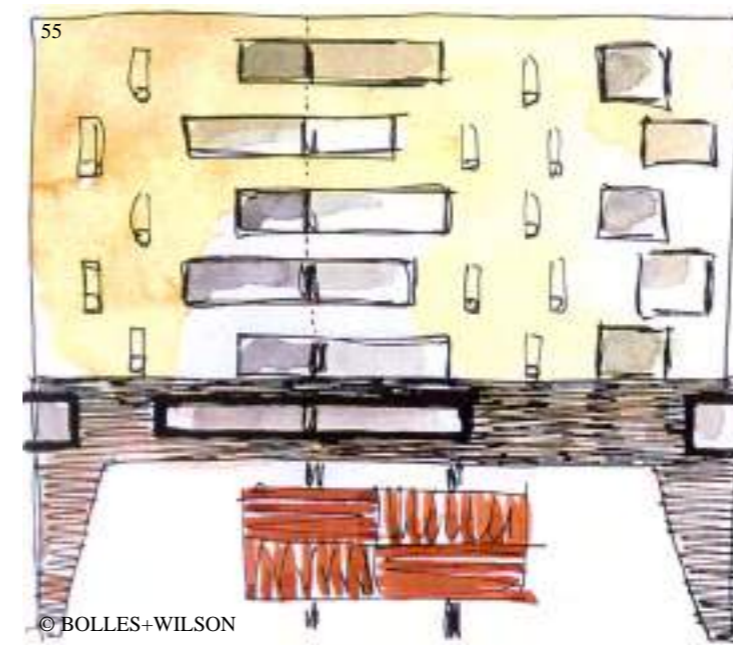
Credits
Architect: Bolles+Wilson
Location: Tirana
Year: 2005
Program: Housing, Retail
Status: Built

RATIONALIST APARTMENT

An eight-floor apartment building that respects the formal language and compositional strategies of its "travertine neighbours". The quality of the 1930's ensemble sets the rules for a wider urban field. Solidity and mass are thematicised, while window

slips bring a contemporary non-symmetrical tension to facade compositions. Balconies are internalised as loggias, materials are reduced to those fitting the historical context and the possibilities of construction in Albania. Here the potential for opportu-

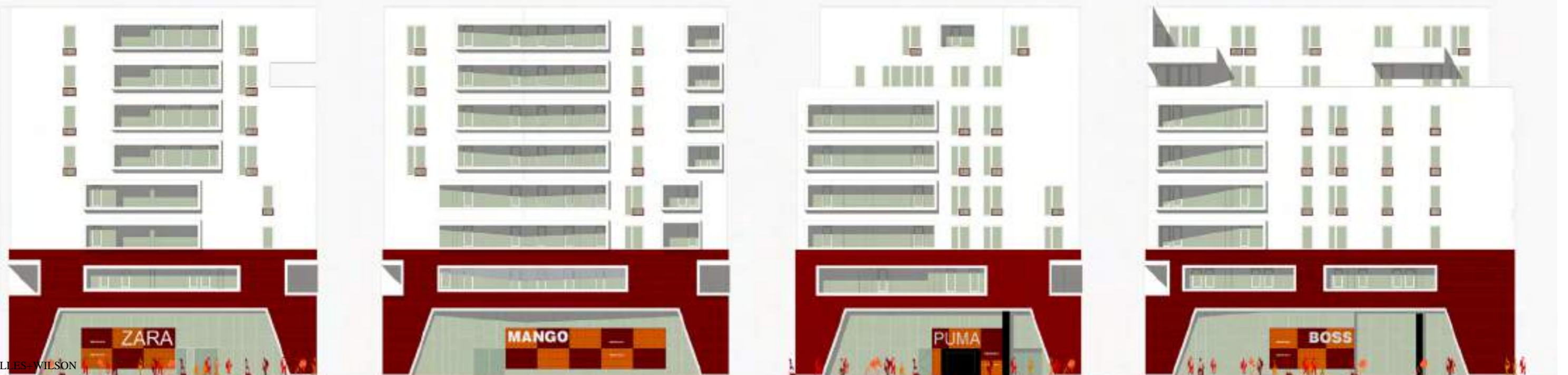

nistic research offered by Elsewhere Projects instigated the invention of a Tirana-specific material for the base. Broken and discarded roof-tile fragments were bought up for a knockdown price. Only 2.5 cm high they were laid edge to edge on a 2 cm wide mortar joint. Chinese bricklayers were imported (small-world networks), the precise horizon-

tal striation having proved beyond the skills of local craftsmen. The rich tactility of this surface is the result, not of preconceived conceptual determinism, but of an open-ended and pragmatic approach to the process, a grasping of practical opportunities that emerge across Zones of Slippage.

52. Photo of Rationalist Apartment
53. Photo of Rationalist Apartment
54. Façades of Rationalist Apartment project
55. Watercolor painting of the Façades of Rationalist Apartment project

54

Polichromic Tower

Credits
 Architect: Bolles+Wilson
 Location: Tirana
 Year: 2004
 Program: Facade design
 Status: Finished with light changes from the original design

POLICHROMIC TOWER - Albanian coaching 1

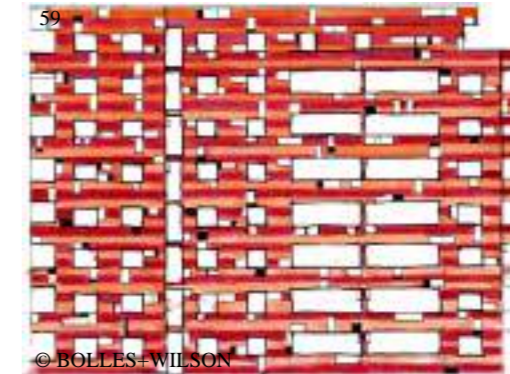
The concrete frame was already at level 8 when Bolles+Wilson were asked to reconceptualise the facades. Polychromed sun louvers were chosen to unify the trunk of the tower, also to reduce the disjuncture of collided elements already concreted. These were to be elimi-

nated from the as yet unbuilt upper floors. By the time the redesign was presented construction was at level 12 and more collaged boxes had appeared. When the scaffold chrysalis finally came down, it was obvious that only half the planned louvers had been installed. Other discrepancies between ambition and the final object testify the process of learning by doing. It is not only design issues here that are subject to

reinvention, but also the role of the architect - more scenario-writer than project manager, more like a teacher giving a tutorial to a fledgling student,

who makes what he can of the advice. This was the first of what they have come to call the Albanian Coachings.

VIRTUAL AIR CONDITIONERS - Albanian coaching 2

The photos of the subject showed socialist housing with, as is often the case in Mediterranean countries, a generous scattering of air conditioners. In this work they chose to authenticate the little white parasite-boxes. White rectangles, as sites for the future climatiseurs were added,

a strategy which instantly legitimised the random placement of those already in service. The building itself is homogenised with red and orange stripes, faithfully scaled-up from the original watercolour sketch. The resulting hotbox effect, an eradicating of the compositional middle-scale, juxtaposes incident against the rediscovered building volume. The building, located between the Albanian Parliament and the former Dictator's Villa, achieved instant iconic status.

Virtual Air Conditioners

Credits
 Architect: Bolles+Wilson
 Location: Tirana
 Year: 2004
 Program: Facade design
 Status: Complete

55.Render of Polichromic Tower
 56.Photo of Polichromic Tower
 57. Façades and 3D of Polichromic Tower
 58.Existing building of the intervention of Virtual air conditioners façade design
 59.Watercolor painting of the façade
 60.Photo of Virtual air conditioners

ATENASTUDIO, International projects

1.RSA_Riva del Garda

Architect: ATENASTUDIO, in collaboration with other partners
 Location: Riva del Garda, Italy
 Year: 2010
 Program: Housing
 Status: Competition, 2° Prize

© ATENASTUDIO

2.New Lands Commission Building

Architect: ATENASTUDIO in collaboration with other partners
 Location: Accra, Ghana
 Year: 2010
 Program: Public building
 Status: Competition winner

© ATENASTUDIO

MVRDV, International projects

3.WOZOZO

Credits
 Architect: MVRDV
 Location: Amsterdam-Osdorp, The Netherlands
 Year: 1994-1997
 Program: Housing
 Status: Complete

© MVRDV

4.Villa VPRO

Credits
 Architect: MVRDV
 Location: Hilversum, The Netherlands
 Year: 1993-1997
 Program: Offices and studios
 Status: Complete

5.House of Culture and Movement

Credits
 Architect: MVRDV+ADEPT
 Location: Frederiksberg, Denmark
 Year: 2010
 Program: Mixed Use
 Status: Competition winner

4

© MVRDV

© MVRDV

BOLLES+Wilson, International projects

6.Münster City Library

Architect: BOLLES+WILSON
 Location: Münster, Germany
 Year: 1987-1993
 Program: Public Library
 Status: Complete

© Rüdiger Wölk, Münster

Vilat e Tiranës në harkun kohor midis dy luftërave botërore

Dr. Vera Bushati & Ernest Shtëpani

Fig. 1 Foto panoramike e Tiranës në vitet 1930-të

ABSTRAKT

Artikulli synon të vendosë në vëmendje rëndësinë e vilave të Tiranës ndërtuar në vitet 1912-42 si pjesë e rëndësishme e trashëgimisë arkitektonike të qytetit, një arkitekturë e cila varion nga eklektizmi i vonuar me tendencë lokale, tek modernizmi kontemporan i shkollave të Europës Qëndrore e më tej Racionalizmi Italian i viteve 40. Këto fenomene të shprehura në arkitekturë, do të perbënin një trashëgimi arkitektonike me vlerë për çdo qytet. Artikulli trajton disa elemente të rëndësishëm si metodat dhe mënyrat e ndërtimit, dekorin, proceset zyrtare të marrëveshjeve, dhe kontekstin social ekonomik të kohës.

ABSTRACT

This article tackles the importance of the villas built in Tirana between 1912-42 as an important architectural heritage with various styles ranging from vernacular architecture, to the late eclectic, European modernism and Italian Rationalism of the 40s. These architectural phenomena in built form would have an immense value by any means. In this article there are some descriptions about methods of construction, décor, and the social economical context in which these villas were built.

Iniciativa për studimin e vilave në Tiranë, u bë e nevojshme për faktin se sot gjithnjë e më shumë ato po zëvendësohen në këmbim të dy apartamenteve e një dyqani¹ duke mos mbetur "In situ", pjesë të arkivit material të qytetit të fillim shek. XX.

Të kuptuarit se cilët janë objektet, që përbejnë monumente kulture është pjesë e këtij studimi.

Në fakt, vetë etimologjia e fjalës "monumentum" rrjedh nga folja monere (latinisht) që do të thotë "të bën të rikujtos", që ndikon në një instrument të kujtesës. Monumenti është një art efakt i çfarëdo natyre e dimensionit që të risjell me anë të kujtesës etapa kohore, njerëz, ngjarje, rite, besime dhe formon thelbin gjenealogjik të identitetit të një vendi.

1 Në këmbim të dy apartamenteve e një dyqani – kjo shprehje është frymëzuar nga filmi grek me titullin "Në këmbim të pesë apartamenteve e një dyqani" me autorë Dimitris Filipidis e Ianis Skopetis, që trajton probleme të ngjashme në qytetin e Athinës (shënim i autorëve).

Përgjatë kohës, kemi të pranuar disa praktika të qasjes ndaj monumenteve si: studimi, konservimi, restaurimi. Historikisht është konstatuar se, vetëm në fund të shek. XIX u hartuan projekte konservuese e restauruese. Rivitalizmi është një tjetër praktika e dekadave të fundit, ku vlerat e karakterit të ndërtesës përcillen në formë indirekte duke ndryshuar thelbësisht funksionin. Në Tiranë, ndërhyrje të kësaj forme kanë qenë përgjithsisht të gabuara për integritetin e monumenteve duke prishur rikujtesën, ndaj riteve shoqërore e kushteve simbolike të risjella.

Çfarë përfaqësojnë vilat në Tiranë?

Tirana e sotme është një qytet me një stratigrafi kohore duke filluar nga Mesjeta e deri në ditët e sotme. Është e nevojshme të studiojmë çdo element të qytetit me synimin për të krijuar një identitet "të shtuar". Sikurse shkruan Di Nardo për të njohur Tiranën e vërtetë, duhet të dimë ta vështrijmë

e ta dëgjojmë të shprehet me emocione të forta (Nardo², 2008).

Në klasifikimin e trashëgimisë kulturore të vilave të Tiranës përfshihet harku kohor prej fillimit të shek. XX deri në përfundimin e luftës së II-të botërore pas së cilës ndryshon dhe mënyra e ndërtimit të banesës në bazë të kushteve të reja politiko-ekonomike. Për këtë studim jemi orientuar "nga teoria historike pozitiviste" (J.Rykwert³, 1976) sipas të cilit duhet kuptuar, cila është arkitekturë monumentale dhe, cila përcaktohet nga materialet e përdorura dhe teknikat konstruktive të kohës. Në Tiranë, leximi i emocioneve dhe shtresave të ndryshme të qytetit është ende shumë i qartë. Sipas artikullit "Qyteti, tërësia që përmban dialektikën e "Vetë"-krijimit." nga S.Dhamo, Tirana ende mund të konsiderohet si një "binom" i lexueshëm i fazave të ekzistencës së zhvillimeve organike spontane me pjesën e

"qyteteve të themeluara" ose "të planifikuara"
² Nardo, P. Di. "Trace di un futuro." *Aud Nr.11* 2008: 30.

³ Rykwert, J. *La maison d'Adam au Paradis. Paris, 1976.*

(Dhamo⁴, 2010). Në mënyrë të ngjashme, qytetin mund ta ndajmë në dy zona të dallueshme: pjesën historike të Tiranës, që karakterizohet nga një rrjet i parregullt dhe Tiranën e Re, që u shtri në Jug të rrjedhjes së Lanës me rrjet rrugor ortogonal. (Fig. 6 Harta me ndarjet sipas zonave). Disa rrugë të hapura në vitet 1930 kanë ushtruar një ndikim të rëndësishëm edhe në fizionominë arkitektonike të tipologjisë së banesës, si p.sh.: krijimi i banesave individuale me oborr nga ana e brendshme, me fasade në rrugë, ku kati perdhe shfrytëzohet zakonisht si dyqan. Në rrugën e Kavajës, rrugën 28 Nëntori, rrugën e Barrikadave u krijuan këto tipe banesash të ngjashme në disa qytete të Ballkanit si Shkodër, Vlorë (Rruga Justin Godar), Manastir, Prizren, Kostur, etj.). (Fig. 7 Rruga e Barrikadave; Fig. 8 Bulevardi Musolini, sot Rruga e Kavajës).

Duke i parë në tërësinë e tyre banesat individuale mund t'i ndajmë në disa tipologji: Në vila tradicionale të ndërtuara me mjeshtra zejtarë të

⁴ Dhamo, S. "Qyteti, tërësia që përmban dialektikën e "Vetë"-krijimit." *Forum A+P* 5 (2010): 9-33.

Dr. Vera Bushati është Diplomuar në 1969. Ka kryer Doktoraturën në vitin 1982 pranë FIN. Specializuar në "La Sapienza" (Romë). Histori Arkitekture dhe Restaurim. Ish-Dekane në Fakultetin e Inxhinierisë së Ndërtimit. Është prjektuese dhe zbatuese e disa objekteve arkitektonike të rëndësishme në Shqipëri dhe jashtë saj, Kosovë, Liban, Kongo etj. Është autore e disa librave dhe artikujve shkencorë në fushën e arkitekturës, pjesëmarrëse si referuese në kongrese dhe konferenca të ndryshme ndërkombëtare, Berlin, Athinë, Vienë etj. Aktualisht është Dekane e Fakultetit të Arkitekturës në Universitetin Polis.

Ernest Shtëpani është diplomuar në Fakultetin e Inxhinierisë së Ndërtimit në Tiranë. Më pas ka kryer studime të mëtejshme në programin Master në Universitetin e Anahaltit të Shkencave të Aplikuara/ Bauhaus, Dessau në vitin 2010. Aktualisht është viti i dytë që punon si asistent pedagog pranë Universitetit Polis.

kualifikuar; në vila projektuar nga arkitektë të stileve neoklasike, eklektike, si dhe racionaliste, këto të fundit, të ngjashme me banesat e kohës në Europë. Sentimentalizmi skenografik për të vlerësuar si duhet ambientin urban të Tiranës së Vjetër, na çon në përcaktimin puritan të një "qyteti kopësht", ndërsa banesa tradicionale, që ndodhet në zonat e Tiranës historike e ka zanafillën tek banesa me "shpi zjarri". Një shembull i spikatur është banesa e Sali Shijakut.

Në shumë vila në Tiranë, në zonën e "qytetit spontan" vihen re përqasje ndaj traditës dhe modeleve të konfirmuara të saj, si p.sh, banesat me qoshk. Elementët tradicionalë interpretohen si substanca bazë, të përshtatura ndaj përdorimit me gjithë mjetet figurative dhe estetike. Vilat përshtaten

ndaj klimës, terrenit dhe kontekstit urban. Dekori dhe gjuha arkitektonike shprehet nëpërmjet kapiteleve, pilastave, qoshe, e mensola që me logjikë paraqesin rolin funksional, simbolik, statik e viziv. Shpesh dekori prezantohet me një geometri komplekse të prejardhur nga shumë burime arkitektonike duke e vështirësuar klasifikimin historik preciz. Në disa raste ky dekor është thjesht butaforik pa përmbajtje strukturore, që sipas Laugier-it arrin lehtë të dallosh pjesët që hynë estetikisht në kompozim të një orderi arkitektonik, me ato që janë shtuar jo nga nevoja, por thjesht nga kapriçiot. (Laugier⁵, 1753)

Në disa zona të Tiranës gjejmë elementë që përsëriten shpesh, si p.sh.: qoshet e mureve të

5 Laugier, M. A. Essai sur l'architecture . Paris, 1753.

- Fig. 2 Mozaiku i Tiranës;
- Fig. 3 Vila Ambasada e Vatikanit;
- Fig.4 Vila e ish-Ambasadës Franceze;
- Fig. 5 Vila Sarajet
- Fig. 6 Harta me ndarjet sipas zonave
- Fig. 7 Rruga e Barrikadave;
- Fig. 8 Bulevardi Musolini, sot Rruga e Kavajës
- Fig. 9 Foto mbi çatitë e Pazarit të Tiranës

Bulevardi "Zogu i Parë"

Fig.2

Fig.3

Fig.6

Bulevardi "Zogu i Parë" në Tiranë, foto e marë nga G.Marubi 1938
Rrugë të hapura në vitet 1930 të cilat kanë përcaktuar një tip të ri të banesës qytetare, si banesat me oborr nga ana e brendshme dhe me fasadë në rrugë, ku kati përdhe shfrytëzohet zakonisht për qëllime tregtare.

Fig.4

Fig.5

Fig.7

Fig.8

Fig.9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 12

punuara me stuko kanë të njëjtin konfigurim dhe duket qartë se i përkasin të njëjtës periudhe dhe janë punuar nga të njëjtat organizata mjeshtrash. Kornizat e dritareve kanë një dekor të veçantë shpesh herë të zbukuruar me motive gjeometrike të stilizuara apo floreale të mirëfillta të frymëzuara kryesisht nga natyra përreth. Balustra, me trajta të ndryshme me alternimin e tyre ritmik dekorojnë shkallët e ballkonet të mjaft vilave. (Fig. 10 Ballkon me Balustër; Fig 11 Shkallë; Fig.12 Dekorime të Fasadës).

Interesante janë trajtimet dekorative të kolonave të vendosura në hyrje të banesës apo pilastrave, ku si motive gjejmë orderat klasikë apo kompozitë, e në shumë raste kolona neo-dorike, neo-ionike, kompozite të orderit të madh, të stilizuara etj. Dekorimi në kangjellat e oborreve dhe në parapetet e ballkoneve përfshin disa stile si p.sh.: tradicionale, neoklasike, Arti i Ri, Art Deko e moderniste. Metoda e punës zhvillohej nga mjeshtrë që përdornin hekurin e rrahur, ku përsosja e punimit arrin vlera artistike. Dyshemetë dhe tavanet e banesave i gjejmë me një dekor të përshkallëzuar duke filluar nga trajtat tradicionale e deri në forma neo-klasike ektletike. Dyshemetë me granit të derdhur në vend, paraqesin shpesh tendenca të dekorit të stilit Art Deko. Mund të veçojmë dyshemetë me parket të rimesuar me figurat gjeometrike dhe ato të shtruara me pllaka çimentoje me ngjyra, që vizualisht perceptohen mjaft harmonishëm.

Gjatë harkut kohor midis dy luftërave botërore dhe sidomos në vitet 30-40, pati një zhvillim të Tiranës “në drejtim të qytetit të themeluar, ndaj atij spontan”. Shembujt të shumtë janë ndërtuar gjatë kësaj periudhe në Tiranën Jugore, që kufizohet nga lumi i Lanës në Veri. Vendosja e vilave zhvillohet sipas një rrjeti rrugor ortogonal me parcela të ndara mirë duke patur mundësi optimale për ndërtimin e vilave të reja. Këto parcela iu dhanë me kredi

nëpunësve të shtetit për të ndërtuar banesat e tyre sipas një legjislacioni të mirëpërcaktuar, p.sh. vila e Dr. Simonidhit. Vilat janë kryesisht dy katëshe, me hyrje direkte nga rruga, të rrethuara me mure ndarëse, ku në anën e rrugës vendosen kangjellat. Vilat janë të ekspozuara ndaj rrugës, ku spikat hyrja, të cilës i kushtohet një vëmendje e veçantë. (Fig.13 Rruga Jul Variboba; Fig.14 Vila e Dr Simonidhi; Fig.15 Ndarja në parcela). Stilet e përdorura i referohen stileve bashkëkohore në Europën e viteve 20-30. Nga ana tjetër modernizmi racionalist i vilave vjen shpesh herë i ndërthurur me nuanca lokale. (Fig.16 Vila projektuar nga arkitekti Q.Butka).

Zona jugore me vila 2-katëshe e oborre të gjelbëruara të kujton disa aspektet të Qytetit Kopësht të Howardit, për të përmirësuar rritjen kaotike të qendrave urbane, duke programuar lejimin e grupimeve të ndërtimeve në mes të gjelbërimit rreth qytetit (Giedion⁶, 1954), ide që iu përshtat mjaft mirë ndërtimit në këtë zonë të Tiranës, duke qenë shumë funksionale edhe në ditët e sotme.

Këto banesa projektohen në stile arkitekturore të ndryshëm nga ato eklektike apo neoklasike, (Fig. 17 Vila e Musa Jukës) dhe zgjidhjet e tyre janë bërë në përshtatje me kontekstin e “fquinjësine e tyre” me ndërtesat përreth. Ndërsa Kristofer Alexandër shkruan se, arti i të ndërtuarit, që i qëndron kohës në trajtën e monumentit, është ai ku njeriu e ndjen

6 Giedion, S. *Spazio Tempo Architettura. Milano, 1954.*

Fig.13

- Fig. 10 Ballkon me Balustër
- Fig 11 Shkallë në hyrje
- Fig.12 Dekorime të Fasadës
- Fig.13 Rruga Jul Variboba
- Fig.14 Vila e Dr Simonidhi
- Fig.15 Ndarja në parcela
- Fig.16 Vila projektuar nga arkitekti Q.Butka

Fig.15

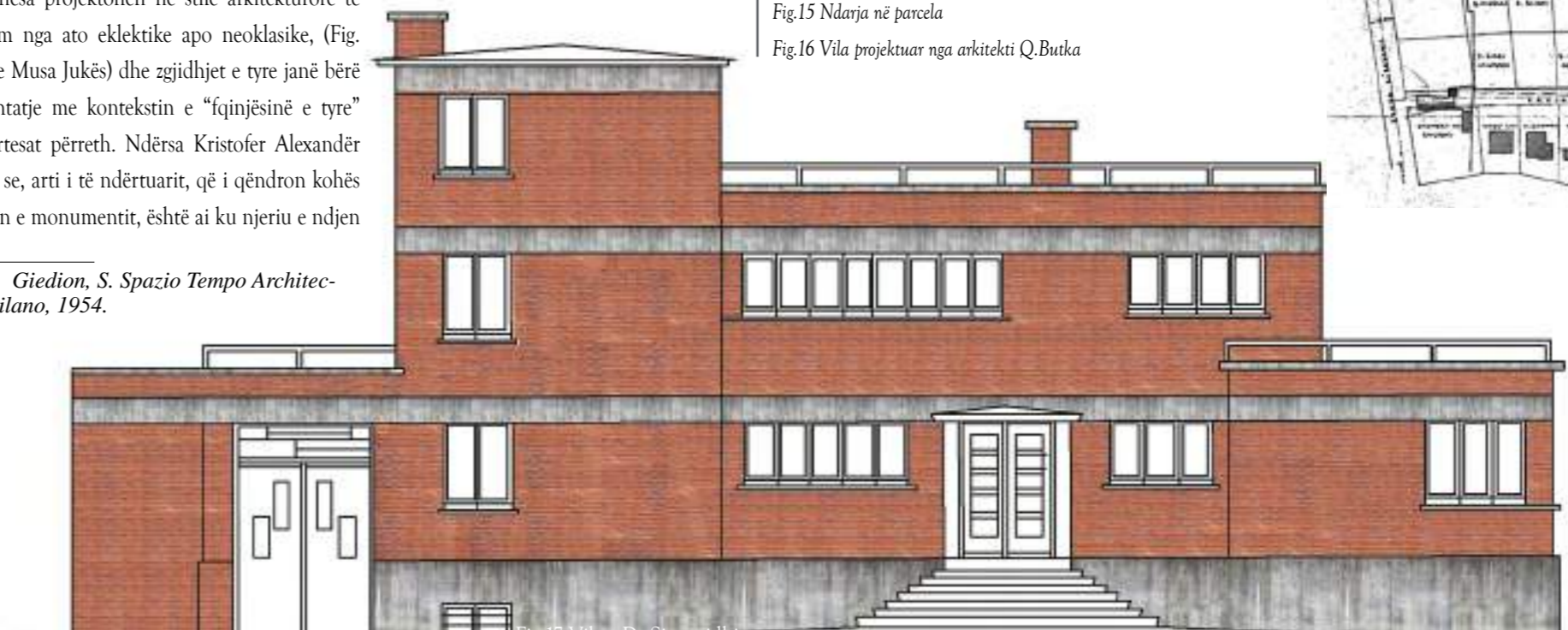

Fig.16

veten mirë dhe që pranohet nga fqinjësia me banorët e afërt. Dhe në fakt, kuarteret janë të ngjashme si nga madhësitë, nga raporti bosh-plot, marrëdhënia me rrugën dhe kushtet jetësore.

Të zotërojnë një vilë midis kopshtit në vitet 20-40 të shek. XX do të thoshte të kishë një status simbol, që përbënte një shenjë dalluese sociale si dhe një oaz paqeje, ku harrohen problemeve dhe jeta rrjedh e qetë. (Ingasaio⁷, 2006). Banorë të këtyre vilave ishin politikanë, tregtarë, profesionistë, nëpunës të shtetit, që tërhiqeshin nga mundësia e "belvivere" në vila. Interierët e vilave janë interesante. Kemi zëvendësimin e arredimit fiks me atë të lëvizshëm. Interierët çlirohen nga fashaturat e drunjta tradicionale dhe pajisen me mobilje të përpunuara, që i përgjigjen shijeve e kërkesave të kohës. Interierët në thelb paraqesin një raport të ri me habitatin. Kemi një gjeneratë arkitektësh shqiptarë, që i përkasin bashkësisë së intelektualëve shqiptarë të pas-pavarsisë, të cilët ishin shkolluar në perëndim. Do të vemë në dukje rolin e arkitektëve si S. Luarasi, A. Lufi, Q. Butka, K. Sotiri, Dh. Dhespoti, H. Kërciku etj. (Riza⁸, 2010)

Vërehen risi në përdorimin e materialeve, veçanërisht betonit të armuar, proces që kërkon llogaritje të imëta e zgjidhje të skemave konstruktive racionale. Projektet kanë disa "vlera avant-garde" në dizajnin arkitekturor, si në plan, volum, marrëdhënie interier-eksterier dhe në simbiozën midis traditës lokale e rajonale me karakterin minimalist të arkitekturës moderne. E rëndësishme është se, ndryshe nga krijimtaria në arkitekturën zyrtare, që përfaqon stilin neoklasik, arkitektët vendas gjetën shprehjen e tyre të plotë pikërisht në trajtimin e vilave të Tiranës.

Nga hulumtimet në terren e në arkivë, kanë spikatur edhe emra të arkitektëve të huaj si Nathan Wyeth, që ndërtoi Ambasadën Amerikane, (Fig. 18. Foto e viteve 1930 e Ambasadës Amerikane në Tiranë), gjithashtu autor i projektit të zyrës ovale të Shtëpisë së Bardhë apo arkitekti, që projektoi Vilën e Dr. Simonidhit. (Fig.14 Vila e Dr Simonidhi).

⁷ Ingasaio, E. *Ville del Salento. Lecce, 2006.*

⁸ Riza, E. "Qemal Butka." *Drita 2000 (2010): 5*

Arkitektët italianë luajtën një rol të veçantë në arkitekturën e Tiranës, në fillimet e Luftës së II-të Botërore. Ndërtimi i grup-banesave si pallatet e Xhenjos, Aviacionit, Lanës, Merkatës etj. Në apartamentet sinjorile e komode, krahas frymës racionaliste, kishte nuanca monumentale për shkak të influencave të politikës së kohës. Elementet e thjeshta arkitektonike përveç se krijojnë kualitetin të lartë të banesave, përcjellin evokime historike që duken në përdorimin e stilizuar të tullës. Monumentalismi shprehet përmes pastërtisë dhe mprehtësisë së kompozimit estetik. Mjetet kompozicionale dhe teknikat ndërtimore, cilësisht të përsosura, janë vënë në shërbim të kësaj ideje qëndrore "Lufta kundër ornamentit" shfaqet në thjeshtësinë dhe pastërtinë e materialeve. (Fig. 19 Pallatet e aviacionit).

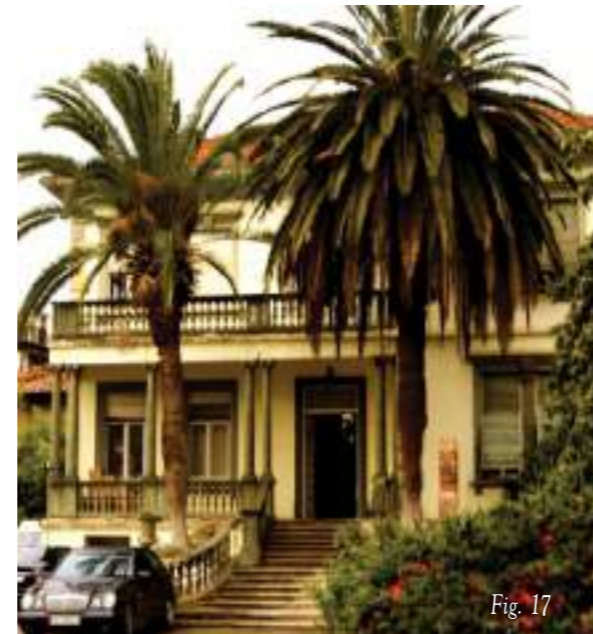

Fig. 17

Fig. 18

Në konkluzion mund të themi se, arkitektura në Tiranë ndërmjet viteve 1912-42, varion nga eklektizmi i vonuar me tendenca lokale, tek modernizmi kontemporan i shkollave të Europës Qëndrore e më tej Racionalizmi Italian i viteve 40. Këto fenomene të shprehura në arkitekturë, do të përbënin një trashëgimi arkitektonike me vlerë për çdo qytet.

Artikulli synon të vendosë në vëmendje rëndësinë e vilave të Tiranës si pjesë e rëndësishme e trashëgimisë arkitektonike dhe bazohet në konkluzionet e një procesi kërkimor e studimor, i cili do të botohet së shpejti në një vëllim të veçantë. Ky studim është organizuar nga Universitetin POLIS dhe është drejtuar e koordinuar nga autorët e këtij shkrimi në bashkëpunim me studentët e Universitetit.

Bibliography

- Nardo, P. Di. "Trace di un futuro." Aud Nr.11 2008: 30.
- Dharmo, S. "Qyteti, tërësia që përmban dialektikën e "Vetë"-krijimit." Forum A+P 5 (2010): 9-33.
- Giedion, S. Spazio Tempo Architectura. Milano, 1954.
- Ingasaio, E. Ville del Salento. Lecce, 2006.
- Laugier, M. A. Essai sur l'architecture . Paris, 1753.
- Riza, E. "Qemal Butka." Drita 2000 (2010): 5.
- Rykwert, J. La maison d'Adam au Paradis. Paris, 1976.

Fig. 17 Vila e Musa Jukës

Fig. 18. Foto e viteve 1930 e

Ambasadës Amerikane në Tiranë

Fig. 19 Pallatet e aviacionit

Fig. 18

Foto Sotir Dhano

Foto Sotir Dhano

The “Greater” Balkan City

Elona Karafili

Mine is Bigger than Yours

I landed in Belgrade some days ago. The first thing to welcome me was a huge board with the picture and name of Nicola Tesla – which is also the name of the airport. I started thinking about how I never associated Tesla with Serbia, given that he was born in that time’s Austrian Empire and then lived in the US. Then I realized that maybe Mother Theresa who spent her whole life in India is also not quite associated with the Albanian Airport that holds her name; The same with Alexander, the Great which Skopje’s airport is named after.

It seems like these Balkan cities are trying by all means to be perceived as something more, something bigger, by sometimes artificially glorifying their history which one might argue reflects the small scale complexion. The Balkan is composed by very dynamic and tempered societies but that lack critical mass. This “Mine is bigger than yours” might seem as a naïve approach, but it is actually not

surprising in these highly competitive environment.

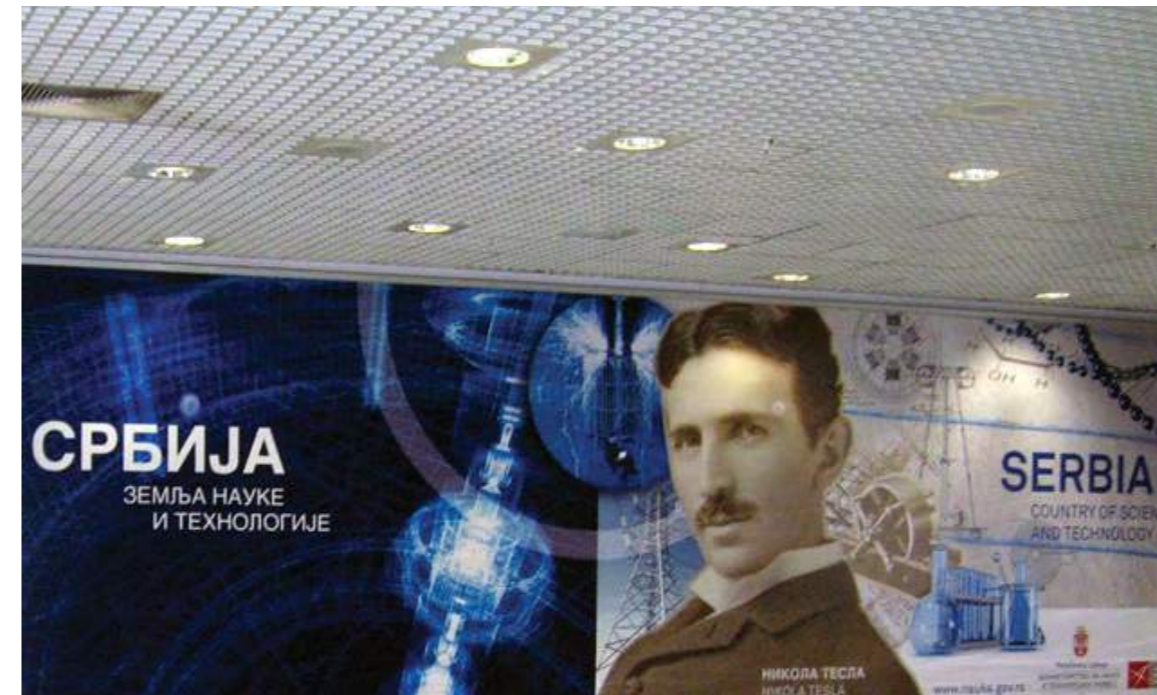
Well, some believe size does matter: What if you are an S sized city with a XS budget? How do you face, if at all, the XXL’s as Paris, London, Berlin?

Competition among cities is an old phenomenon, even predating the concept of nations (Ward, 1998)¹, but in the conditions of ever-increasingly mobile societies, activities and capital - it gains a new role of a greater importance.

More and more cities are turning to City Marketing as an instrument that provides better chances for cities to be more competitive, more attractive and better performing. The question then becomes –

Is the currently implemented strategy (strategy being ambitiously used here) the most appropriate and effective one for Tirana, compared also to other cases in the Balkan?

¹ Ward, S

Nikola Tesla Airport, Belgrade

In order to explore this, we first need to have a better understanding what city marketing is. Despite its increasing popularity among academics and city managers, its definition as well as its practice remains as yet far from clear and consensual.

How to measure it

City Marketing counts a number of definitions, among which some focus on the measures a city must undertake (Ashworth & Voogd 1990)², some on the attractions and services (Kotler 1999)³, and some on the communication and branding (Kavaratzis 2004)⁴. One all embracing definition is that of Van den Berg, Klaasen and Van der Meer (1990)⁵: activities intended to tune the supply of

² Ashworth, G. J., & Voogd, H.

³ Kotler, P

⁴ Kavaratzis, M

⁵ Van den Berg, L., Klaasen, L. H. and

van der Meer, J.

urban functions to the demand from the city “consumers” – the latest being divided into residents, business and visitors.

The American Marketing Association defines marketing as “An organizational function and a set of processes for creating, communicating, and delivering value to customers and for managing customer relationships in ways that benefit the organization and its stakeholders “ (AMA 2009)⁶. Yet City Marketing is not a simple translation of the marketing process, it implies adopting the marketing’s principles rather than copying its techniques. The contributions of marketing scholars especially Kotler’s, broadened its concept by introducing non for profit marketing, social marketing and image marketing. Yet how do you market a city? Why? Is it on sale? To whom? We can then deduct that the ambiguity and elusiveness of City Marketing derives from its very subject – the city.

⁶ AMA

Elona Karafili graduated in 2006 in Economics and Finance at the University of Tirana. She later pursued the master studies at the Erasmus University of Rotterdam, Holland, receiving a master’s degree in Urban Management. The research thesis focused on city marketing, referring to Tirana as case study. Since 2007, Elona is engaged as academic staff at POLIS University, lecturing the subjects of Urban Economics and City Marketing. Aiming to deepen the focus in the economic aspect of regional development, she started the doctorate studies on such topic at the University of Thessaly, Volos, Greece. Elona is actively participating in several scientific activities and international exchanges.

Elona Karafili është diplomuar në 2006 pranë Fakultetit të Ekonomisë në Tiranë. Më pas ka kryer studimet Master në Menaxhim Urban pranë Universitetit Erasmus, Rotterdam, Hollandë. Kërkimi i tezës së masterit trajton çështje të marketimit të qytetit me rast studimi Tiranën. Prej 5 vitesh Elona është pjesë e stafit akademik të Universitetit POLIS si lektore në lëndët Ekonomi Urbane dhe Marketing Qyteti. Duke thelluar më tej interesin për aspektin ekonomik të zhvillimit rajonal, ka filluar dhe studimet e doktoraturës mbi këtë temë pranë Universitetit të Thesalisë, Volos, Greqi. Elona është gjithashtu pjesëmarrëse aktive në aktivitete të ndryshme shkencore dhe shkëmbime ndërkombëtare.

Ashworth and Voogd (1990) focus on a mix of measures (in line with the marketing mix) that a city governance must undertake to increase the overall attractiveness of a place.

Hubbard and Hall (1998) focus on cultural and art events and pay high emphasis to promotional activities for the city.

Kotler (1999) focuses on the amenities hence the major subject is the product development: the attractions, design and services of a city.

Corsico (1994)⁷ starts its discussion on urban marketing by referring to the city with three metaphors: the City - enterprise; the City - product and the City - market.

Not surprisingly Corsico uses metaphors while addressing city marketing. We all have an individual perception of the city, related not only to the city per se, as per our own experiences and associations.

If we all agree that the ultimate aim is positioning a city into its end users' mental maps - the city being referred to its perceptive form rather than its mere physical appearance - than the metaphors, the associations, the perceptions become the real domain of City Marketing. Its focus then is the image of the city, and this image is shaped and built by altering the way it is perceived.

While describing its theoretical framework on the transition from city marketing to city branding, Kavaratzis (2004), states that the city image is communicated via Primary Communication, Secondary

Communication and Tertiary communication.

Primary Communication - referring to the hardware of image communication such as landscape design, the architectural objects, infrastructure investments, public spaces, additional administrative structures, etc. This is also very much in line with what Kotler suggests as "attractions and services".

Secondary Communication - referring to the intentional communication of the city's image through marketing campaigns, advertisement, Public Relations, graphics, logos.

Tertiary Communication - stands for the communication that goes beyond the marketer's reach, the uncontrollable one, consisting in the word of mouth and media.

The Balkan Size

The Balkan cities faced and to some extent are still facing an "identity crisis", which is something nearly every post socialist country went through after the regime changed. All of them reacting in their own way, but all aiming to distant themselves from the post-socialist city stereotype and come closer to the "European" city. To do so, considering the lack of urban products inherited from the past, not surprisingly it starts with investments to improve the city, its landscape, infrastructure, services and amenities.

It's enough mentioning the Skopje 2014 project that foresees a radical transformation of the city, companioned

by strong public debates by professionals as well as common people, who perceive it in different ways: some as a grotesque and desperate need for a new (or better say "old") identity and others as a positive development, arguing that the results are yet to come. Nevertheless there is room for criticism if instead of contributing to the citizens' pride it actually provokes the further division of the city. "The plan proposes a wide range of singular interventions such as triumphal arches, obelisks, fountains, over 50 sculptures, memorials, archive, churches, etc. Although this program may seem like a planning myopia, it intentionally enhances the mechanism of populism." (Mijalkovic & Urbanek, 2011)⁸ The estimated cost of this project is about 200 million Euros, which in the present economic conditions seems too ambitious.

⁸ Mijalkovic, M. & Urbanek, K.

Nevertheless, the governance wants landmarks, and quite often the approach is the same for many urban governments. The primary communication, hence the physical betterment of the city is the primary tool used by them.

In Tirana the approach was a bit different. Creativity starts when you cut a zero from your budget, so maybe that also helped seeking a different way to do it. "Tirana has become famous internationally for the curious project of the painting of the facades, initiated by the former Mayor of the city, Edi Rama, a former painter and artist, who decided upon being elected, to start a process of revitalization of all former socialist living blocks and housing complexes, whose facades had been worn out and damaged, creating a very unpleasant feeling in the city, associated with decay. " (T.I.C.A.B)⁹ The change was remarkable, and among other actions, it contributed to

⁹ T.I.C.A.B

Project Skopje 2014, Macedonia

СКОПСКО

ЛУКОЙЛ

Alexander the Great, Monument, Skopje, Macedonia. Photo Julian Veleshnja

Tirana Facade.

Tomma Abts Facade Project, Tirana Biennale 2007

his election as the Best World Mayor in 2004. Another approach introduced by the former administration and adopted and pursued by the recent one as well, is the organization of international architecture competitions, to generate not only ideas and projects that will transform the city but also to receive international attention.

Architectural competitions obtained a whole new perspective as a post-Bilbao phenomenon, when every city wanted its own Guggenheim, its own landmark.

Even though Guggenheim's contribution in Bilbao's transformation is overrated, this success story is mainly due to a visionary city manager rather than Frank Gehry.

While learning from best practices is quite useful and strongly recommended, copying and pasting proved more than once not to work. Let's recall the 1992 Olympics in Barcelona, after which

many cities have been trying to be the hosts of these mega-events, considering this as an ultimate solution that will automatically bring progress. Well, the 2004 Olympics in Athens were obviously far from Barcelona's success story.

Nevertheless as already mentioned the primary communication is the main tool used by urban governance. Its main addressees are the citizens. Not only because they receive the attention of the city administration as voting electorate, but also because ultimately they are part of the city that we want to improve. Clearly a city is more attractive if appreciated by its own residents.

Whilst the primary communication – the physical interventions in the city via investments in attractions and infrastructure is something comprehensive to the urban governments in the Balkan and focused internally, the secondary communication is something still kept in national level and mainly

externally oriented.

Secondary Communication refers to the intentional communication of the city's image through marketing campaigns, advertisement, Public Relations, graphics, logos.

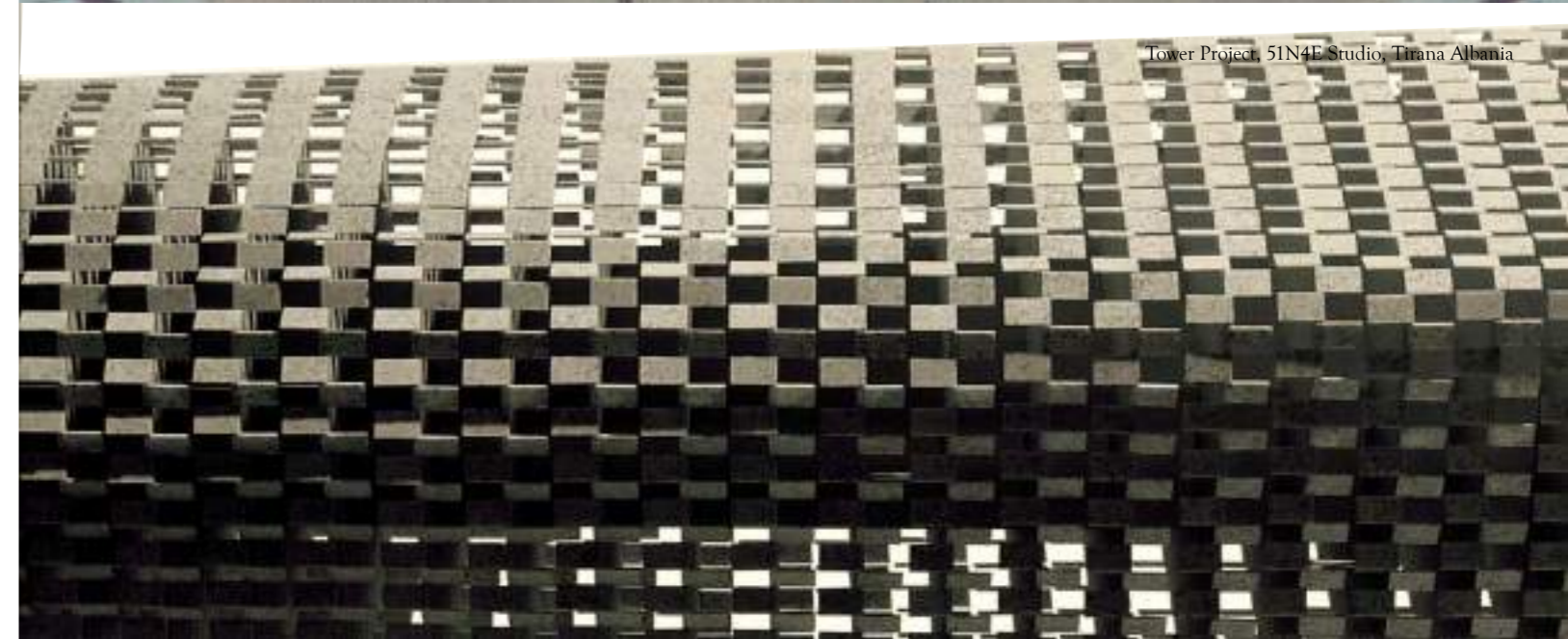
In city level we can identify a lack of a consistent and coherent strategy with regard to the communication of the city image. In Tirana the whole set of activities undertaken for this purpose is the participation in some sporadic events as international fairs and printing and distributing some brochures. For 2011 the municipal budget for marketing was less than 100,000 Euros; it is easily deducted that it is not rated as priority for the city governance.

Tirana and many other Balkan cities still lack a logo and slogan to represent them.

While in national level we can mention a number of commercials that

City Slogan, Amsterdam, Netherlands

Tower Project, 51N4E Studio, Tirana Albania

many countries including Albania, Serbia, Kosovo, Macedonia have produced for broadcasting in CNN and Euronews, used mainly as a destination branding strategy, companioned by an inviting slogan.

As already mentioned the secondary communication is externally driven, paying less attention to the residents, albeit the most successful city brands were developed as a message for the citizens as I love NY, I AMsterdam, etc. A similar first attempt in the Balkan is Newborn in Kosovo.

Although the secondary communication of the image is yet not fully exploited by most of the Balkan cities, it is important to pay attention while using it.

Marketing is a tricky business. You have to tease, you have to promise but you also have to deliver. Otherwise you might end up having a boomerang effect; if you raise expectations you must live up to the expectations, or you just expose yourself to a greater potential disappointment. Afterwards the tertiary communication will have a contrary effect.

Tertiary Communication consists in the communication that goes beyond the marketer's reach, the uncontrollable one, consisting in the word of mouth and media.

In the Balkan size the power of the tertiary communication is something that cannot be neglected.

Greater is better

This paper aimed to provide a comparative overview of the city marketing

practice in the western Balkan cities using Kavaratzis theory of image communication.

The Balkan cities are trying to provide themselves with a new identity, with a new image. They are heavily investing in primary communication as the main tool, through investments in attractions, landmark architecture and infrastructure. Nevertheless they still lack a clear a well defined strategy to communicate the city's image through marketing techniques as advertising, graphics, logo and a slogan. The few sporadic attempts are mainly externally oriented paying less attention to the city's residents.

Clearly there is no recipe on what marketing instrument to apply as there is no single use of it. Indeed it requires a tailor made strategy and an integrated approach that implies the coordination of many activities for the same final aim. And it starts with knowing your product, knowing your city, identifying its potential, its advantages; advantages here being referred as the true competitive advantages of a place, those that make it unique, not just the mere comparison with the others. We must go beyond the small scale complexion, beyond the "Mine is bigger than yours" approach, which is basically what we have been doing so far.

Indeed each country has a greater perception of itself, implying that the physical maps and the mental maps not always coincide. There existed scenarios of the Greater Greece, Greater Albania, Greater Serbia, and so on. Well, I guess after 200 years of obsessed nationalistic

City Slogan, Pristina Kosovo

ideas, we all agree that the Balkan is not getting any bigger, so probably we need a different approach to make our countries and cities "greater", when greater will finally mean better instead of bigger.

Bibliography

- AMA (2009) American Marketing Association – The New Definition of Marketing
- Ashworth, G. J., & Voogd, H. (1990) Selling the City: Marketing Approaches in Public Sector Planning – Urban Planning. London: Belhaven Press
- Corsico, F. (eds) (1994) Urban marketing: A tool for cities and for business enterprises, a condition for property development, a challenge for urban planning at 'Marketing Urbano International Conference', Edizioni Torino Incontra, Turin, Italy.
- Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: Towards a theoretical framework for developing city brands, Place

Branding, 1 (1), 58 – 73

- Kotler, P., Asplund, C., Rein, I. and Heider, D. (1999) 'Marketing Places Europe: Attracting Investments, Industries, Residents and Visitors to European Cities, Communities, Regions and Nations', Pearson Education, London, UK.
- Mijalkovic, M., Urbanek, K., (2011) "Skopje – the world's bastard. Architecture of the divided city", Wieser Verlag, Vienna, Austria
- T.I.C.A.B (2012) – Tirana International Contemporary Art Biennale
- van den Berg, L., Klaassen, L. H. and van der Meer, J. (1990) 'Marketing Metropolitan Regions', European Institute for Comparative Urban Research, Rotterdam, The Netherlands
- Ward, S. V. (1998) 'Selling Places: The Marketing and Promotion of Towns and Cities 1850–2000', E & FN Spon, London, UK.

New York Branding Products

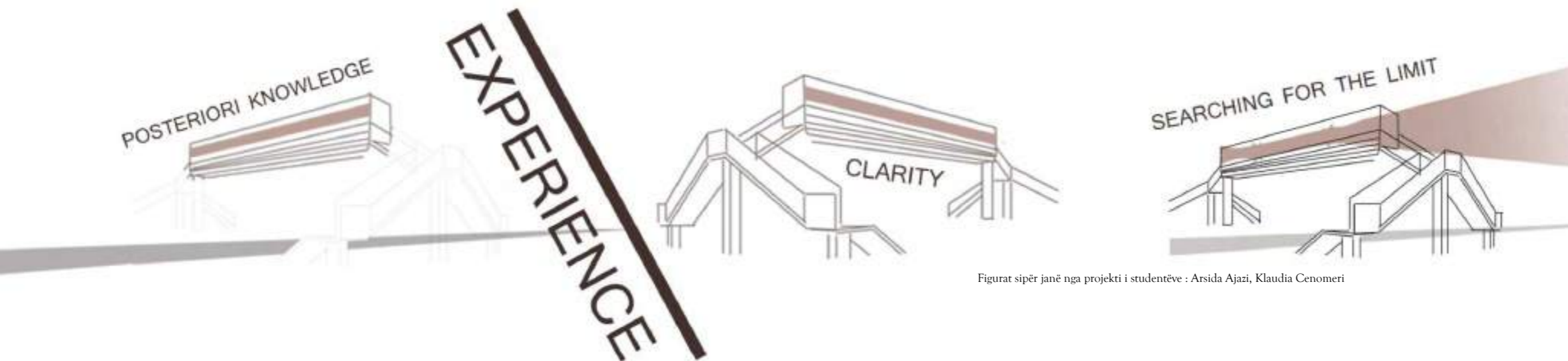
Shkëmbime Sub-Urbane

Mikro ndërhyrje për të rivitalizuar qytetet

bashkëkohore në ballkan

Ky artikull është pjesë e projektit "Revival of City Squares" financuar nga Swiss Cultural Programme for the Western Balkans

Ledian Bregasi

Figurat sipër janë nga projekti i studentëve : Arsida Ajazi, Klaudia Cenomeri

ABSTRACT

The contemporary Balkan cities continue to be part of a continuous process of change and renovation of their configuration and morphology. The stimulus for change comes from the embodied need of every natural or urban organism to adapt and to evolve in order to deal with the natural selection.

The "Revival of City Square in Balkan Cities" program tries to help the evolutionary process of the contemporary cities by performing a number of interventions in the public spaces believing that this practice will be spread in all the rest of the city.

"Suburban Exchange", part of the framework created by the general program, was a workshop organized in Tirana and the chosen area for the intervention was located in the first kilometers of the Tirana-Durrës highway. The reason for this selection stays

Qytetet bashkëkohore në ballkan vazhdojnë të jenë pjesë e një procesi ndryshimi dhe rishikimi të pamjes dhe morfologjisë së tyre. Këto procese, diku shtyhen nga nevoja për krijimin e një identiteti të ri, diku nga nevoja për të përshtatur hapësirën urbane me mënyrën e re të jetuarit në paradigmen e paeksploruar të ekonomisë së tregut të lirë. Kjo shtysë për ndryshim vjen nga nevoja e mbartur brenda çdo organizmi urban apo natyror për t'u përshtatur, në mënyrë që të përballojë përzgjedhjen natyrore.

Mekanizmi i evolucionit bazohet mbi mutacionin e disa karaktereve të organizmit, të cilat me kalimin e kohës vihen

në provë nga procesi natyror i përzgjedhjes. Nëse këto ndryshime të vogla të organizmit sigurojnë mbijetesën, ky individ shumohet dhe geni i ndryshuar përhapet duke krijuar variantin e asaj specie, e cila i përgjigjet më mirë kushteve të ambientit në atë moment të caktuar historik.

Në një mënyrë të ngjashme, programi "Revival of City Squares in Balkan Cities", një sipërmarrje e përbashkët e Universitetit POLIS dhe Co-PLAN në Shqipëri, EXPEDITO në Mali të Zi si dhe Coalition for Sustainable Development në Maqedoni, mbështetur nga Swiss Cultural Programme for the Western Balkans eksploron

mundësitë e përmirësimit të përgjithshëm të jetesës në qytetet bashkëkohore të ballkanit nëpërmjet mikrondërhyrjeve, të krahasueshme me inxhinierinë gjenetike, në hapësirat publike të këtyre qyteteve.

Pjesë e aktiviteteve të përkrahura nga ky program ishte edhe *workshop*-i "Suburban Exchange" i zhvilluar nga data 18 deri në datën 25 korrik 2011 në Universitetin POLIS, Tiranë. Ky *workshop* drejtohej nga Ivan Kucina, pedagog në Universitetin e Beogradit, asistohet nga një grup pedagogësh vendas e ndërkombëtar të Universitetit POLIS dhe ndiqej nga mbi 20 studentë dhe arkitektë të rinj nga Shqipëria, Mali i

Zi dhe Maqedonia. Zona ku do të përqëndroheshin studimet dhe ndërhyrjet u zgjodh të ishte brezi i urbanizuar, që shtrihet në të dy krahët e kilometrave të parë të superstradës Tiranë – Durrës.

Përse interesi i një ndërhyrjeje të tillë drejtohet, pikërisht, në një zonë kaq të veçantë dhe të anashkaluar nga "Arkitektura Zyrtare"?

Për mendimin tonë, ky brezi i urbanizuar mbart në qenien e tij esencën e zhvillimit historik të Shqipërisë pas zhvendosjes në paradigmen e re të tregut të lirë. Përdorimi i këtij trualli ka evoluar të paktën katër herë në njëzet vitet e fundit duke kaluar

Ledian Bregasi is an Albanian architect who graduated in 2010 at "La Sapienza" University of Rome, where he is currently developing his PhD studies in Architecture Theory and Design. At the moment he is lecturing in the Design Studio III and Information Architecture course at POLIS University in Tirana. Research of the emergence of behavioral patterns and network processing of the information, are the main focus of his academic interests.

His professional experience includes collaborations with the local administrations in Tirana and with architecture firms in Italy and Albania. At present he works as an architect at Metropolis Architecture and Planning studio in Tirana. From 2012 he is head of AUA, Albanian Union of Architects and Urban Planners.

Ledian Bregasi është një arkitekt i diplomuar në vitin 2010 në Universitetin e Romës "La Sapienza" ku për momentin po zhvillon kërkimet për programin e doktoraturës në Arkitekturë, Teori e Projekt. Aktualisht, ai është lektor në kurset e Studio Projektimi III dhe Information Architecture pranë Universitetit POLIS në Tiranë. Interesat kryesorë të kërkimit shkencor përqëndrohen, mes të tjerash, në spikatjet e modeleve të sjelljeve dhe në procesimin në network të informacionit.

Eksperiencia e tij profesionale përfshin një numër bashkëpunimesh me administratën publike në Tiranë dhe me disa studio arkitekture në Itali e Shqipëri. Në këtë moment ai punon si arkitekt në studion e projektimit Metropolis Architecture and Planning. Prej vitit 2012 është kryetar i Unionit Shqiptar të Arkitektëve, Urbanistëve dhe Planifikuesve.

WORKSHOP NDERKOMBETAR

in the vitality and dynamism of the zone that has never been part of the attention of the "Official Architecture".

The workshop aimed to stimulate the creativity of the participants through a structure, articulated in series of actions. The process started with the gathering of the information from the site, continued with the creation of evolution scenarios and finished with the definition of the design and the public presentation of the project. The whole creative process was stimulated by the request to the students to create a story from the spatial phenomena and from the human activities found in the project site. The elements used in this story were the forces that deformed the diagrammatic material creating the final design.

All of the projects, despite their local and contextual characteristics, show behaviors that can be injected even in the consolidated city. In this particular moment, when the cities are used as cavities for experimenting extreme approaches of design, including even monumentalism and historical revivals, this experience can be considered an impulse towards perceiving the urban context as a ecological system where, from the complexity of interaction a virtuous way of intervening in the city can emerge

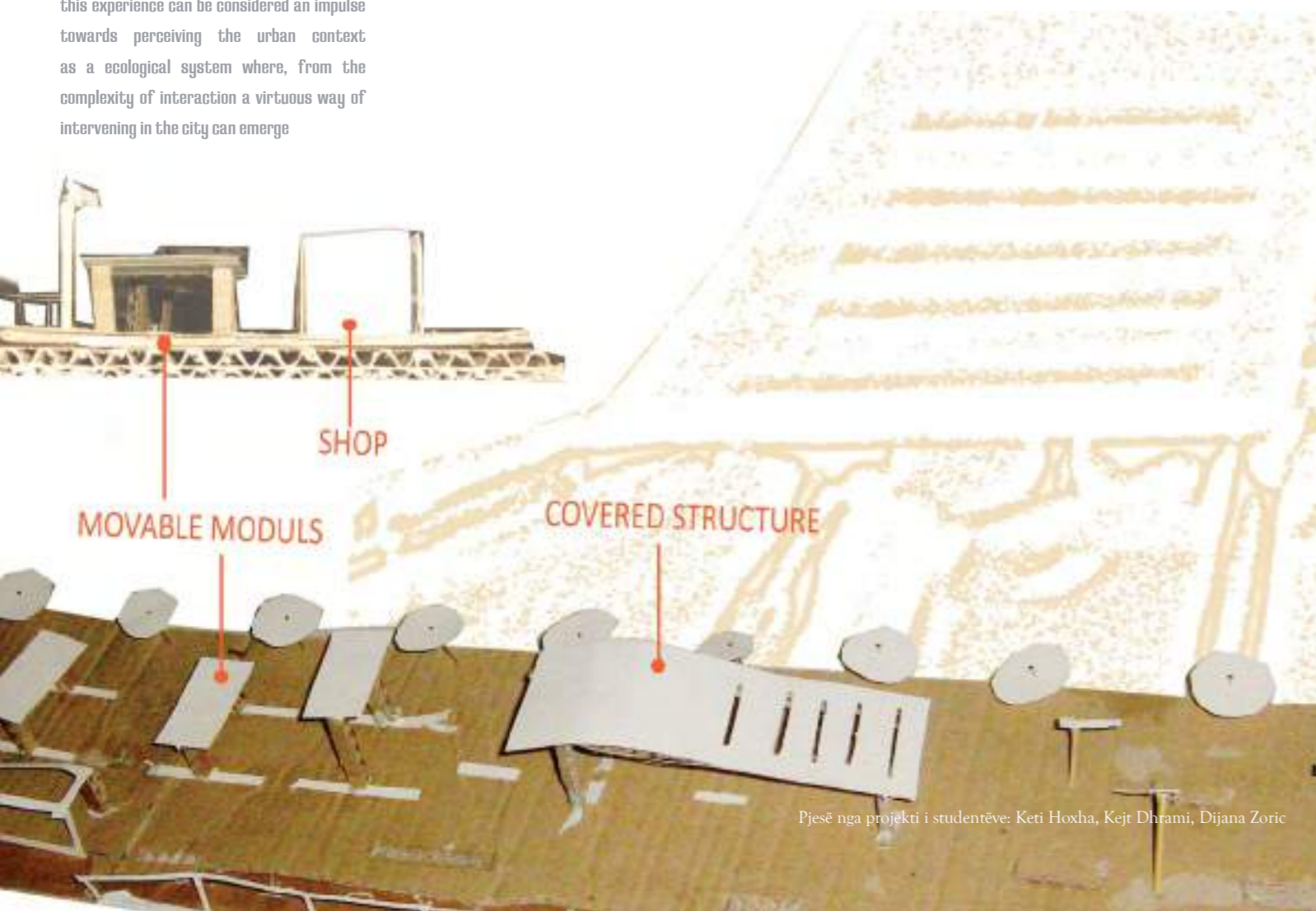
nga toka bujqësore dhe banimi me karakter rural, në përdorimin industrial, në ndërmarrjet që ofrojnë shërbime dhe së fundmi në qendra të arsimit të lartë dhe të kërkimit shkencor. A ka akoma vend për ndërhyrje rivitalizuese në një kontekst të tillë, që mbart shtresëzime të rëndësishme të aktiviteteve kaq të ndryshme nga njëri-tjetri? A mund të kthehet kjo zonë, e cila përmbledh, në një sipërfaqe kaq të vogël, historinë e zhvillimit të qytetit perëndimor, në një laborator, ku studiohen në shkallë të vogël zhvillimet që mund të rindizen edhe në Tiranë?

Këto ishin disa nga pyetjet me të cilat u përball ky *workshop*.

Metodologjia e përdorur në aktivitetet synonte nxitjen e proceseve krijuese të pjesëmarrësve, falë një strukture të ar-

tikuluar në procesin e mbledhjes së informacionit për zonën e ndërhyrjes, krijimin e skenarëve të mundshëm të ndryshimit, hartimin e projektit si dhe prezantimin dhe vlerësimin e ndërhyrjes. Kjo strukturë krijonte aparatit mbështetës të gjithë procesit krijues. Për t'u theksuar ishte momenti i nxitjes së shpikjes apo risisë. Për krijuesit e fushave të ndryshme ky moment është vendimtar. Shpikja apo risia nuk është rezultati direkt i një procesi linear, por përkundrazi, vjen si sintezë dhe kapërcim krijues, (Saggio 2007)¹ i cili nxitet nga elementë, qoftë të jashtëm të logjikës së krijimit të momentit. Elementi i përdorur për nxitjen e kapërci-

¹ Saggio, A. *Introduzione alla rivoluzione Informatica in architettura*, Roma, Carocci, 2007

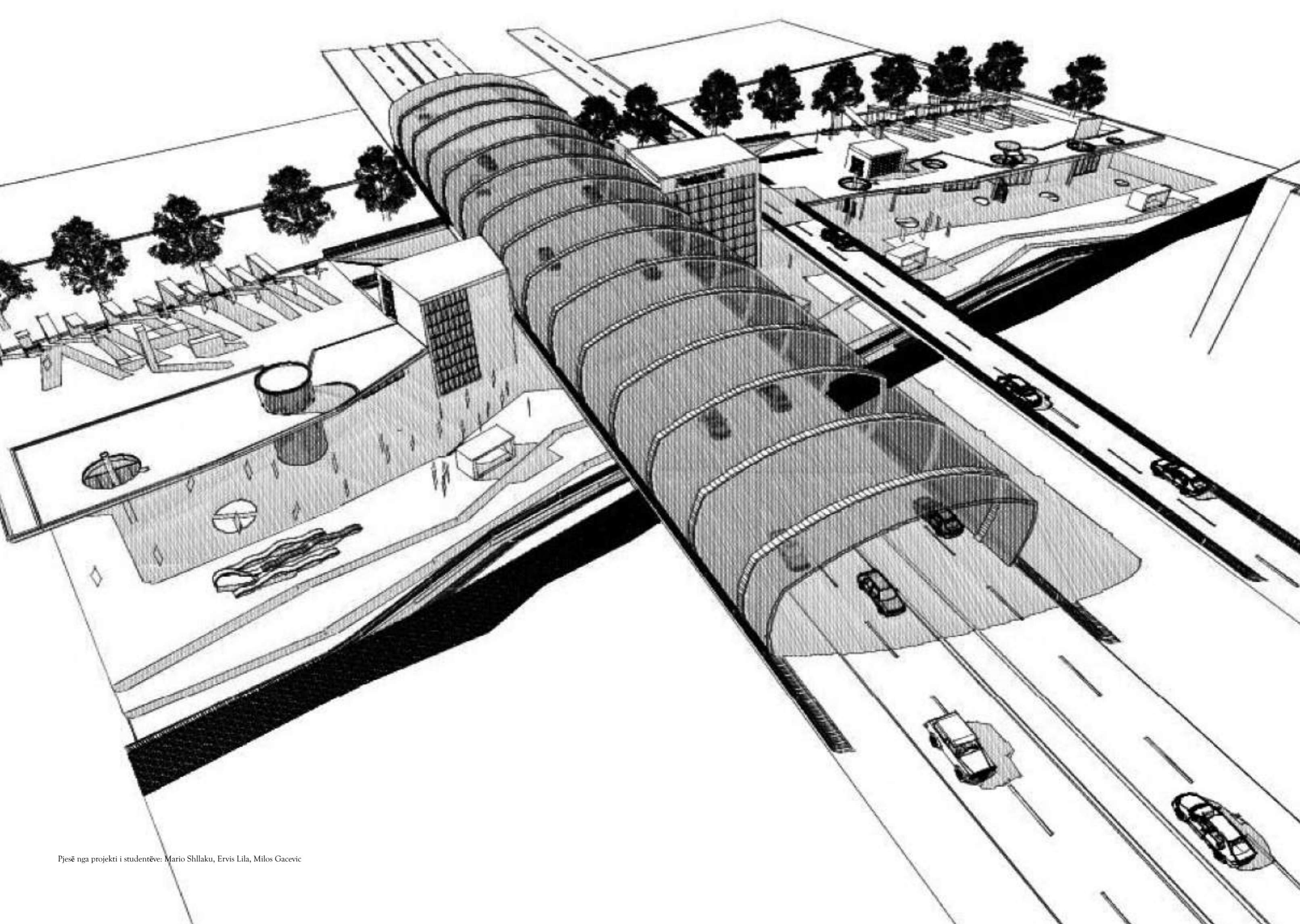
Pjesë nga projekti i studentëve: Keti Hoxha, Kejt Dhrami, Dijana Zoric

Pjesë nga projekti i studentëve: Keti Hoxha, Kejt Dhrami, Dijana Zoric

Pjesë nga projekti i studentëve: Keti Hoxha, Kejt Dhrami, Dijana Zoric

mit krijues ishte krijimi i një historie të frymëzuar nga fenomenet hapësinore dhe nga aktivitetet njerëzore të zonës në studim. Pikërisht elemente të kësaj historie formojnë dhe deformojnë diagramën, që do të përdoret në krijimin e ndërhyrjes arkitektonike. Ky moment i sintezës krijuese kondenson në hapësirë dhe në kohë fenomenet e hasura në zonë, dëshirat e banorëve si dhe programin arkitektonik. Pas këtij momenti, puna e mbetur është ajo e zgjidhjeve të problemeve hapësinore të lokalizuara si dhe paraqitja e projektit.

Pas një pune intensive një javore, ku ndërthureshin vizita në terren, leksione teorike, punë krijuese në grup dhe prezantime të ndërmjetme, propozimet përfundimtare të pjesëmarrësve në *workshop* përfaqësonin një mori zgjidhjesh, të cilat parashikonin gjithashtu, një mori të gjerë shkallësh të ndërhyrjeve. Duke j'u përgjigjur pritshmërisë, propozimet zbulonin hapësira të mbetura ose "leftovers", të cilat duke mos zotëruar trajtat e hapësirave tërheqëse për ndërtuesit, plotësonin të gjitha kushtet e nevojshme për t'u kthyer në shtytës të sjelljeve të vërtetshme në kontekset e sotme urbane. Mbikalime, boshe ndarëse mes korsive, ura të ndotura dhe hapësira pa interes u kthyhen në katalizatorë të bashkëveprimit mes banorëve dhe përdoruesve të zonës. Në një zonë, ku mungonte bashkëveprimi social, ndër karakteret qytet-formuese që u

përdorën ishin mbetjet e një zhvillimi jo të qëndrueshëm, për të ringjallur një pjesë të territorit sub-urban, por gjithmonë në përkatësi të qytetit të Tiranës.

Megjithëse, zgjedhja e programit arkitektonik që do t'i përgjigjej problematikave të hasura nga pjesëmarrësit mbetet e lirë, fakt interesant ishte se gati të gjitha propozimet paraqisnin futjen e hapësirave krijuese dhe të kalimit të kohës së lirë, si përgjigje ndaj fenomeneve dhe aktiviteteve të zonës. Karakter tjetër që bashkon zgjidhjet ishte edhe programi arkitektonik, i cili parashikonte zhvillimin e aktiviteteve të ndryshueshme, por të vazhduara në këto ambiente përgjatë gjithë ditës, duke i dhënë një tjetër tipar qytet-formues zonës, atë të mbivendosjes së aktiviteteve të ndryshme në gjithë harkun kohor.

Të gjitha projektet, pavarësisht karakterit të tyre lokal dhe të kontekstualizuar shfaqin sjellje, të cilat mund të injektohen edhe në qytetin e konsoliduar. Në këtë moment vendimtar, ku qytetet janë kavia, ku eksperimentohen përjasje diametralisht të kundërta, përfshirë dhe rikthimin e monumentalizimit si përgjigje ndaj nevojës për një identitet të ri, kjo eksperiencë, për mendimin tonë, përbën një shtysë drejt trajtimit të kontekstit urban si një sistem ekologjik, ku kompleksiteti i ndërveprimeve mund të shfaqë edhe spikatje të vërtetshme.

Pjesë nga projekti i studentëve: Felisia Veliu, Axhion Tagani, Gravrilo Vukovic

Student: Felisia Veliu, Axhion Tagani, Gravrilo Vukovic

Pjesë nga projekti i studentëve: Felisia Veliu, Axhion Tagani, Gravrilo Vukovic

Foto: Sotir Dhamo 2010

Foto: Sotir Dhamo 2009

An architecture without architects

The self-organized parasite organisms in the architecture of the city of Tirana

Ledian Bregasi

Preface

The need to write this article grew inside a specific environment in Tirana, the city I was re-evaluating after a long period of “in distance relationship”. This inspiring environment was POLIS University. The necessity for a deeper understanding of the phenomena that accompanied the recent developments in Tirana emerged during the frequent discussions with colleges and student on this issue. The real articulation of the research started after a series of debates, called Debates on Tour¹, organized by NAI, Netherlands Architecture Institute, U_POLIS and other local partners in Tirana, Podgorica and Sarajevo. The participation and presentation at the ARCHTHEO 2011² symposium gave me the opportunity to present this research to an international scientific community. The initial assumption is that the emergent behavior of the urban parasite³ swarms is a direct reaction to the crisis of the modern socialist city in Tirana.

1 http://en.nai.nl/platform/debates_on_tour/archive/item/_pid/kolom2-1/_rp_kolom2-1_elementId/1_1155929

2 <http://www.archtheo2011.org>

3 Marini S, *Architettura parassita. Strategie di riciclaggio per la città, Quodlibet, Macerata 2008*

The standardization and the zoning instruments of the socialist city were not able to respond to the subjective needs of the inhabitants, nor was able the re-established democratic system. The parasite genes that readapted the city to the specific and subjective needs can now be used also by the new generation of architects, in any eventual intervention in the today's city.

Introduction

The fall of the communist system created, in the early 90's, the necessary conditions for a deep change in the whole cultural and social context in Albania. The freedom of movement, the need of a job and the hope of a better future generated a consistent migratory flow that have affected all major cities of Albania and especially the capital, Tirana. The changes in the lifestyle and the discovery of the consume society created the need, within the consolidated city, for more and more space dedicated to the living and to the new activities deriving from the economy of the free market.

While the individuals adapted to the new economic system, the institutions were struggling to keep pace with the changes in the society. This phase delay, left an institutional, cultural and moral vacuum⁴. Not even the emerging private sector was able to fill this void, creating in this way the perfect conditions for the birth and development of abusive activities in almost every sector of the economy, and specifically in the construction industry. The densification of the city of Tirana was characterized by a self-organized and un-controlled development. One of the recognizable aspects of these developments were the architectural parasite organisms. These are abusively added volumes to the socialist period buildings. Their function varies from extensive space for commercial use to a new room for the children. Can this emergent behavior be considered an answer to the crises of the modern city, the city that was build to

4 *Aliaj B. , Dhamo S., Shutina D., Between the vacuum and the energy, Afrojdit, Tirana, 2010*

provide adequate living standards to every family. Such standards were the same for every person and they were calculated in order to give answers to a society that was looking for equality. At the same moment that the economical system changed, the needs of the individuals became subjective and the existing housing stock was not able to respond to these needs.

If the whole city is considered, there can be noticed that even though the crisis is general, the distribution of the parasite organisms exhibits an aggregate behavior which means that a part of the buildings harbor few parasites, while the other part of the buildings carry the majority of the parasites. Is the distribution of the parasites random or there can be determined a pattern in this emergent behavior? In this apparently chaotic and emergent behavior, can there be determined an inner regulatory system⁵, and can this self-evolved gene be implanted in the rational city in order

5 *STEALTH.unlimited: www.stealth.ultd.net*

ABSTRAKT

A mund të vërehet ndonjë rregull në zhvillimet e pakontrolluar që kanë ndodhur në qytetet post socialiste shqiptare? A mund të formulohet një teori që mund të shpjegojë rritjen, në dukje të pakontrolluar, të organizmit urban?

Pas rënies së sistemit komunist, në të gjitha qytetet kryesore shqiptare, është vënë re një shpërthim i zhvillimeve urbane informale. A mundet të përcajtohet një sistem rregullues i brendshëm dhe a mundet ky gen i vetë zhvilluar të mbillet në qytetin racionalist për t'i dhënë zgjidhje krizës së Tiranës së sotme?

Metodologjia e përdorur për të hulumtuar ndryshimet e pakontrolluar të ndodhura në Tiranë fillon me vëzhgimin e drejtëpërdrejtë në terren. Ky vëzhgim kryhet mbi tre kampione katrore me brinjë 200 metra me 200 të cilat janë përzgjedhur ndër bloqet e banimit të ndërtruara gjatë perjudhës së komunizmit. Organizmat parazitare lokalizohen, rregjistrohen dhe klasifikohen sipas dendësisë dhe aftësisë së tyre për t'u grupuar.

Pas analizimit të të dhënave mund të dallohet një motiv në organizimin dhe vendndodhjen e organizmave parazitare. Këto organizma mund të krahasohen me

kolonitë e bakteve. Për të krijuar ambientin e nevojshme për rritjen e parazitëve urbane duhet të plotësohen një sërë kushtesh. Nëse numri i agjentëve parazitare në një hapësirë të caktuar është më i vogël se një vlerë limiti, këto organizma do të "vdesin" nga vetmia. Nëse numri i tyre është më i madh sesa një tjetër vlerë limiti, agjentët do të "vdesin" nga mbi popullimi. Kushte të caktuara kontekstuale krijojnë Zonën e Banueshme për spikatjen e organizmave parazitare urban. Sjellja e spikatorit e turmave parazitare ndodh si reagim ndaj krizës që hasi qyteti socialist në Tiranë pas ndërimit të sistemit ekonomik, politik e shoqëror. Standardizimi dhe zonimi në qytet, nuk ishin në gjendje t'u përgjigjesin nevoja subjektive të banorëve që u gjendën në paradigmen e tregut të lirë. As sistemi i ri politik nuk mundi t'i përgjigjej kësaj krize duke e detyruar qytetin të vetërregullohej. Geni parazitare që e përshtati qytetin me nevojat specifike dhe subjektive të banorëve tani mund të përdoret nga arkitektët për të kuptuar e për të projektuar në qytetin bashkëkohor.

to give an answer to the crisis of the today's Tirana city?

Materials and methods

The aim of the data collection is the search for a relation between the type of building, the location and the parasite's characteristics that can be expressed by the occupied surface, the built volume and the ability to aggregate.

The methodology used to explore the uncontrolled changes taking place in Tirana was a qualitative research through direct observation. This method was applied to three samples of 200 per 200 meters, in a socialist period housing block. The block were selected for their peculiar characteristics.

The first 200 per 200 meters sample was taken from the Shallvare quarter (Fig. 1). This area was mainly developed during the 60's following a neoclassical soviet style.

After the changes in the political and economical system, this area became one of the most refined quarters in Tirana, making the price of the land one of the hi-

ghest in the city.

The second rectangular sample is taken from a neighborhood near the National Historical Museum (Fig. 2). This plot is located close to the city center where the modernist housing blocks were built during the 70's.

The third sample was taken from the Zogu i Zi neighborhood (Fig. 3). This block is located along the inner ring road of the city. It was built during the 70's and 80's and it was chosen because it represents a standard housing block for the middle class of that period.

The choice of these specific samples was made because of their similar situation regarding the parasite architecture even though the three of them have different location, architectural characteristics and history.

The parasite architecture was located in each sample. They were reported in a 3D model of the area creating a database of the parasites. This database included the location, the size and the aggregation of every parasite.

Situation in Piazza quarter

Situation in Shallvare quarter

Situation in Zogu i zi quarter

Figure 4 Situation in Shallvare quarter

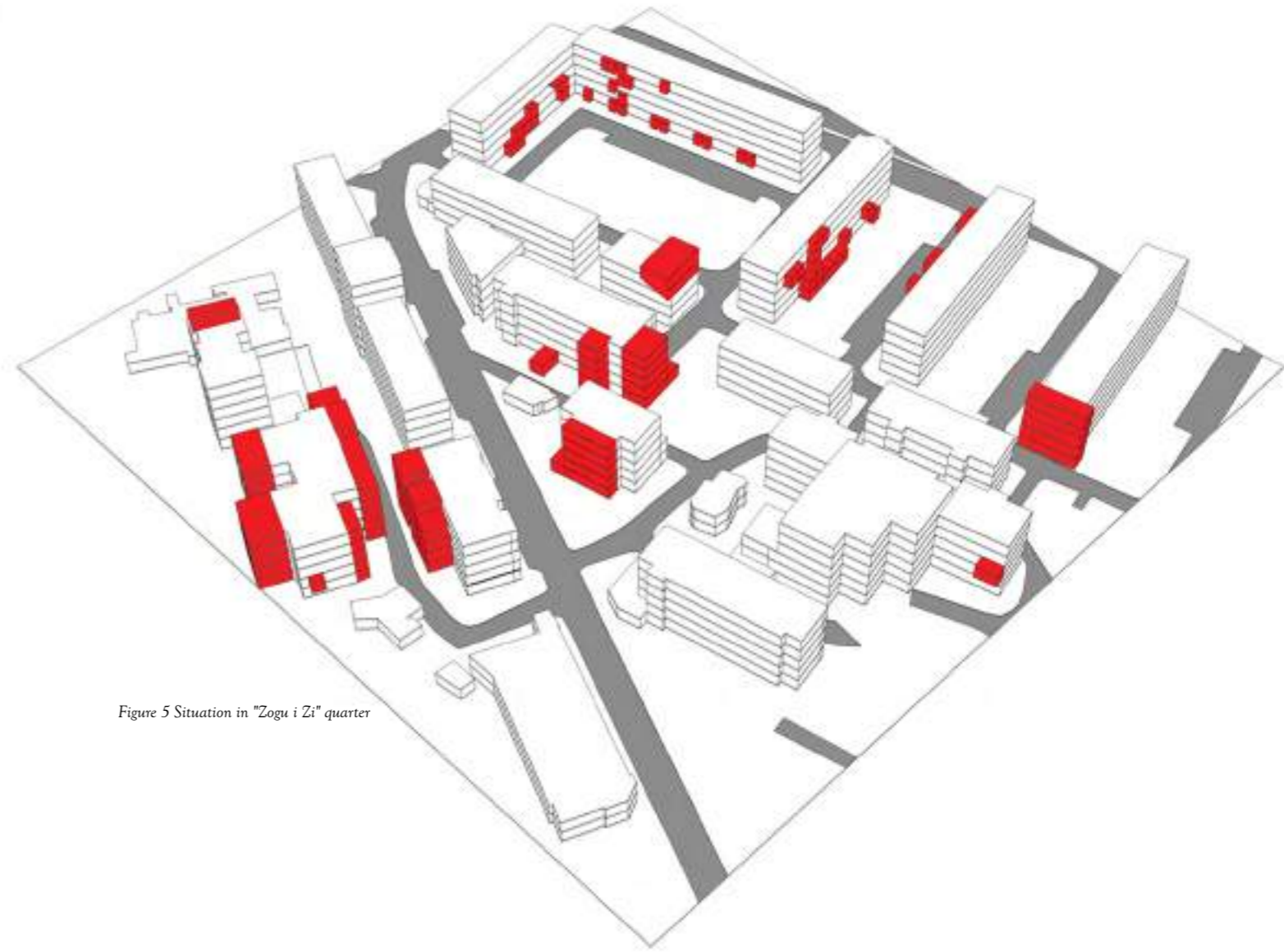

Figure 5 Situation in "Zogu i Zi" quarter

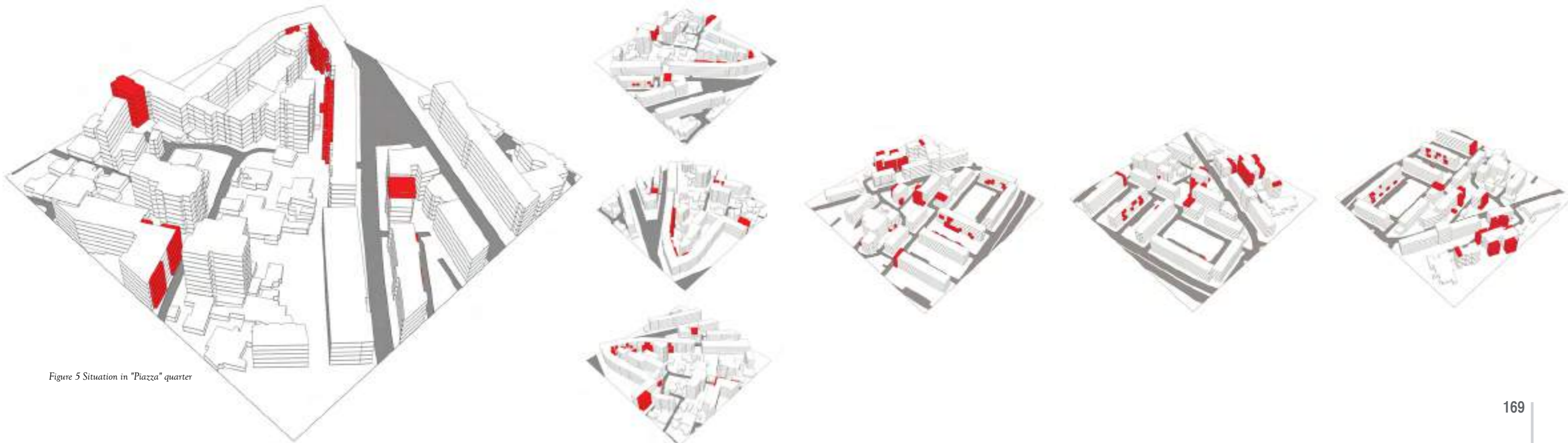

Figure 5 Situation in "Piazza" quarter

Results

The first part of this section will be focused on discussing the similarities between the architectural parasites and the biological parasite organisms, starting from the etymology and considering the definition, the types of parasites, the importance of parasitism in the evolution of species and the ecology of these organisms.

The word parasite comes from the Greek παράσιτος parasitos, "one who eats at the table of another" and that from παρά para, "beside, by" + σίτος sitos, "wheat" (Wikipedia, 2011)⁶. A definition of parasitism is given by (Animal Sciences, 2002) 'Parasitism describes a relationship between two species, a parasite and its host, in which the parasite benefits, while the host is harmed. Parasitism is one form of symbiosis, which more generally describes any situation involving a close relationship between organisms

6 The further explanation of the parasitism (Wikipedia, 2011) will show why this relation can be considered as parasitism.

Unlike predators, parasites are generally much smaller than their host, although both are special cases of consumer-resource interactions. Parasites show a high degree of specialization for their mode of life, and reproduce at a faster rate than their hosts[...]

The harm and benefit in parasitic interactions concern the biological fitness of the organisms involved. Parasites reduce host fitness in many ways, [...] to the modification of host behaviour. Parasites increase their fitness by exploiting hosts for resources necessary for the parasite's survival: (i.e. food, water, heat, habitat, and dispersal)[...]

Although the concept of parasitism applies unambiguously to many cases in nature, it is best considered part of a continuum of types of interactions between species, rather than an exclusive category. Particular interactions between species may satisfy some but not all parts of the definition. In many cases, it is difficult to demonstrate that the host is harmed. In others, there may be no apparent specialization on the part of the parasite, or the interaction between the organisms may be short-lived.

of different species.'

The case under study deals with two specific types of construction, the first being the formally build blocks (the host) and the second specie being the informally added volume (the parasite). There can be noticed a clear symbiotic relationship between the two organisms.

The architectural parasites are smaller than their hosts and they also show a high degree of specialization. This difference derives from the way through which were designed the two species. The socialist period housing blocks were design in the modernist way and they were build to host the New Man of the communist society. This man was a modern one, living in a new and industrialized city where the standardization was the way of living. The State was meant to take care of his citizens who were doing standardized work, had standard needs and therefore needed standardized homes. The degree of specialization inside these housing blocks was very low and the only difference in the apartments was a consequence of the number of the members of the family. The bigger flats were allocated to the bigger families and the smaller ones were assigned to the families with a small number of members.

Another aspect of the low specialization of the housing blocks was a direct result of the non existence of a land market. Inside the city, the whole land was owned by the state and the land could not be bought or sold by the privates. Because of this, the value of the land was the same in the whole territory of the city and there was no need to gain a higher income from the land located closer to the city center. Accordingly, even the building density had no reasons for being dif-

ferent in the different areas of the city. The new housing blocks were a mere response to the natural growth of the population and to the small amount of allowed migration.

On the contrary, the parasite building were a response to the shift to the capitalism paradigm that brought a new way of living, characterized by the subjective needs and by the maximization of the profit. Two of the most representative features of the parasitic behavior derive directly from this paradigm shift. The high rate of specialization is a response to the crisis of standardization of the existing blocks and to the subjective needs of the new society. The fact that the parasite organism reproduce faster than their host, in the case of the architectural organisms, is a symptom of the need for growth and for profit of the inhabitants, and of the impotence of the authority to deal with the new needs of the fast changing society.

There can be noticed another feature of these added volumes that they share with the biological parasites. The parasite architecture spoils the hosting building by using the resources necessary for the parasite's survival. It can get direct access through the host's vertical and horizontal communication. In this way the parasite can maximize its livable surface saving up to 30% of the surface otherwise used for the stairs, elevators and corridors. Even the structure and the plumbing of the host are used by the parasite, satisfying this way the needs of the capitalistic society, fast growth and higher profit.

The things become more complicated when it comes to the lighting. The rationalist housing typologies make it possible

for the parasites to attach to the flat façade increasing the building's body depth. In a case, there can be noticed a jump from the 11,5 meters of width of the modernist building to the 20,8 meters of width considering all the layers of parasites added through the years (Fig. 3). The obvious problem of these very deep buildings becomes the lighting. In these configurations the rooms are no longer aggregated in lines but in rows, where only the outermost one receives natural lighting and ventilation. In this case the action of the parasite over the host can be considered a real exploitation of the resources harming the host.

There can be noticed 4 types of architectonic parasites: New volume added to the Housing unit, Conversion of the space from Housing to Commercial activity, Additional space to the Commercial activities, Conversion of Public Space to Private Garden. All these types of parasites belong to the ectoparasites, having in common the fact that they all live on the surface of the host. In the most densely built areas, there can be noticed the hyperparasitism. Also known as epiparasite, this type of parasite is one that feeds on other parasites, making the distinction between the host organism and the parasite more difficult.

The qualitative research is conducted on three rectangular form samples defined in the city. The formally built housing blocks 'host' are taken under exam and all the abusively added volumes 'parasites' are located, measured and represented in the 3D model and on the database. The collected data is summarized in two tables. In the first one (Table 1), the host and the parasite are considered as two separated organi-

	Total Area	Host				Parasite			
		Built Surface	BS/ Area	Built Volume	FAR	Built Surface	BS/ Area	Built Volume	FAR
Square 1	40000	16173	40,43%	264475	2,20	460	2,84%	26123	0,22
Square 2	40000	15851	39,63%	211225	1,84	583	1,68%	12325	0,10
Square 3	40000	12184	30,46%	130065	1,08	778	6,39%	10150	0,08

	Symbiotic organism							Number of parasites	
	Built Surface	BS/ Area	S Para/S Host	Built volume	V Para/V Host	V Increment	FAR	Nr	Average size
Square 1	16633	41,58%	2,84%	250598	9,88%	8,99%	2,42	16	1632,69
Square 2	16434	41,09%	1,68%	213550	5,37%	5,28%	1,95	20	616,25
Square 3	12962	32,41%	6,39%	140215	7,86%	7,34%	1,17	35	290

sms while in the second table (Table 2) the symbiotic organism is taken under examination as a whole. The first 200x200 meter rectangle, Shallvare quarter, has the highest Built Surface to Total Area ratio, 40.43% for the host organism. The location of the area, being one of the best in Tirana has influenced even the Built Volume and the Floor to Area Ratio which are the highest of the three samples taken in consideration. The parasite organism located in this sample has the biggest volume of all the three areas, 26123 m³. The amount of the built surface of the parasite is unexpected. In the Shallvare quarter, even though the volume of the present parasite is the nearly 10% of the host organism (Table 2), the surface that this organism occupies on the terrain is the smallest of all the three samples. This surface is more than 2 times smaller than the surface occupied by the parasites in the third sample.

The second sample rectangle is the nearest to the city center, but the value of land in this area is not as high as in Shallvare quarter. This is one of the reasons why the Built Surface and the Built Volume in this area are lower than in the first square. The localized parasite organism follows the trend of the host organism, having average Built Surface and Built Volume related to the other two samples.

The third sample is taken at the Zogu i Zi zone. The area is bordered on one side by the inner ring road of the city of Tirana. This ring road, before the 90's, was the

limit of the city in that area. Nowadays the area is considered to be part of the consolidated city, being located in the central part of it because of the enormous growth that Tirana faced the last twenty years. This sample has the smallest Built Surface and Built Volume when compared to the previous two. When the parasites are taken in consideration, the Built Volume is the smallest but the Built Surface of the parasite organisms is the biggest of the three samples.

Taking under exam the aggregation abilities of the parasites on the three samples, significant differences are noticed. In the first sample, the most dense of the three, the parasites show bigger ability to aggregate forming only 16 distinct groups with an average volume of 1632 m³. In the second and the third samples there are respectively 20 and 35 aggregations with a volume of 616 m³ and 290 m³.

Conclusions

The phenomenon of architectural parasitism in the city of Tirana is the result of the combination of a series of factors which include political, economical, cultural, ethical, architectural and spatial reasons. The vacuum left behind by the collapsed communist system could be filled only by the energy of the self-organized inhabitants of the city. This energy could not be channeled neither by the atropism of the cultural community nor by the ethical values that were being questioned in the chaotic changes. However, the collected data show a

direct relation between the economical factors and the behavior of the parasites. The added volumes are not the mere result of the need of an adequate housing. The differences in the values of the built volumes in the three samples cannot derive from the different needs of the inhabitants in the different areas because, in the city of Tirana, there is not a visible and spatial division of the population with different incomes and social statuses. Meaning that the real needs for housing are very subjective but the distribution of these needs is homogeneous in most of the territory of the city.

The distinctive characteristic of these samples is the different land value. The Shallvare area, being the one with the highest value of the land is the most densely occupied by the legally built housing blocks. The parasite organisms, showing an impressive ability to adapt to the rules of the free market, occupy less valuable land than the other two squares but the volume that they fill is more than twice the size of the volume occupied in the other samples.

The flexibility and the high efficiency of these parasite organisms show that the modernist city's problem can be solved. The emergent behavior of these organisms is a distinctive feature of the free market too, showing that the city, by itself, can respond to the needs for growth and to the specific development conditions. The major issue is the lack of a formal interaction between the citizens and the public authority. This lack of formality in these relations makes it difficult for the architect to perform his role in the formation of the city. The presence of the architect could solve some field-related problems, starting from the hygienic issues and continuing up to the architectural language that are visible in the major part of

the parasite interventions.

The great majority of the parasite organisms are attached to the housing blocks that were constructed during the communism, under a severe and rational modernist way. This way of building created the right physical conditions for the development of the parasites that could be easily attached to the flat façades. The modernist city was closely related to the industrialization process and to the mentality of infinite growth. This unfinished process created an Imperfect City that had in its genes an unthought-of flexibility, able to respond to the emergent nature of reality in the today's city of Tirana.

References and bibliography

- ALIAJ B. et al, Between the vacuum and the energy, Tirana, Afrojdit, 2010
- ALIAJ B. , DHAMO S., SHUTINA D., Between Energy and the Vacuum: What is the trap that holds hostage the development and integration of the Albanian economy in the modern world?, Tirana Afrojdit, 2008
- CO-PLAN, Making cities work- Comparing between transitional and developed Urban and Housin models, Tirana ENHR , 2003
- Marini S, Architettura parassita. Strategie di riciclaggio per la città, Quodlibet, Macerata 2008
- STEALTH .unlimited, Wild City, www.stealth.ultrd.net
- Vanholsbeeck O, Development of a 3D Agent-based simulation tool and its application to a host-parasite system, Master Thesis Msc Computational Science University of Zurich, Switzerland

"Sheshi Skënderbej" Tirana 2008

"Sheshi Skënderbej" Tirana 2012

T[ir] / (ar)[a] (ha) [(na)] City

“Branding” the new image of Tirana

Eno Barjami

Poster në Ndërtesë, Rr. Ibrahim Rrugova

Reflektimet s'kanë të ngopur, teksa endem rrugëve të kryeqytetit shqiptar. Shpesh, fjala e parë që më vjen ndërmend, sapo dal në ajër të pastër dhe nuk e di pse, më vjen pikërisht në anglisht, është “Chaos in Order” – “Kaos i rregullt”. Ky ndoshta është termi që mund të përkufizonte anormalinë, sikurse edhe normalitetin e Tiranës, term i cili më bën të hamendësoj, madje edhe vetë faktin se, në këtë ambient mendimet të shfaqen në gjuhë të huaj. Teksa ndodhesha pranë “Sky Tower Hotel”, ngjitur me një “fast-food”, që mban emrin AFC “Albanian Fried Chicken”, si “Kentucky Fried Chicken” në SHBA, ndjeva një “promoter”, të më zgjasi një “flyer” (ose fletëpalosje), ku shkruhej vezullueshëm “Party at 10:00 p.m – Living Room Club – Cocktails & Fun! Dj Resident! Be our guest tonight!”. Dikush thërriti çjerrazi nga xhami i një makine në rrugë: “Muharrem! O Muharrem!”... më tërhoqi vëmendjen nga leximi dhe më futi në një mikro-fazë turbullimi duke u përpjekur të gjeja një çast logjik: “ç'lidhje ka Muharremi me gjithë këtë?”. Në një çast imagjinova Muharremin, teksa çohet pas të drekuarit në “Albanian Fried Chicken”, të nisej për “Party” tek “Living Room Club”, më pas të kthehej për të kaluar natën në “Sky Tower Hotel”-thua sikur të kishte shkuar për pushime

në Las Vegas. Më ngjan se kjo ndodh në Tiranë, madje s' duket aspak e pamundur që t'i ndodhë realisht edhe Muharremit. Është e habitshme se si Tirana, në të tilla dukje, shfaqet e evropianizuar apo amerikanizuar kaq fuqishëm në vetëm dy dekada influencë. Impresionuese! Megjithëse, ç' duhet të themi nëse i referohemi influencës së më shumë se pesë dekadave që lamë pas me izolimin pranë “Nënës Parti”? Po për pesë shekuj me radhë paraprijës me pashallarë, vezirë, bejlerë, agallarë ? Ku shkuan? Të jetë zhdukur e gjithë e kaluara jonë në vetëm dy dekada?! Ndoshta gabohem, por mendoj se nuk është zhdukur plotësisht, madje kam bindjen se është e pamundur që të humbasë pa lënë gjurmë. Vizualisht, disa zona të qytetit janë mbuluar pjesërisht me makiazhin “Metropol” dhe ndriçuar nga dritat imagjinare të “Las Vegasit” duke krijuar një stil modern jetese në fasadë, por në shumë drejtime të tjera, pjesë të së kaluarës tonë dominojnë dhe shfaqen në një mënyrë a tjetër duke stonuar me fasadën dhe duke influencuar ende të tashmen. Reflektimet vazhdojnë bashkë me hapat, pallatet, makinat, pemët, ngjyrat, mbeturinat, gropat, telat e shtyllave, njerëzit që shpesh herë ngjajnë si mozaiku jetësor me të cilin ky qytet jeton, lëviz, komunikon dhe, në Tiranë, komunikimi është masiv!

Zhurma e tij reflekton kudo, ekspozohet gjithandej, lë shenjë tek memoria e çdo kujt dhe pikërisht këtu, në komunikimin e tij të zhurmshëm ndodhen, ndoshta, përpjekjet e para të qytetit për t'u modernizuar jo vetëm në fasadë. Komunikimi i tij është imazhi i tij...Unë si një banor, që ecën e rritet bashkë me të, nisur nga ky imazh mendoj dhe pyes veten , nëse vallë, ka patur apo ka identitet ky qytet, mos ndoshta po shkatërron identitetin që ka patur, mos është vallë në vrazhdën e ndërtimit të një identiteti të ri? Në dukje, vështirë është të gesh një identitet të caktuar në këtë “multi-krye-qytet”.

Si jashtë shtetit!

“Tirona osht bo si jashtetit!”- dëgjoja të thuhej tek një grup njerëzish, teksa prisja të merrja valixhen në aeroportin “Nënë Tereza”. Personi në fjalë vazhdonte t'u shpjegonte të tjerëve pranë tij me një entuziazëm gati fëminor me duart drejtuar nga posterat reklamuese dhe billboard-et e ekspozuar në ambientet e aeroportit.

Kisha kohë pa dëgjuar shprehjen : “Si jashtë shtetit”.

Por, çfarë po ndodh me Tiranën “Brënda shtetit”?

Në aspektin e imazhit në Tiranë bashkëjetojnë me të përditshmen dy “qytete”. Këto “qytete” edhe pse në dukje të kundërt,

Eno Barjami, graduated in Visual Arts and Art Graphics in 2007 at “Academy of Fine Arts” in Tirana, and also he is specialized in Graphic Design at “Florence Design Academy”. He has been part of different international projects and professional trainings in Communication Design, Marketing & Advertising in Athens, Florence and Amsterdam. He is founder of AKZ Creative Studio based in Tirana and is operating as an Art Director, Graphic Designer and Illustrator in Albanian market and abroad since 2003. Since September 2011 he is teaching Art & Design at POLIS University in Tirana.

Eno Barjami është diplomuar në arte vizuale dhe grafike në “Akademinë e Artve të Bukura të Tiranës” në vitin 2007 dhe është specializuar në vitin 2009 për dizajn grafik pranë “Florence Design Academy” në Firence, Itali. Ai ka qenë pjemarrës në projekte të ndryshme të niveleve vendase dhe nderkombetare sikurse ka qenë i pranishëm në trajnime profesionale në fushat: dizajn & komunikim, marketing dhe reklamim në Athinë, Firence dhe Amsterdam. Ai është themelues i studios reklamuese “Akz creative studio” të ndodhur në Tiranë dhe operon si drejtues artistik, dizajner dhe ilustrues në tregun shqiptar dhe atë të huaj që prej vitit 2003. Prej muajit Shtator 2011 është pjesë e stafit akademik të Universitetit Polis në degën e Art & Dizajn.

ABSTRAKT

Dizajni është mjet komunikimi dhe nevojshmëri e kohës. Ai klasifikohet në rradhën e profesioneve krijuese dhe mund të përcaktohet si pika lidhëse midis artit, komunikimit dhe efikasitetit.

Aktualisht, në çfarë niveli është dizajni në Tiranën e sotme?

Sa arrin ai të vlerësohet dhe në cilat forma arrin të pasqyrohet?

Gilat janë problematikat sikurse edhe zgjidhjet e mundshme që mund të çonin në një situatë më pozitive?

Artikulli synon të qartësojë shembuj mbi rëndësinë dhe rolin e dizajnit e komunikimit në shoqërinë e sotme, nivelin aktual të tij në kryeqytetin shqiptar si dhe analizimin e disa problematikave që ndikojnë ende në mos stabilizimin e duhur të tij.

bashkëjetojnë dhe ecin përherë paralel me njëri-tjetrin. Qyteti i parë është qyteti "Pazar", ndërsa i dyti qyteti "Luks".

Dallimi është pikërisht në imazhin e tyre. Dizajni në qytetin Pazar", i cili ka shtrirje më të gjerë nga të dy, rrallë gjendet në poster apo medime të mirëfillta reklamuese, publikime me informacion të posaçëm, imazhe pozitive, që krijojnë impakt apo slogane ngacmuese. Gjenden vetëm parrulla! Tabela me germa kryesisht të mëdha të tipeve:

"Byrek të çastit - Qofte Tymi - Minimarket Gimi - Floktore & Thonj fallco - Berber Shoqnia - Mish viçi nga Këlcyra - Filmime dasmash & DJ - Fustane nusërie Dashuria - Blej flori të përdorur - Mëngjezore Buja

komunikon dhe orienton publikun deri në një farë mase, edhe pse kuptohet logjikisht fakti që, nga një dizajn i varfër vjen, si rrjedhojë, një komunikim i varfër.

Ndërsa, në qytetin "Luks", aty ku tentohet "shpresa" e modernizimit të situatës (dhe ku modernizmi merret si i mirëqënë) shihet kundërtën Vogue Lounge-Caprice bar-Folie club - Casanova-Alta Moda boutique-Madison Avenue fashion- Charme Eterne beauty saloon- Nouveau Pearls International-Isabelle flowers&bijoux-Paradise Dream etj."Atëherë, këtu mund të dukemi disi "si jashtë shtetit", por që, edhe në këtë "qytet", në veçanti në aspektin e komunikimit, hasim probleme, sepse së pari duket sikur asgjë nuk vjen natyrshëm dhe së dyti, edhe këtu

ka për qëllim parësor golin dhe si rrjedhojë fitoren e ndeshjes (pavarsisht lojës së bukur), edhe biznesmenët, menaxherët, pronarët së bashku me dizajnerat dhe studiot reklamuese, përpara se të "kopjojnë" imazhin dhe stilin e një dizajni evropian, amerikan apo dikujt tjetër, duhet të mos harrojnë qëllimin e tyre parësor, golin e tyre: Publikun! - i njohur në gjuhën e komunikimit dhe reklamimit edhe si "Audiencia", "Target" ose "Target Group".

Dizajni & shoqëria / publiku

Çdo biznes, grup apo individ qoftë, ka gjithmonë një publik të caktuar, ka një kategori, ku synon të pozicionohet, ku si qëllim parësor ka rritjen e fitimeve, zgjerimin dhe

që pikërisht këtu, midis, në qendër të këtij boshllëku të madh, të qëndrojnë pjesa më e konsiderueshme e publikut, e cila dashur - pa dashur anashkalohet.

Po flasim për një ekstrem në komunikimin viziv dhe kjo ndodh pasi kemi një mungesë marrëdhënieje dhe moskuptimi real kundrejt modernes. Ky është problemi. Gjërat vijnë si detyrim dhe jo si nevojë e kohës. Si rrjedhojë e kësaj, kemi një dizajn dhe komunikim jo të mjaftueshëm profesional, të ndarë në dy kanale të ndryshme, ku secili "qytet" shfaqet në dy forma të kundërta, por që është vështirë të shprehen me saktësinë dhe formën e duhur kundrejt publikut.

Kjo mangësi e të shprehurit me anë të dizajnit, mendoj se vjen nga raporti ende i

ABSTRAKT

Design is a communication tool and a necessity of our times. This field belongs to the category of creative professions, and can be defined as the connecting point between art, communication, and efficiency.

What is the current quality of design in the Tirana of today?

Can design be appreciated and evaluated and which designs reflect it?

What are the problems and the possible solutions which would lead to a better situation?

The article aims at presenting examples on the importance and role of design in the communication of the current society, the actual quality of design in the Albanian capital, and also the analysis of several problems which still present obstacles for its development.

Fig.1 Rr. Elbasanit

Fig.2 Rr. Abdyl Frashëri

Fig.3 Blv. Gjergj Fishta

Fig.4 Rr. Myslym Shyri

Fasada Dyqanesh të Veshura me Imazhe Reklamuese ne Tirane

Fig.1 Rr. Elbasanit
Fig.2 Rr. Abdyl Frashëri
Fig.3 Blv. Gjergj Fishta
Fig.4 Rr. Myslym Shyri

ri etj". Stili i parrullave në "Pazar" është, përgjithësisht, i varfër estetikisht, i thatë artistikisht, më së shumti me kontraste të forta e me ngjyra të ndezuara, pa kombinim të këndshëm viziv, ndërsa në aspektin e dizajnit reklamues është i mbingarkuar dhe pothuajse pa fantazi. Ndoshta, në tërësinë e këtyre "parrullave" nuk kemi të bëjmë me dizajn të mirëfilltë (kjo duhet analizuar mirë!), por gjithsesi ato mbeten një lloj sinjalistike, e ngjashme me tabelat e viteve 70të, e cila

kemi, në përgjithësi, varfëri në përmbajtje. Kjo e përbashkët justifikon faktin se, këto dy "qytete" bashkëjetojnë ende, pavarësisht fasadës së ndryshme që shfaqin...Ajo ç'ka po përpiqem të shtjelloj është pikërisht profesionaliteti, ai përcakton qëllimin e imazhit, ndërsa qëllimi përcakton eficientë dhe si rrjedhojë stilin, nivelin dhe llojin e komunikimit (gjithmonë duke iu referuar profesionalizmit nëpërmjet dizajnit). Pra, qëllimi sjell rezultatin! Sikurse një ekip futbollit, që

rritjen e influencës. Krijimi i imazhit të tij është çështje serioze, pasi krijohet eskuzivisht për publikun, jo për të kënaqur vetveten...Por, ajo ç'ka duket rëndom në të përgjithshmen e Tiranës së sotme është një ç'ekuilibrim, një kontrast në imazh midis dy "qyteteve" dhe gati një barazi në vlera tek të dy, duket se ka një nevojë të madhe për eksibicion, se sa për komunikimin e duhur dhe rezultate konkrete, ndaj krijohet një boshllëk i madh midis "qyteteve" dhe ka gjasa

pa stabilizuar profesional që ndodh që në nisjen e procesit të konceptimit dhe dizajnit të imazhit. Nëse marrim shembull një biznes: Ajo ç'ka i duhet biznesit është pasqyrimi i vlerave të nevojshme për publikun e tij, objektivat, eksperiencën, shërbimet, produktet, nivelin dhe vizionin që ka. Biznesi duhet të ekspozohet ndaj publikut, ashtu si duhet!..Një studio reklamimi apo një dizajner profesionist di si t'i ekspozojë këto vlera në formën e duhur nëpërmjet dizajnit,

madje arrin të analizojë dhe të konceptojë shumë mënyra të ndryshme, që biznesi të bëhet pozitivisht i dukshëm, të komunikojë me thjeshtësi dhe të ofrojë atë ç'ka i nevojitet publikut të tij. Ndaj dhe procesi i dizajnit dhe reklamimit të imazhit të biznesit ka disa faza të domosdoshme për një rezultat të mirë, që mund të jenë: 1-takimet dhe informacionet e nevojshme për biznesin që do të reklamohet, 2-zhvillimi i ideve dhe strategjive midis stafit reklamues (brainstorming), 3-analiza e biznesit dhe përcaktimi i disa varianteve, ku do të bazohet dizajni, 4-kërkimi dhe analiza e tregut, ku biznesi do të zhvillojë aktivitetin, 5-krahasimi me imazhin e konkurrencës, 6-targetimi dhe mënyrat e marketimit, 7-konceptimi dhe stili i dizajnit që duhet krijuar dhe ndjekur më pas, 8-mediumet e ekspozimit të dizajnit, 9-impakti dhe pritshmëria, 10-vazhdimësia e stilit të dizajnit apo ri-konceptimi i stilit të tij, etj.

Pra, kemi të bëjmë me një punë intelektuale dhe krijuese, që kërkon fantazi, njohuri dhe përvojë të lartë profesionale. Dizajni, si çdo profesion tjetër ka vlerat, natyrën dhe përvojën e tij, është pika lidhëse midis artit dhe komunikimit...Por, faktikisht dhe fatkeqësisht kam hasur personalisht me dhjetra individë, që kanë ende të vullosur në kokë bindjen se, gjithë këtë punë krijuese e bën një kompjuter. Dizajneri (grafisti, dizenjatori, operatori, artisti apo ustai siç mund ta quajnë ndryshe) i jep komandat kompjuterit, shtyp disa butona dhe kompjuteri vazhdon vetë punën e tij. Dizajni në mendësinë tonë shoqërore mbetet ende një profesion i ri, i paeksploruar dhe ende i pavlerësuar mjaftueshëm, ndërkohë që, ai, dizajni është një nevojë e

kohës! Këtu ndoshta fillon problemi, nuk vlerësohen nevojat e kohës...

Nëse pronari i një biznesi të caktuar do të detyronte dizajnerin të projektojë si imazh biznesi fantazitë e tija të çastit, atëherë përvoja ka treguar se imazhi i biznesit, në fjalë, mund të arrijë maksimalisht një nivel mediokër. Por, edhe nëse një dizajner kthehet në një levë, që operon vetëm për të përfituar materialisht pa dhënë propozime konkrete krijuese dhe profesionale, rrezikon të kthehet në një profesionist mediokër dhe të dështuar. Një shëmbull flagrant dhe fatkeqësisht real, që ilustron më së miri zhvlerësimin e dizajnit është edhe fakti që, shumë studio (kryesisht ato të printimeve) ofrojnë dizajnin falas, nëse klienti ka për qëllim ta printojë projektin në këtë studio. Ok, kjo problematikë vjen dhe si rrjedhojë e mos organizimit të tregut, pasi shumë biznese, kryesisht printimi, marrin përsipër të bëjnë dizajn (falas!) për të thithin sa më shumë klientë. Por, problemi nuk është kaq i thjeshtë! Ai qëndron tek shijet, pretendimet dhe në mentalitetin e përgjithshëm. Ende nuk vlerësohet aq, sa duhet e bukura, krijimtaria, idetë dhe aftësitë profesionale, por vazhdon të vlerësohet më tepër mjeti.

Sot në shek.XXI, kur shoqëria jonë po bëhet përherë e më masive, kur nevojat dhe prania e imazhit janë mëse të kërkuara e të domosdoshme, nuk mund të egzistojë nocioni i dizajnit falas. Dizajni, sikurse përmenda më sipër, është pika lidhëse midis artit dhe komunikimit .Shoqërisë së sotme i duhet komunikim në art dhe anasjelltas, (sikurse dhe efikasitet), pasi kjo formë bashkohore i përmbush shijet dhe dëshirat e saj për t'u zhvilluar dhe emanci-

puar më tej.

Imazhet reklamuese që hasim “si jashtë shtetit” nuk janë frut i një gjenialiteti, nuk prodhohen nga dizajner të paarritshëm, por janë thjeshtë rezultate të një pune normale, të një marrëdhënie normale dhe vlerësimi të duhur të situatës, ku klienti kontraktton një studio apo një profesionist për të bërë të dukshëm, sa më të kuptueshëm dhe efikas biznesin e tij. Kjo ndodh pasi njihet rëndësia e imazhit, vlerësohet dizajni, ky element bashkëkohor dhe kaq i nevojshëm, njihet dhe vlerësohet imazhi si dhe roli i dizajnerit si një krijues imazhi! Rastet kur mund të jenë të nevojshme ndërhyrjet e klientit janë vetëm në fazën fillestare, kur jepen sygjerime dhe informacione të nevojshme që duhen ekspozuar (njohur si “feedback”), sikurse edhe sygjerimet apo kritikën në fazën finale, kur paraqitet vizualisht koncepti ose versionet e dizajnuara për produktin e mundshëm. Këto janë hapat e para që krijojnë një marrëdhënie normale pune, ku dizajneri është i lirë në punën e tij dhe jap zgjidhje krijuese, ndërsa klienti pjesëmarrës dhe bashkëpunor në procesin fillestar dhe final të kësaj pune, për ta bërë zgjidhjen sa më efektive në favor të tij.

Imazhi i Tiranës këtu çalon. Dizajni që ekspozohet në të nuk ofron zgjidhje realisht moderne, ka mungesë estetike dhe efikasiteti, s'ka dinamikën e duhur dhe duket i shkëputur nga nevoja e kohës dhe vëmendja e publikut.

Shembuj disi më pozitivë dhe profesional pasqyrohen në imazhin e disa bizneseve të mëdha, kryesisht të huaja si p.sh.; bankat, telefonitë, automjetet etj., të cilat kanë një dizajn dhe strategji të konceptuar dhe përcaktuar kryesisht nga studio më së shumti të

huaja e më përvojën e tregut perëndimor, sikurse dhe nga studio dhe dizajner lokal që në sajë të edukimit (kryesisht jashtë vendit) apo në sajë të eksperincës së pasur arrijnë të punojnë në nivele ndërkombëtare. Kjo është pjesa, ose e thënë me saktë "pjesëza" pozitive që tenton tashmë në më shumë se 10 vite me radhë, që të stabilizojë njëloj standarti të lartë në punët krijuese të lidhura me dizajnin dhe reklamimin, të japë shëmbuj cilësor, të "edukojë" dhe të orientojë me shumë mund shijet e klientëve dhe publikun. Ndërkohë që pjesa tjetër, ajo më dërrmuese është ajo ç'ka dominon dukshëm në qytetin "Pazar" dhe "Luks" të Tiranës, aty ku ende nuk vlerësohet dhe kuptohet rëndësia dhe roli i dizajnit si një forcë bashkohore imazh-krijuese.

Modern VS copy-paste

Ndodhesha pranë stacionit të trenit në Tiranë, në thellësi të një zone në dukje të braktisur e të pashpresë. Isha nisur për të asistuar në një qendër “alternative”, ku promovoheshin aktivitete artistike, kulturore dhe festive. Në ambientet e qendrës në fjalë disa nga studentët e arkitekturës dhe planifikimit urban në Universitetin POLIS zhvillonin një workshop me dy autorë të huaj, Thomas dhe Margareth. Tema e projektit ishte fokusuar mbi problematika të ndryshme të jetës urbane dhe sociale në qytet. Atmosfera ishte mbresëlënëse! Studentët dukeshin mjaft të qartë dhe krijues në atë ç'ka shprehnin. Pata një ndjesi të veçantë teksa admiroja punën e tyre plot energji, pasion dhe argëtim. Pata frymëzim dhe spontanisht bindjen se ajo ç'ka po ndodhte në atë ambient ishte mëse e vërtetë, e sinqertë dhe e pasforcuar. Edhe pse

më vonë u ballafaqova me një grimcë të vogël mosmbështetjeje me këtë frymëzim, teksa nuk mora një përgjigje të qartë prej tyre pas pyetjes: "Në realitetin tonë, nëse do të na duhej të zgjidhnim, do të ishte më mirë të ishim modernë apo origjinalë?" Modernizmi që mbizotëron në realitetin tonë aktual shihet si një model jetese e importuar nga jashtë. Duket sikur ne nuk mund ta krijojmë vetë modernizmin që duam ndaj "kopjojmë" diku një të gatshëm dhe "e veshim" në sipërfaqe për t'u dukur të tillë. Kjo justifikon dhe faktin që sot, pas 22 vjetësh liri, hasim ende shprehjen "si jashtë shtetit", kur duhet t'i referohemi një dukurie në dukje bashkohore. Kjo mendoj se ndodh nga mungesa e origjinalitetit tek ne...Kjo mangësi e të bërit të gjërave në mënyrë origjinale na pengon që të përjetojmë si duhet realitetin bashkohor e të marrim atë ç'ka realisht na nevojitet prej tij dhe për këtë duhet të dimë se, cilat janë vlerat e duhura dhe mangësitë tona. Duket sikur ende s'kemi kuptuar që, moderniteti nuk mund të jetë vetëm imazh, moderniteti e ndërton imazhin modern dhe jo anasjelltas...Këto mangësi dallohen edhe në muzikën tonë "moderne", ku shëmbull grotesk janë këngët e tipit hip-hop, të cilat këndohen gjysmë shqip e gjysmë anglisht nga "artistë" shqiptarë, si të ishin njerëz me ngjyrë, të cilat transmetohen nëpërmjet videoklipesh të tipeve festive, me femra, që kërcëjnë mbi banakët e mbushur me dollarë dhe kokainë, teksa duken repistat shqiptarë të veshur NY-Dallas-Chicago, që këndojnë dhe shprehin rebelizëm me pistoletë në brez.*Ok, personalisht nuk shoh si problem Hip-Hopin, madje e vlerësoj si shumë rryma të tjera muzikore.Kjo rrymë është një kulturë e lindur si formë proteste nga komuniteti

afro-amerikan ndaj diskriminimit racor dhe klasor të asaj kohe në SHBA dhe të tilla shfaqje reflektojnë historinë e klasave "të ulta" amerikane, temperamentin dhe stilin e tyre të jetesës.Por, problem është fakti që, ne shqiptarët nuk jemi amerikan e aq më tepër afro-amerikan. Edhe në kinematografi ka raste të tilla, ku ende merren e kopjohen skena gati identike nga filmat F.Fellini apo E.Kusturica, thua sikur këta regjisorë kaq gjenialë në tërë historikun e kinemasë janë të panjohur, sikurse edhe në shfaqje të ndryshme televizive, të cilat pretendojnë se pasqyrojnë realitetin, aktualen dhe problematikat e përditshme, por që realisht ofrojnë një platformë super-virtuale, ku diku hasen koreografi dhe sigla zanore nga MTV apo nga shfaqet e viteve 80-90 të televizionit RAI (madje do të shtoja se pikërisht këto të fundit, sikurse edhe tele-novelat, japin dhe influencën më të madhe kundrejt publikut). Mos po anashkalohet sërish publiku? Origjinaliteti nuk po ndërtohet dot, se nuk merret parasysh realiteti dhe shoqëria? Mendoj se PO! Modern apo origjinal?...Mendoj se origjinaliteti është vlera reale e një dukurie të caktuar, është identiteti, stili dhe mënyra origjinale për t'i bërë dëshirat të prekshme, ajo i thjeshtëzon gjërat dhe është rruga që mundëson të qënë modern dhe bashkëkohor...Në raportin njëri-tjetri, ndoshta kjo pyetje mund të ishte : Seks apo dashuri? Mund të them se, seksi është ndjenjë e përkohshme, që mund ta marrësh edhe kundrejt një pagese të caktuar, ndërsa dashuria është një ndjenjë e përhershme dhe vlera e saj nuk matet me asnjë çmim. Dashuria bën edhe pa seksin, si koncept më i gjerë, ajo nuk është vetëm fizike, ndërsa seksi pa dashuri është gati pa

jetë. Të jesh modern vetëm duke kopjuar, do të thotë të mos e ndjesh atë që bën.

Qyteti janë njerëzit

Dizajni është produkt, që komunikon në një shoqëri të caktuar. Ndërsa shoqëria janë njerëzit, ata krijojnë natyrshëm qytetin dhe stilin e jetesës në të, ata krijojnë edhe imazhin e tij. Kam qënë dhe mbetem i idesë se, qyteti (ambienti) pasqyron natyrën, mendësinë, shpirtin dhe vlerat e njerëzve, që banojnë në të. Nëse do më kërkohej të gjykoja një shoqëri të caktuar, personalisht do të nisesha nga ajo ç'ka është ndër-tuar dhe gjenerohet përreth njerëzve, sepse ata janë jeta e çdo qyteti. Ajo ç'ka shoh në Tiranë është energjia e jashtëzakonshme, që ende nuk arrin të kanalizohet si duhet, ashtu si do t'i shërbente shoqërisë dhe kjo ka gjasa të ndodhë nga mungesa e një komunikimi të duhur, mangësi që sjell përçarje, distancime, keqkuptime, mosbesim deri në izolim. Mendoj se ajo ç'ka nevojitet tani, në këtë vend dhe në këtë kohë, është besimi në vetvete, besimi ndaj njëri-tjetrit, respekti për punën dhe aftësitë e gjithë secilit. Ky faktor mund t'i bënte gjërat më të thjeshta dhe thjeshtësia do të eliminonte shumë komplikime që do të bënte një shoqëri më të hapur dhe të gatshme në zbulimin e vlerave

të vërteta, të cilat do të krijojnë një identitet (kjo është shumë e rëndësishme!). Deri tani, identiteti mungon në imazhin tonë dhe kuptohet logjikshëm, pa identitet nuk mund të këtë vlera dhe nuk do të egzistojnë këto komplikime, nëse do të stabilizoheshin marrëdhënie të shëndetshme profesionale dhe shoqërore. Sforcimi, injorimi, mosbesimi dhe imponimi krijojnë ekstremitet, i cili nuk i shërben askujt. Ai sjell vetëm kaos dhe mungesë orientimi, rrugëtim drejt një stili të papërcaktuar, tregojnë vetëm forcë dhe jo vizion. Origjinaliteti vjen nëse gjërat ecin natyrshëm dhe me dëshirën e mirë për t'u zhvilluar.

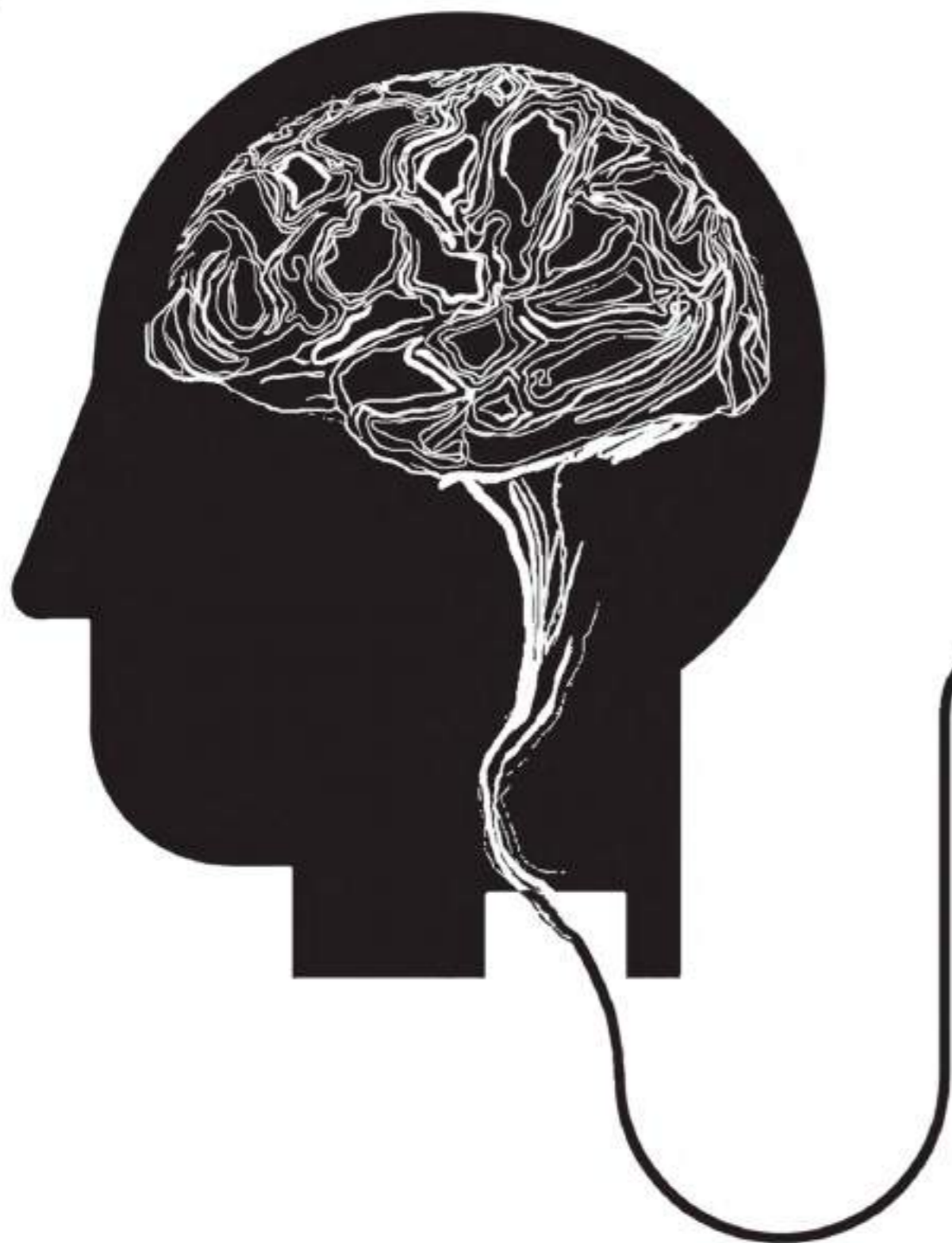
Moderniteti ynë është "produkt i gatshëm", i sforcuar dhe tejet sipërfaqësor. Ai ngjan si shprehje e mundimit për t'u dukur me patjetër "si jashtë shtetit" dhe pengon të shohim vlerat...Jam i mendimit, që të kopjosim për t'u dukur modern, pa marrë përsipër mundimin për të zgjidhur ato problematika, të cilat pengojnë realisht ta arrish atë, tregon dy herë prapambetje...Nuk mund të jesh e të ndihesh më mirë, nëse jeton jetën e tjetërkujt. Për të shkuar më lartë, duhet fillimisht të nisesh duke qënë vetvetja.

Ky mund të jetë një fillim i mirë.

*Kazino & Banner Reklamues
Rr. Ibrahim Rugova, Tirana*

ARCHITECTURE
WORKSHOP
IN ROME

mobility

Tirana multimodal Station

© 2012 AWR - Architecture Workshop in Rome ©. Tutti i diritti riservati

ARCHITECTURE
WORKSHOP
IN ROME

mobility

Tirana multimodal Station

The international competition will have as the main goal the re-appropriation of the city of Tirana in terms of **mobility and transport on iron**. In collaboration with the Tirana Municipality, the competition event in Tirana will gather ideas from **students and young architects from around the world**, in response to the need for a complete renovation of the city. Even in this case, the head of the jury will be an architect of international renown from the Netherlands. This event of the Tirana Architecture Week requires a different time frame, **starting from March 1, 2012**, with the registration of the participants and continuing in June with the registration deadline. From July through September, the jury, composed of representatives of each promoter, will give early assessments and will later announce the winners. The work and ideas **generated** from the event will result in series of **possible solutions to consider**.

mar 1- jun 30

REGISTRATIONS

info@awrcompetitions.com

www.awrcompetitions.com

www.tiranaarchitectureweek.com

3000€

PRIZE IN CASH

jurors

Winy Mass/MVRDV / TU-Delft Holland

Besnik Aliaj / POLIS University

Rudina Toto / POLIS University

Ulrike Bega / Municipality of Tirana

Zamir Ramadani / HSH Albanian Railways

Stephan Pinkau / Bauhaus

Sotir Dhamo / A.U.A.

Antonello Stella / University of Ferrara

with the patronage of

© 2012 AWR - Architecture Workshop in Rome ©. Tutti i diritti riservati

TIRANA ARCHITECTURE WEEK

[RE]APPROPRIATION OF THE CITY
September/October 2012
Tirana, Albania

www.tiranaarchitectureweek.com

The aim of Tirana Architecture Week is to promote international knowledge exchange among professionals and enhance public interest in architecture, art and design, as disciplines deeply concerned with the contemporary city development. Balkan cities have passed through radical social and economic changes, resulting in a diverse and often uncontrollable development. With great respect to their history, and also recognizing needs for future development, TAW is aiming at providing a platform, where several local and international participants can disclose useful and vanguard know-how, while the Balkan's experience can radiate a unique and inspiring food for thought.

/Architecture Events/ /Art&Design Events/ /Public Events/ /Workshops/
scientific conference / architecture competition / poster competition / architecture exhibitions / art&design exhibitions
kids workshops / students workshops / public interactions / urban activism / industrial design

Winy Mass [MVRDV]. Ruurd Gietema [KCAP]. Srdjan Jovanovic Wiess [NAO]. Boštjan Vuga [Sadar+Vuga].
Marc Armengaud [AWP]. Marc Neelen/Ana Džokić [STEALTH.ultd]. Christian Dobrick [WEST 8].
Ulrike Bega [Symbiotica]. Antonino Saggio [La Sapienza University]. Stephan Pinkau [ANHALT University].
Marcus Tomaselli [TU Vienna]. Raimund Fein [Cottbus University]. Peter Niented [Erasmus University].
Vladan Djokic [Belgrade University]. Antonello Stella [Ferrara University].
Polis University [International School of Architecture and Urban Development Policies/Albania].
Co-Plan [Institute for Habitat Development/Albania]. CSD [Coalition for Sustainable Development/Macedonia].
EXPEDITIO [Centre for Sustainable Spatial Development/Montenegro].
AND MORE...

POLIS University

POLIS UNIVERSITY IHS-ERASMUS UNIVERSITY ROTTERDAM MASTER PROGRAMS	PARAMETRIC ARCHITECTURAL DESIGN 72-90ETC 2 YEARS PART-TIME	STRUCTURAL AESTHETIC DESIGN 72-90ETC 2 YEARS PART-TIME	URBAN & LANDSCAPE DESIGN 72-90ETC 2 YEARS PART-TIME	SPATIAL PLANNING & GIS APPLICATION 72-90ETC 2 YEARS PART-TIME	HOUSING & LAND DEVELOPMENT 72-90ETC 2 YEARS PART-TIME	SOCIAL DEVELOPMENT & HUMAN RESOURCES 72-90ETC 2 YEARS PART-TIME
UNIVERSITETI POLIS BACHELOR + MASTER	ARKITECTURE PROGRAM I INTEGRUAR 5 VJECAR DIPLOME MASTER I SHKENCAVE DIPLOME BACHELOR	PLANIFIKIM URBAN PROGRAM I INTEGRUAR 5 VJECAR DIPLOME MASTER I SHKENCAVE DIPLOME BACHELOR	ART&DIZAJN DIPLOME MASTER I SHKENCAVE DIPLOME BACHELOR	STUDIME MJEDISORE DIPLOME MASTER I SHKENCAVE DIPLOME BACHELOR		

Periodik Shkencor për Arkitekturën dhe Planifikimin Urban
Njohur nga MASH, Ministria e Arsimit dhe Shkencës
Vendim Nr. 153, Dt.08.10.2010

**Standards for article publication on the periodical journal
Forum A+P:**

- Not more than 8 pages, Times New Roman 12, single space;
 - Title, Times New Roman 14, Bold
 - Subtitle, Times New Roman 12, Bold
 - Author, (name-surname, capital, Times new roman, 12)
 - Abstract in Albanian/English if article is in English/Albanian language, Times New Roman 10 (maximum 10 lines)
 - CV of author/authors (5-10 rows)
 - Photo of author (passport format)
 - Literature (publications and websites), refer to Oxford and Harvard model
 - Reference (footnote), Times New Roman 8, Italic
 - Illustrations, send as much higher resolution pictures you can.
Editor will select upon your priority
- * The articles will be selected by the board.*

**Standardet për publikim artikulli në periodikun shkencor
Forum A+P:**

- Jo më shumë se 8 faqe A4, Times New Roman 12, single space
 - Titulli, Times New Roman 14, Bold
 - Nëntitulli, Times New Roman 12, Bold
 - Autori, (emër-mbiemër, Times New Roman, kapital 12)
 - Abstrakt shqip/anglisht nëse artikulli është në gjuhën angleze/shqipe, Times New Roman 10 (maksimumi 10 rreshta)
 - CV e autorit/autorëve (5-10 rreshta)
 - Fotoportret i autorit (format pasaporte)
 - Literaturë (publikime dhe website), referuar modelit Oxford ose Harvard
 - Referimet (footnote), Times New Roman 8, Italic
 - Ilustrime, dërgoni foto me rezolucion sa më të lartë.
Botuesit do të zgjedhin në bazë të prioritetit.
- * Artikujt shqyrtohen dhe zgjidhen nga bordi redaksional.*

Forum Albania

Tirana dhe roli i “imagjinatës urbane”.
Nga gjenezat tek modeli metropolitan / *Sotir Dhamo*

Edhe njëherë për Projektin “Ti-Rama”
/ *Besnik Aliaj*

Për çfarë duhet një arkitekt ?! / *Elvan Dajko*

Vilat e Tiranës midis dy luftërave botërore
/ *Dr.Vera Bushati & Ernest Shtëpani*

The “Greater” Balkan City / *Elona Karafili*

Shkëmbime Sub-Urbane
Mikro ndërhyrje për të rivitalizuar qytetet
bashkëkohore në ballkan / *Ledian Bregasi*

An architecture without architects
The self-organized “parasite” organisms in the
architecture of Tirana / *Ledian Bregasi*

T[ir] / (ar)[a] (ha) [(na)] City
“Branding” the new image of Tirana / *Eno Barjami*

